

Sv. Toma Akvinski u tradiciji *Glasnika/Vjesnika* Đakovačko-osječke nadbiskupije do 1990. godine*

JOSIP BERDICA

Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek,
Hrvatska / Faculty of Law, Josip Juraj Strossmayer
University of Osijek, Osijek, Croatia
jberdica@pravos.hr

UDK 1Thomas Aquinas, sanctus
141.31(497.5Đakovo)"18/19"
1:2
Izvorni znanstveni članak /
Original scientific paper
Primljeno / Received: 4. 10. 2024.
Prihvaćeno / Accepted: 8. 11. 2024.
[https://doi.org/10.52685/pihfb.50.2\(100\).7](https://doi.org/10.52685/pihfb.50.2(100).7)

»Poput svjetionika stoji on nepomičan u tamnom vremenu
rasprostiruć nadaleko i u buduća stoljeća
svjetlo gorostasnog duha svoga«.
(*Glasnik* iz 1899. godine)

»[I]stine o kojima je pisao bile
[su] istine po kojima je živio«.
(Frederick Copleston)

Sažetak

Rad je posvećen proučavanju prisutnosti sv. Tome Akvinskoga u do sada neistraženom a nedavno digitaliziranom časopisu *Glasnik/Vjesnik* današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije (<https://digitalna.djos.hr/>). Iako primarno pastoralni časopis, u njemu se nalaze brojni tekstovi koji, uglavnom stručno a ponegdje i znanstveno, obrađuju određene aspekte teoloških i filozofijskih tema usko vezanih uz jednog od najvažnijih kršćanskih teologa kojega su voljeli i filozofi – sv. Tomu Akvinskog. U ovome se radu

* Izvorni nacrt ovoga rada izložen je na međunarodnom znanstvenom simpoziju »*Doctor Angelicus*: prigodom 750. godišnjice smrti sv. Tome Akvinskoga« koji se 23. svibnja 2024. godine održao na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu. Ovom prilikom još jednom zahvaljujemo organizatorima i svim sudionicima simpozija na pozivu i konstruktivnoj raspravi, a osobito na daljnjoj motivaciji za nastavak i proširenje inicijalnog istraživanja koje se zaustavilo kod 1945. godine. Također, zahvaljujem recenzentima koji su uočili određene manjkavosti te su time i sami doprinijeli konačnoj verziji istraživanja.

prikazuju značajniji prinosi proučavanju prisutnosti samoga sv. Tome u časopisu od njegova pokretanja do 1990. godine. Riječ je o prinosima koji su do digitalizacije samoga časopisa (2022.) bili uglavnom nedostupni za proučavanje *široj hrvatskoj teološkoj i filozofskoj javnosti*. Proučavajući navedena godišta *Glasnika/Vjesnika* u ovome se radu otkrivaju brojna mjesta na kojima se do sada »skriva« sv. Toma i njegov utjecaj na razvoj teologije kao znanosti i filozofije kao intelektualnog konteksta potrage za odgovorima na neka temeljna teološka pitanja. Riječ je o otkrivanju važnog dijela do sada neistražene bogate hrvatske teološke i filozofske baštine. Rad koji ovdje predajemo znanstvenoj zajednici ima za cilj produbiti i potaknuti slična proučavanja filozofijske baštine i drugih prisutnih filozofa i s njima povezanih tema u *Glasniku/Vjesniku*.

Gljučne riječi: sv. Toma Akvinski, skolastička filozofija, tomizam, teodiceja, *Summa theologiae*, Bog

0. Uvod

»Vjera je«, reći će Toma, »stanje duše – habitus mentis – kojim započinje u nama vječni život. Po njoj naš razum pristaje uz ono što se ne vidi« (II–II, q. 4, a. 1). Toma je u prethodnome citatu vjeru odmah vezao uz novu stvarnost – uz vječni život. Upravo je vjera predokus i početni doživljaj blaženog gledanja. »Praelibatio futurae visionis – predokus budućeg gledanja« piše Andeoski nastavitelj. Baviti se mišlju i djelom sv. Tome Akvinskoga († 1274.) u određenom smislu otvara ovaj početak vjere koju svatko od nas posredstvom uma prihvaća na svoj način – razmišljajući, prosuđujući i zaključujući. Prema predaji, Toma je kao dječak pitao svoju majku: Tko je to Bog? Pitanje se očito više nikada nije ugasilo.¹ Kada čitamo njegove misli, kada prelistavamo misli drugih o njemu, na gotovo svakom koraku kao da odzvanja to temeljno pitanje vjere. Usudio bih se uporabiti ovdje tu famoznu »okamovnu oštricu« pa reći da mu niti jedna riječ nije bila suvišnom. Konačno, odgovor na postavljeno dječачko pitanje nije i ne može biti plod nekog »radosnog suviška« već prije manjka jer je onaj koji ga traži samo čovjek čija mudrost uvelike zaostaje za onime što psalam naziva Početkom Mudrosti (usp. Ps 111,10). Korisno je istaknuti »da je Toma u prvom redu teolog, premda se u filozofiju izvrsno razumio i vrlo je cijenio«.²

¹ Navod preuzet iz: Mijo Škvorc, *Vjera i nevjera: Problem naših dana i misterij naših duša* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut, 1982), p. 82. Poznato je da Toma odmah na početku svoje *Summe* (I, 2.) postavlja temeljno pitanje – postoji li Bog? – kojim želi racionalno utemeljiti, ali i odbaciti sve one »argumente« koji pružaju niječni odgovor. Zanimljivo je da s pitanja *tko je Bog* Toma skreće na ono temeljno: *postoji li Bog?*

² Augustin Pavlović, »Uvod«, u: Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*, Sv. 1. (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), p. 34. »Toma je prije svega teolog«, čitamo na drugom mjestu, koji

U Tomi Akvinskom je, kako ističu njegovi dobri poznavatelji³, srednjovjekovno mišljenje našlo svoju najobuhvatniju sintezu, svojevrsno jedinstvo teološkog i filozofijskog mišljenja, prirodno-svjetovnog i duhovnoga promatranja života i svijeta. Takva je sinteza, reći će, mogla i (još uvijek) može proizvesti uvijek novu zadivljenost. Čitati i proučavati ga i danas predstavlja izazov svakome tko se ozbiljno želi uhvatiti u koštac s dubinom ali i slojevitošću njegovih dominantno teoloških misli prožetih bogatom filozofijskom erudicijom i tradicijom ali i vlastitim izvornim tumačenjima, iako su se ova potonja često puta temeljila na latinskim prijevodima Aristotela s arapskog jezika. Hrvatski filozof i teolog Vjekoslav Bajsic će u jednom svom tekstu istaknuti da Tomina sinteza teološko-prirodnih spoznaja predstavlja historijsku pojavu kulture jedne epohe. No, shvaćen u »vječnom« smislu, on može biti »samo neprestano, manje ili više uspjelo, realiziranje te sinteze natprirodnog i prirodnog, objavljenog i vremenitog. <...> 'Toma' je kršćanski sintetički mentalitet koji je uvijek aktualan jer mu povijesna komponenta sinteze ne dopušta da se smiri u jednom već manje ili više uspjelom sistemu«.⁴

Na ovome tragu odvijala se i naša, slobodno bi je tako nazvali, »nova pustolovina« proučavanja Tomine sinteze kroz misli onih koji su se trudili ne samo razumjeti ga već i predočiti onima koje je pokretalo isto pitanje kao i Tomu: Tko je to Bog? Premda je ovo povrh svega teodicejsko pitanje, ono je neizostavno i za filozofiju samu. Tako čitamo na jednom mjestu da hipoteza o Bogu

»<...> nije ni znanstvena ni povijesna, niti naprosto pruža snimku ili predviđanje <...> Ona je filozofijska ili metafizička hipoteza. Ona predlaže da se stvarnost u kojoj živimo najbolje može razumjeti ako postuliramo jednu vrstu stvarnosti kao krajnju i kao onu koja razjašnjava čitav složeni niz stvarnosti o kojima, izgleda, mi sami imamo iskustvo«.⁵

U tom je smislu filozofija potraga za odgovorom na pitanje *postoji* li neka stvarnost koja bi bila krajnja i pojašnjavajuća prije svega za čovjeka samoga a

filozofiju »najviše razvija tumačeći teološke probleme« (Ante Pavlović, *Povijest Crkve kroz likove svetaca* (Slavonski Brod: vlastita naklada, 1982), p. 69.). Naravno, Tomino djelo sadrži i izričito filozofske spise te je opravdano reći da je on bio »i teolog i filozof i metafizičar«. U konačnici, i Bazala svoj prikaz Tome započinje s metafizikom da bi tek pri kraju došao do teologije (usp. Albert Bazala, *Povijest filozofije. Svezak II.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1909), pp. 145–167). Na ovoj važnoj i za cijeli rad korisnoj opasci zahvaljujemo recenzentima.

³ Usp. Ulrich Kuhn, »Toma Akvinski (1225–1274)«, u: H. Fries; G. Kretschmar (ur.), *Klasici teologije I* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2004), p. 183.

⁴ Vjekoslav Bajsic, *Filozofija i teologija u vremenu* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1999), p. 254.

⁵ Keith Ward, *Zašto gotovo sigurno ima Boga* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2010), p. 35.

onda i za svijet koji ga okružuje. Pitanje o čovjekovom izvoru i smislu temeljno je pitanje filozofije kao takve. Iako u jednom drugačijem kontekstu, Ernst Cassirer, čije se sto pedesete godišnjice rođenja također sjećamo ove godine, zapisat će da je upravo čovjek »proglašen bićem koje stalno istražuje sebe«, a dodali bi – svoj izvor i smisao – odnosno bićem koje u svakom trenutku mora ispitivati i istraživati uvjete vlastite egzistencije.⁶

0. 1. *Nekoliko prethodnih napomena*

Pri proučavanju Tomine sinteze važno je voditi računa i o tome da je filozofija za njega prije svega proučavanje »stvari u svjetlu prirodnoga razuma« dok teologija iste te stvari proučava »u svjetlu Božje objave« (I, q. 1, a. 1, ad 2).⁷ U Tominoj sintezi ona prva (filozofija) služi da bi se bolje razjasnila ova druga (teologija) pri čemu se ipak ne dovodi u pitanje odvojenost i specifičnost kako jedne tako i druge. No činjenica jest da Toma uz pomoć filozofije želi razjasniti istine Objave. Stoga će i zaključak jednog Bertranda Russella biti zapravo i jedini očekivan. On će na jednom mjestu reći da kod Tome ima malo pravog filozofskog duha. Prije nego počne filozofirati Toma već zna istinu. Toma, nastavlja Russell,

»<...> ne kreće, kao Platonov Sokrat, za dokazom, dopuštajući da ga on vodi. On se ne bavi ispitivanjem čiji je rezultat nemoguće unaprijed znati. <...> Ako može naći naizgled logične dokaze za neke dijelove vjere, utoliko bolje; ako ne može, dovoljno je da se vrati na otkrivenje. Pronalaženje dokaza za zaključak koji je unaprijed dan, nije filozofija, nego specifična obrana.«⁸

Toma Akvinski zauzima veoma važno mjesto u *Glasniku/Vjesniku* današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije čiju se sto pedeseta godišnjica kontinuiranog

⁶ Usp. Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku* (Zagreb: Naprijed, 1978), pp. 18–19; José Ortega y Gasset, *Što je filozofija?* (Zagreb: Demetra, 2004), pp. 218–220.

⁷ Usp. Toma Akvinski, »Suma teologije«, u: Tomo Vereš, *Toma Akvinski – Izabrano djelo* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1981), p. 156. Ovo prvo izdanje Verešovog djela u nastavku rada navodimo kao *TA1* obzirom da postoji i drugo znatno prošireno i dotjerano izdanje (iz 2005.) koje je priredio Anto Gavrić identičnog naslova kojim se u radu također mjestimice služimo te ga također zbog praktičnosti jednostavno navodimo kao *TA2*.

⁸ Bertrand Russell, *Povijest zapadne filozofije* (Zagreb: Zagrebačka naklada – Ibis grafika, 2010), p. 406. Ovaj se zaključak implicitno pojavljuje i kasnije (usp. Bertrand Russell, *Mudrost Zapada* (Split: Marjan tisak, 2005), pp. 156–160). Bošnjak kaže za Tomu da je »filozof s teološkim predrasudama« (usp. Branko Bošnjak, »Od Aristotela do renesanse«, u: *Filozofska hrestomatija*, sv. II. (Zagreb: Matica hrvatska, 1983), p. 110). Misao koju smo ovdje naveli dobro kongruira s onom Pavlovićevom tvrdnjom na početku ovoga teksta (usp. bilj. 2).

izlaženja obilježila 2023. godine. Tom se prilikom moglo čuti da današnji *Vjesnik* baštini prilično dugu i bogatu tradiciju teoloških časopisa u Hrvatskoj čiji nastanak istraživači uglavnom vezuju uz izazove koje je pred Crkvu stavilo idejno strujanje liberalizma, te razvoj građanskoga društva i njegove posljedice. Jednostavnije rečeno, časopisi poput tadašnjeg Glasnika i niza drugih javili su se kao odgovor na pastoralne, teološke, filozofske pa čak i znanstvene potrebe tadašnjeg društva. Ne treba zaboraviti niti činjenicu da je vrijeme početka izlaženja tadašnjeg *Glasnika* bilo obilježeno pitanjima progresa, pozitivizma, materijalizma, darvinizma, evolucije, pa i sekularizacije, »smrti Boga« i niza drugih značajnih intelektualnih impulsa koji su našli svoga odjeka u tadašnjoj đakovačkoj Crkvi.⁹

Naravno da je kroz svoju dugu povijest *Vjesnik* bio obilježen bogatom teološkom mišlju i filozofskom refleksijom nad kojom su, usudio bih se ovdje to reći, dominirali snažni teološki i filozofski autoriteti vremena u kojem je časopis izlazio. *Vjesnik* je bio svojevrsna »oglasna ploča« svoga vremena na kojoj su se »oglašavale« sve najnovije vijesti kako iz teologije tako i filozofi-

⁹ Kada je riječ upravo o đakovačkoj Crkvi, vrijedi istaknuti i da u *Glasniku* iz 1940. godine (br. 14, p. 115) saznajemo zanimljiv podatak koji je đakovački autor očito preuzeo iz Farlatijevo djela *Illyrici Sacri* IV (objavljenog u Veneciji 1769. godine). Naime, među đakovačkim biskupima nalazilo i se šest dominikanaca od kojih se najviše isticao Nijemac Ivan Teutonac ili od Wildeshausena († 1252.; bosanski biskup od 1233. do 1235.) koji je »kao takav uveo nauku najdubljeg kršćanskog mislioca i filozofa svih vremena sv. Tomu Akvinskog. Kao 18-godišnjeg mladića željna znanja doveo je u Köln drugom genialnom velikanu bl. Albertu Velikom i tako pomogao, da se Tomin vanredni talent mogao rano razviti« (Farlato o ovome piše u navedenome djelu na 50. stranici; usp. još i: Marie-Dominique Chenu, *Aquinas and His Role in Theology* (Collegeville: Liturgical Press, 2002, p. 1). Premda iz navoda nije jasno gdje je biskup Ivan uveo Tominu nauku, moglo bi se reći da su i biskupi đakovačke Crkve imali značajnog utjecaja na prisutnost kako samoga Tome tako i filozofsko-teološke tradicije koja se na njega naslanja na ovim prostorima (usp. i tekstove u: *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 31/7 (1903), pp. 51–52; *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 42/1 (1914), p. 11). Napominjemo još samo i da je đakovački biskup Strossmayer imao dugogodišnju želju da mu Dječaćko sjemenište u Đakovu vode upravo dominikanci što se ipak nije ostvarilo (usp. Anđelko Fazinić, »Pisma biskupa Strossmayera hrvatskim dominikancima«, *Arhivski vjesnik* 15/1 (1972), 69–83; Ivan Armanda, »Suradnja biskupa Josipa Jurja Strossmayera i dominikanca Anđela Marije Miškova«, *Studia lexicographica* 9/1 (2015), pp. 57–59). Što se pak tiče samog biskupa Ivana poznato je da studirao u Bologni, da je obnašao dužnost dvorskog savjetnika cara Fridrika II. da bi oko 1220. godine pristupio dominikanskom redu i negdje oko 1230. godine postao provincijalni poglavar dominikanaca u ondašnjoj Ugarskoj. Nakon odlaska s mjesta bosanskog biskupa vršio je dužnost dominikanskog generala do svoje smrti. O njemu i njegovom djelovanju može se pročitati kod: Gabriel P. Hunčaga, »John of Wildeshausen OP († 1252) – a bishop on the Hungarian periphery in the thirteenth century in the light of contemporary Dominican and Church legislation«, *Przegląd Historyczny* 112/3 (2021), pp. 457–492.

je. Zapravo, kako je to jednom prilikom prikladno sročio Slavko Platz, i sâm profesor filozofije na đakovačkom teološkom fakultetu,

»Boga opažamo primjereno životnom doživljaju po nekom osobitom religioznom događaju, afektu, po religioznom iskustvu ili religioznom instinktu, ili <...> Boga shvaćamo *u srcu* i *po srcu*. A *srce* ovdje često označava ne samo čovjekovu religioznu nutrinu nego sveukupnost svih spoznajnih sila, nastojanja i mogućnosti.«¹⁰

Stoga su i ovi Božji opažaji koje nalazimo u današnjem *Vjesniku* stvarni svjedoci spoznajnih sila mnogih generacija prije nas koji su svoju potragu za odgovorom na pitanje tko je to Bog popločavali, između ostaloga, i s filozofijom. Prilikom razmišljanja o temi koja bi bila prikladna za obraditi na skupu posvećenom sedamsto pedesetoj godišnjici smrti Tome Akvinskog želja nam je bila spojiti dvije velike teme – teologiju i filozofiju – a zapravo dvije velike obljetnice: sto pedeset godina kontinuiranog izlaženja đakovačkog *Glasnika/Vjesnika* te sedamsto pedesetu godišnjicu smrti velikog »teologa kojeg su voljeli filozofi«,¹¹ ujedno i najprepoznatljivijeg predstavnika tzv. »visoke skolastike« (Gilson kaže »zlatnog doba skolastike«) sv. Tome Akvinskog. Pouka nam je u ovome pothvatu ona što je pronalazimo kod Umberta Eca koji kaže da se drevni filozofi iznova čitaju kako bi se prošlim mišljenjem obogatili »organskim i dovršenim iskustvom«. Ma koliko klimav i dalek bio toranj na koji se ovdje penjemo, otkrivaju nam se širi obzori od onih koje smo imali prije nego li smo započeli ovo istraživanje. Kao što je to rekao Bernard iz Chartresa († oko 1130.), mi smo patuljci na ramenima divova.¹²

Tominu se prisutnost u *Vjesniku* može pratiti gotovo od osnutka samoga časopisa. Gotovo da i nema godišta *Glasnika/Vjesnika* u kojem se Tomu Akvinskog ne spominje. Ta spominjanja su vrlo često usputna pa tako možemo naći mnoštvo citata iz nekog pojedinog djela ili neku misao potaknutu njegovim djelima ili pak sintezama. Međutim, mogu se naći i ozbiljnije studije koje bi i u današnje doba zavrijedile biti objavljene u nekom od naših znanstvenih časopisa, naravno uz nužne uredničke intervencije, sadržajne i bibliografske

¹⁰ Slavko Platz, »Uloga i odnos vjere i uma u ruskoj religijskoj filozofiji Uz encikliku Ivana Pavla II. 'Fides et ratio' iz 1998.«, *Obnovljeni Život* 55/1 (2000), p. 90. Tako i prigodom obilježavanja stote godišnjice *Glasnika/Vjesnika* čitamo ove riječi tadašnjeg Uredništva: »Toliki su stručnjaci, toliki ugledni i učeni profesori, toliki pastiri duša ispunjavali njegove stranice svojim stranim člancima, pastoralnim iskustvima i 'kazušima' u kojima se odražava problematika svakog vremena« (*Vjesnik Đakovačke biskupije* 26/1 (1973), p. 3).

¹¹ Giovanni Ventimiglia, *Toma Akvinski* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2021), p. 9.

¹² Usp. Umberto Eco, *Estetički problem u Tome Akvinskoga* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2001), pp. 250–251.

nadopune. Takvih studija doduše nema mnogo, ali je zanimljivo da ih nalazimo uglavnom u starijim godištima.

Razlog tomu zasigurno leži u činjenici da su se Tominim naukom različiti autori osobito bavili tijekom ozbiljnih domaćih teoloških rasprava oko sve naglašenijeg neotomizma (neki govore o »integralnom tomizmu« pa čak i pantomizmu¹³) te skolastike na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće što je potrajalo gotovo do sredine prošloga stoljeća do kada i nalazimo opširnije tekstove o samome sv. Tomi i njegovom filozofskom i teološkom naučavanju. Naš možda i najznačajniji poznavatelj Tomine misli Tomo Vereš u bibliografiji koju donosi pri koncu jednog svog važnog djela kaže da je upravo period između 1879. i 1980. godine bilo razdoblje u kojem je Tomino djelo

»<...> pod utjecajem okružnice 'Aeterni Patris' (1879.) Lava XIII. bilo najprisutnije i najdjelotvornije u našoj domaćoj i u široj svjetskoj javnosti, u svjetovnom i crkvenom općinstvu, u filozofskim, teološkim i drugim kulturno-znanstvenim gibanjima, kako kod sljedbenika, tako i kod protivnika«.¹⁴

I zaista, prvi značajniji i sveobuhvatniji spomeni Tome Akvinskog u ondašnjem đakovačkom *Glasniku* vezani su uz spomenutu encikliku i rasprave koje su iz nje potekle u teološkim ali i filozofskim krugovima, kako izvan tako osobito unutar domaće akademske zajednice. Ako bismo morali podvući crtu onda se može reći da s koncem četrdesetih godina prošloga stoljeća završavaju opširniji tekstovi o Tomi u *Glasniku* te se on kao i različite verzije njegove filozofije (tomizam, neotomizam i/ili skolastika) počinju spominjati sporadično ili u kontekstu neke druge (opširnije) teme. To dakako nije slučaj s Tomom samo u *Glasniku* jer će njegova recepcija ali i općenita prisutnost biti prilično slaba čak i u krugovima akademskih filozofa, izuzmemo li dakako one koji su predavali na teološkim fakultetima. Tako će i naš domaći marksistički filozof Danko Grlić u svojoj poznatoj *Estetici* primjerice ustvrditi da se Tomina (estetička) filozofija »dosta šturo i nepotpuno obrađuje u našim historijama filozofije«.¹⁵ S druge strane, među domaćom se znanstvenom periodikom osobito ističe splitski teološki časopis *Crkva u svijetu* gdje se u periodu od 1967. do 1974.

¹³ Usp. Karlo Balić, »Sv. Toma Akvinski i drugi naučitelji«, *Bogoslovska smotra* 25/1 (1937), pp. 47–48.

¹⁴ *TAI*, p. 373.

¹⁵ Danko Grlić, *Estetika: povijest filozofskih problema* (Zagreb: Naprijed, 1974), p. 155. Grlić je između ostaloga poznat i po svojim ocjenama skolastike kao sputane filozofije prigušene »bezbrojnim formalno-logičkim i terminološkim distinkcijama <...> pseudoproblemima <...> i mrtvim, silogističkim i stereotipnim izvodima« (Danko Grlić, *Filozofija* (Zagreb: Panorama, 1965), p. 243; usp. slične ocjene i u: Danko Grlić, *Leksikon filozofa* (Zagreb: Naprijed, 1983), p. 418).

godine pojavljuje deset tekstova »u kojima se njihovi pisci na ovaj ili onaj način suočavaju s Tominom mišlju«. ¹⁶

Naravno, može se ovdje problematizirati i svojevrsna »šutnja« o Tomi u *Glasniku/Vjesniku* od sredine prošloga stoljeća pa sve do devedesetih godina prošloga stoljeća. Treba voditi računa da ovdje nije riječ o prije svega znanstvenom već pastoralnom časopisu u središtu kojega se stoga i nisu nalazile strogo znanstvene rasprave i prikazi već prije promicanje jedne vrste praktičnog/pastoralnog obrazovanja svećenstva za svakodnevni život u župama i među ljudima koji uglavnom nisu bili u doticaju s akademskom filozofijom. Cilj samih tekstova stoga i nije bilo razvijanje nekakvih »dubokih teoloških istraživanja, suhoparnih prepirki, gole i neplodne teorije« ¹⁷ već što dublje posegnuti za praktičnim životom svećenikâ i to poukom i savjetom. *Glasnikov* je konstantan cilj jedna vrsta »cjeloživotnog praktičnog obrazovanja« ne samo svećenikâ koji su i sami, osobito u to vrijeme, sudjelovali u procesu primarnog obrazovanja onih kojima su poslani, već i svih onih koji su željeli biti u tijeku s teološkim (možemo dodati i općim intelektualnim) strujanjima svoga vremena. ¹⁸

S druge strane, đakovački je *Glasnik/Vjesnik* donosio tekstove s temama koje su uvelike ovisile o njihovim autorima/suradnicima odnosno njihovim

¹⁶ Tomo Vereš, »Toma Akvinski u 'Crkvi u svijetu'«, *Crkva u svijetu* 19/1 (1975), p. 75. Pretražimo li primjerice portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa Hrčak s natuknicom Toma Akvinski vidjet ćemo da je ukupno u hrvatskoj periodici (do lipnja 2024. godine) objavljeno stotinu i tri rada o njemu s time da je gotovo polovina radova (njih pedeset i jedan) objavljena u splitskom časopisu i u *Obnovljenom Životu* hrvatske pokrajine Družbe Isusove. Po istom modelu pretraživanja vidimo da je u đakovačkom časopisu *Diacovensia* objavljeno ukupno sedam radova što ga svrstava na 5. mjesto od ukupno dvadeset i sedam hrvatskih časopisa u kojima nalazimo neki tekst o Tomi. Opširniju bibliografiju o Tomi u nas može se naći na tri mjesta. Ona između 1879. i 1980 kod: *TA1*, pp. 373–391; ona do 2004. kod: *TA2*, pp. 797–800; ona do 2012. kod: Ivan Šestak, »Srednjovjekovna filozofija u hrvatskoj katoličkoj periodici od 1910. do 2012. godine«, *Obnovljeni Život* 70/4 (2015), pp. 475–476, 479–480, 482–483.

¹⁷ Usp. *Glasnik biskupije Đakovačko-Sriemske* 1/1 (1873), p. 1. Donosimo cjelovito opredjeljenje Uredništva časopisa: »Duboka bogoslovna istraživanja, suhoparne prepirke, gole i neplodne teorije leže mu izvan kruga. Nasuprot u praktični život svećenstva što dublje posegnuti, pastirsko uredovanje što poukom, što savjetom olahkotiti« (Ibid.).

¹⁸ Treba ipak voditi računa o tome i da je vrijeme od sredine pa sve do konca sedamdesetih godina prošloga stoljeća bilo u određenom smislu neprijateljski nastrojeno prema svemu vezanim uz vjersku/teološku problematiku. Čitamo primjerice na jednom mjestu kako se u to vrijeme moglo postati profesorom filozofije »ne znajući ništa o židovstvu, islamu i kršćanstvu« jer se na ondašnjim francuskim fakultetima preskakala čitava filozofija od konca 2. (odnosno posljednjih stoika) pa sve do početka 17. stoljeća (usp. Luc Ferry, *Naučite živjeti: filozofija za početnike* (Zagreb: Znanje, 2011), p. 57). Prema tome, vrijeme o kojemu ovdje govorimo svakako nije bilo naklonjeno teološkim diskusijama općenito, a onda posljedično ni onima iz srednjovjekovne odnosno skolastičke tradicije na što smo već ranije ukazali govoreći o domaćoj znanstvenoj zajednici (usp. Grlić, *Estetika*, p. 155).

afinitetima pri čemu je trajno obilježje samoga časopisa uvijek ostalo isto – posredovati sadržaj vjere – i to na način da ispuni svoju prvobitno zamišljenu funkciju. Riječ je o časopisu koji je, kako smo već na jednom mjestu naveli, trebao »unaprijeđivati praktičnu teologiju i tim praktično bogoslovno obrazovanje svećenstva« bez namjere da bude »strogo znanstvenoga« pristupa, »niti mu je zadaćom bio viši razvitak nauka bogoslovnih«. ¹⁹ To, pak, ne znači da takvih tema i tekstova u njegovoj povijesti u drugoj polovici 20. stoljeća nije bilo već prije da su bili jedna vrsta izuzetka u samome časopisu.

Konačno, treba istaknuti i činjenicu da su neki od glavnih/odgovornih urednika odnosno suradnika u ranijoj fazi razvoja časopisa ipak bili profesori filozofije što u Đakovu što izvan njega a što donekle i opravdava značajniju prisutnost tekstova o samoj filozofiji a onda i o Tomi Akvinskom. Tako znamo da su među urednicima Mijat Kučera († 1895.), Alojzije Vincetić († 1930.), Andrija Živković († 1957.), Zvonimir Marković († 1969.), Pero Ivanišić Crnkovački († 1946.) i Rudolf Schütz († 1960.) bili određeno vrijeme (neki duže neki kraće) profesori filozofije u Đakovu i Zagrebu. Pogledamo li pak letimično među suradnike koji su pisali tekstove za *Glasnik/Vjesnik* vidimo također nekoliko ondašnjih profesora filozofije: Matiju Pavića († 1929.), Petra Pejakića († 1943.), Josipa Pavlovića († 1984.) te Đuku Marića († 1997.) da spomenemo nekoliko istaknutijih. ²⁰

0. 2. Metodološke napomene

Zahvaljujući velikom i vrijednom projektu digitalizacije svih brojeva »Glasnika Đakovačke i/li Bosanske i Srijemske biskupije«, odnosno današnjeg »Vjesnika Đakovačko-osječke nadbiskupije«, ²¹ ovisno o naslovima pod kojima

¹⁹ Matija Pavić, Milko Cepelić, *Biskup Josip Juraj Strossmayer* (Đakovo: Biskupski ordinarijat, 1994), p. 227.

²⁰ Usp. Marin Srakić, »Urednici i suradnici *Glasnika / Vjesnika* Đakovačke i Srijemske biskupije od 1873. do 1997. godine«, *Diacovensia* 6/1 (1998), pp. 31–42; listu ovih profesora vidi kod: Slavko Platz, »Osnutak Visoke filozofske-teološke škole 1806. u Đakovu i razvoj filozofskog studija«, *Diacovensia* 4/1 (1996), p. 17. Jedna kratka crtica koja može poslužiti rasvjetljavanju uloge i važnosti đakovačkih profesora filozofije u promicanju aktualnih strujanja u filozofiji jest ona o ovdje spomenutom svećeniku i profesoru Mijatu Kučeri. Naime, on je »kao prof. filozofije upoznao učenike sa najboljim zastupnicima te struke, naročito sa krasnim djelom Dr. Alberta Stöckla, prof. u Eichstättu, predstavnikom onoga smjera u krš. filozofiji, koji nadovezuje na filozofiju sv. Tome« (*Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 35/14 (1907), p. 111). Riječ je o njemačkom neoskolastičkom teologu poznatom po svom djelu *Geschichte der Philosophie des Mittelalters* objavljenom u tri sveska (1864. – 1866.).

²¹ Riječ je o projektu digitalizacije današnjeg *Vjesnika Đakovačko-osječke nadbiskupije* koji je počeo izlaziti 1873. godine na inicijativu tadašnjeg đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera.

je neprekidno izlazio od 1873. godine, od 2022. godine imamo mogućnost pretraživati sve brojeve (do 2020. godine) ovog najstarijeg crkvenog (vjerskog) časopisa na hrvatskom jeziku. Upravo to nam je i omogućilo provesti ovo istraživanje o prisutnosti sv. Tome Akvinskoga i njegove ostavštine u tekstovima autorâ koji su pisali u dakovačkom časopisu. Naravno kriterija za istraživanje kao i načina njihova prikazivanja ima više. Ovdje smo se odlučili na tematsku analizu sadržaja s jasno određenim kriterijem: tekst mora biti ili naslovom ili sadržajem vezan uz sv. Tomu odnosno tradiciju koja od njega potječe. Budući da nismo krenuli kvantitativnim putem usputna spominjanja sv. Tome, a kojih ima priličan broj i to osobito u novijim brojevima, nismo ovdje posebno isticali osim ukoliko je riječ o nečemu što kvalitativno nadopunjava neki pronađeni i obrađeni tekst.²² Posebno je (znanstveno) zadovoljstvo kod onih situacija koje su tijekom prošlosti bile krivo navođene ili pripisivane drugim autorima na što smo tijekom pisanja ovoga teksta ukazali u pripadajućim bilješkama.

Isto tako treba istaknuti da Toma nije napisao neku vrstu sinteze vlastite filozofije zbog čega su se i »naši skolastici« potkraj 19. stoljeća morali zadovoljiti doslovce pabirčenjem po njegovim djelima kako bi sastavili priručnike onoga što bi se moglo nazvati »tomističkom filozofijom«.²³ Time je dakako

Realizacija ovoga projekta intenzivirala se 2018. godine, a njegovi nositelji su Đakovačko-osječka nadbiskupija, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Središnja nadbiskupijska i fakultetska knjižnica te aktualno uredništvo Vjesnika. Projekt obuhvaća više od pedeset tisuća stranica koje su trebale biti digitalizirane od prvoga broja pa sve do zadnjega broja 2020. godine. Digitalni repozitorij Vjesnika dostupan je na mrežnoj stranici <https://digitalna.djos.hr/> od konca 2022. godine te ovom prilikom još jednom čestitamo svim nositeljima ovog vrijednog projekta čija je svrha, između ostalih, i proučavanje i očuvanje hrvatske filozofske baštine čemu se i mi ovdje na skroman način želimo pridružiti.

²² Ako bi se ipak na ovome mjestu tražio koliko toliko precizan kvantitativan podatak onda se može reći da se pridjev Akvinski (u svim padežima hrvatskog standardnog jezika) spominje ukupno dvjesto šezdeset i šest (266) puta do zadnjeg digitaliziranog broja (12/2020.). To naravno nije konačan broj njegova spominjanja obzirom da se, osobito u starijim godištima, ovaj pridjev piše drugačije. Naći ćemo tako i sedam godišta (1878., 1882., 1886. – 1889., 1892.) u kojima se spominje akvinatski i ostale izvedenice, ili pak Aquinatski (1878.), Aquino (1903. i 1938.), Aquina (1962.) i tako dalje. Brojke postaju još značajnije ako ga pretražujemo kao sv. Tomu jer nije rijetko da ga se oslovljava jednostavno tako. Naša je stoga procjena da se sv. Tomu u ovome časopisu do 1990. godine spominje tristočinjak pa i više puta. Možda se netko i odluči na hvale vrijedno preciznije prebrojavanje koje bi uključilo i kasnija godišta.

²³ A. Pavlović, »Uvod«, p. 34. Izraz »naši skolastici« čini se primjerenijim od onog uobičajenijeg »neoskolastici« obzirom na čini se negativno podrijetlo ovog potonjeg koji je proizvod zapravo oštrih kritičara samog povratka skolastičke filozofije u 19. i 20. stoljeću (o ovome detaljnije vidjeti kod: Ivan Kešina, »Značaj enciklike *Aeterni Patris* za obnovu tomističke filozofije u 19. i 20. stoljeću«, *Obnovljeni Život* 56/2 (2001), p. 220), slično kao i kod izraza modernizam koji je »termin skovan od onih koji su mu se suprotstavili« (usp. Guy Bedouelle, *Povijest Crkve*

dosta toga rečeno i o kvalitativnim izazovima i konačnim rezultatima ovdje poduzetog istraživanja. Unatoč tomu, đakovački časopis nudi mnogo mjesta, doduše najčešće anonimna iako se djelomično može saznati i ime autora, koja dodatno svjedoče o Tominoj prisutnosti u našoj filozofsko-teološkoj baštini o kojima se do sada u nas nije uopće ili se pak tek sporadično (a ponegdje i krivo) pisalo. Gore navedeni projekt digitalizacije časopisa taj je »previd« nadamo se ovim tekstom uspio barem u izvjesnoj mjeri ispraviti ili barem potaknuti na proučavanje. To dakako ne znači da se ovim tekstom naslovna tema zatvara već, naprotiv, ostavljamo onima koji dolaze u zadatak da đakovački časopis još jednom detaljno »prelistaju« u potrazi za ovdje uočenim manjkavostima ali i upotpunjivanjem cjelokupne slike ne samo sv. Tome već i ostalih važnih imena iz svijeta filozofije u *Vjesniku* sve do suvremenih godišta.

1. Biskup Strossmayer spominje Tomu Akvinskog

Kada je najpoznatiji đakovački biskup u pitanju Strossmayer, ujedno i pokretač službenog glasnika današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije, te njegov interes za ovdje naznačene teme autori tvrde da se čini kako on »nije uopće pokazivao zanimanje za sv. Tomu Akvinskog, niti ga je 'dotaknulo' oživljavanje skolastike, čak i u vrijeme pontifikata Lava XIII.«²⁴ To s druge strane ne znači da ga se s vremena na vrijeme nije spominjao i to nešto češće u

(Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004), p. 152) u prvom redu službena Crkva. Općenito se povratak skolastike u 19. stoljeću veže uz encikliku *Aeterni Patris* premda se neezini začeci vežu uz nešto ranije autore poput Vincenza Buzzettija († 1824.) i Gaetana Sanseverina († 1865.). Kod njih kao i kod njihovih učenika uočljiv je zahtjev za povratkom izvornoj Tominoj misli s jedne te negativan i potpuno defanzivan stav prema čitavoj modernoj filozofiji (usp. Stjepan Zimmermann, *Historijski razvitak filozofije u Hrvatskoj* (Zagreb: Hrvatska bogoslovska akademija, 1929), pp. 19–23); Ventimiglia, *Toma Akvinski*, p. 189). U tom smislu se i povratak skolastike može vezati uz antimodernističku klimu tadašnje Crkve. Poznato je da su pristaše (dakako uvjetno rečeno budući da je riječ o prilično nejasnom konceptu) modernizma tražile »napuštanje neoskolastičke teologije u korist naglašenog iskustva vjere« (Nediljko A. Aničić, »Crkva i modernizam«, *Crkva u svijetu* 42/4 (2007), p. 565). O modernizmu pak govorimo nešto kasnije.

²⁴ William Brooks Tomljanovich, *Biskup Josip Juraj Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Dom i svijet 2001), p. 47. Znamo da je Strossmayer već 1871. najavio početak izlaženja dijecezanskoga lista *Glasnika* kojeg je, vrlo vjerojatno pod dojmom pokretanja službenog glasnika Svete Stolice 1865. godine, zamislilo kao službeni glasnik Ordinarijata u Đakovu. Nije na odmet istaknuti i da je riječ o vremenu neposredno nakon sklapanja hrvatsko-ugarske nagodbe (1869.) nakon čega se sve više javljaju glasovi unutar Crkve o potrebi pokretanja katoličkih tiskovnih društava što je osobno podržavao i Strossmayer (usp. Mirko Juraj Mataušić, »Odnos katoličke Crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848 –1900«, *Bogoslovska smotra* 55/1–2 (1985), pp. 202–203).

svojim (korizmenim) poslanicama koje je pisao gotovo svake godine tijekom svoje duge biskupske službe (1850. – 1905.) te s vremena na vrijeme u svojim propovijedima. Naravno da đakovački biskup nije napisao neku zaokruženu studiju o Tomi ili njegovoj filozofiji već ga je najčešće spominjao u kontekstu uzora istinskog učitelja mudrosti. Tako će u svome tekstu o zadaći sveučilišta pod naslovom *Tri rieči našemu sveučilištu*, ističući kako ne postoji nikakav sukob između vjere i razuma, Strossmayer iznova istaknuti između ostalih sv. Tomu kao primjer da kršćanstvo »nikad umnomu napretku na putu bilo nije«. ²⁵

U *Glasniku* iz 1878. godine nalazimo jedan malo opširniji stav o sv. Tomi iz usta tadašnjeg đakovačkog biskupa Strossmayera koji se donosi u prilogu »k' 4. broju Glasnika«. ²⁶ Prilikom obraćanja narodu svoje biskupije povodom izbora novoga pape, đakovački biskup posebno se dotiče važnosti sv. Tome u dotadašnjem životu i radu kardinala Joachima Peccia, sada izabranog za papu Lava XIII. Tom je prilikom Strossmayer napisao:

»Sveti Toma Aquinatski bio je osobiti veleum. On je u srednjem vieku toliki upliv od prilike stekao, koliki je njегда Plato i Aristotel u Atheni, a Cicero i Seneka u Rimu. Njegova 'Summa Theologiae' divan je izraz nauke i morala kršćanskoga. Sredovječni sabori su pravo imali, što su poslje sv. pisma pred sobom uvijek izpostavili i 'Summu' Tominu. Sličnu akademiju (po uzoru na onu koju je utemeljio kardinal Peccia u Perugi, op.) imali bi, po mom mnienju, biskupi utemeljiti barem u svakom glavnom mjestu crkvene provincije. Ej kamo sreće, kad bi bilo koga, koji bi kod nas u Zagrebu akademiju tomističku utemeljio. Bila bi ona obilni izvor prave bogoslovne učenosti, koja kod nas još u povojih leži, i prave crkvene rječitosti, o kojoj jedva sad nješto misliti počesmo«. ²⁷

Desetak godina kasnije Strossmayer u svojoj korizmenoj poslanici iz 1889. godine piše osvrt na encikliku Lava XIII. službenoga naslova *De libertate humana* (iz 1888.) gdje između ostaloga ističe:

»Moja će se ovogodišnja okružnica sa poslednjom papinom poslanicom 'Libertas summum naturae bonum' baviti. Ona je sa svake strane divna. Uzvišene misli i

²⁵ Usp. *Glasnik biskupije Đakovačko Srijemske* 3/1 (1875), p. 4; Tomljanovich, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, p. 317. »Tomina filozofija je, između ostaloga«, ističe poljski filozof Kołakowski, »odgovor na intelektualne pokrete koji su proklamirali da ne treba brinuti o usuglašavanju vjere i znanja i uopće o različitim zahtjevima svjetovnog života, ljudskog razuma, moralnosti ovozemaljskih stvari« jer su svi oni u svome iskonu podređeni Bogu (usp. Lešek Kolakovski, »Dve rasprave«, *Letopis Matice srpske* 183 (2007) jul–avgust, knj. 480, sv. 1–2, p. 81). Jednostavnije rečeno, i razum i vjera prema Tomi dolaze od istog Izvora te ih nema potrebe niti usuglašavati.

²⁶ Usp. *Glasnik biskupije Đakovačko Srijemske* 6/4 (1878), Prilog k' broju 4., pp. 1–8. Ovaj »prilog« je svojevrstan suplementum redovnom broju *Glasnika* te je posebno numeriran.

²⁷ *Glasnik biskupije Đakovačko Srijemske* 6/4 (1878), Prilog k' broju 4., p. 2.

namjere te divne okružnice ništa drugo nisu nego veleumni i usavršeni razvitak kršćanske filosofije sv. Tome Akvinskoga...«²⁸

Strossmayer se Tome Akvinskoga dotiče i kasnije također u svojoj korizmenoj poslanici iz 1892. godine u kojoj se između ostaloga osvrće i na Lava XIII. i njegovo tumačenje uloge države u ostvarenju općeg dobra u društvu s osobitim naglaskom na težak položaj radnika i siromašnih.²⁹ To je dakako i razumljivo kada je Strossmayer u pitanju obzirom da je upravo s godinu dana ranije objavljenom enciklikom *Rerum novarum* (1891.) pape Lava XIII. započeo i katolički socijalni nauk koji predstavlja sastavni dio kršćanskog »nauka o ljudskom životu«, odnosno čovjeku.³⁰

2. Učiteljstvo Crkve i Toma u tekstovima Glasnika

Naravno, ovo nam daje naslutiti da *Glasnik* nije propuštao niti tekstove samoga Učiteljstva Crkve po pitanju Tome i njegovog nauka. Tako možda i najznačajniji suvremeni tekst Učiteljstva kojega nalazimo u *Glasniku* o Tomi Akvinskom jest enciklika upravo pape Lava XIII. *Aeterni Patris* koja se donosi u rujnu 1879. godine, dakle svega mjesec dana nakon njezine službene objave (4. kolovoza).³¹ Premda na latinskom, riječ je o enciklici kojom se Tomina »zlatna mudrost«, kako je opisuje papa Lav XIII., očituje u njegovom poštivanju i uvažavanju svetih učitelja čija je učenja Toma »sabrao i okupio u jedno, rasporedio u divan red, te ga je velikim dodacima tako povećao, da se zaslužno

²⁸ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 17/4 (1889), p. 30. Strossmayer gotovo usputno »Tomu akvinatskog« spominje i u svojoj možda najpoznatijoj (zbog obujma) korizmenoj poslanici godinu ranije (usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 16/3 (1888), p. 24).

²⁹ Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 20/3 (1892), p. 43–44.

³⁰ Usp. Ivan XXIII., »Mater et Magistra«, u: Marijan Valković (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991), p. 153; Joseph Höffner, *Kršćanski socijalni nauk* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, 2005), p. 21.

³¹ Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 7 (1879): 17, pp. 146–148; 18, pp. 153–158; 19, pp. 161–164. Na ovu se encikliku naslanja nekoliko kasnijih dokumenata Učiteljstva: enciklika *Studiorum ducem* prigodom 600-te godišnjice kanonizacije sv. Tome Akvinskoga (1923.) i apostolsko pismo *Officiorum omnium* o sjemeništim i studiju klerika (1922.) pape Pija XI. (opširnije prikaze nalazimo kod: Andrija Živković, *Enciklike pape Pija XI.* (Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskare, 1931), pp. 23–27, 111) te motu proprio *Doctoris angelici* (1914.) Pija X. Inače, u *Glasniku* 1952. godine piše kako je upravo Lav XIII. enciklikom *Aeterni Patris* odredio »da sv. Toma Akv. ima biti vođa katoličke nauke u borbi sa zbrkom, koju je donio liberalizam« (*Vjesnik biskupije Đakovačke* 5/9 (1952), p. 121).

i s pravom smatra jedinstvenom obranom i dikom Katoličke crkve.«³² Zbog ove se njegove »zlatne mudrosti« na jednom drugom mjestu Toma opisuje kao »sabitatelja misli svijeta«.³³

Ovo je važno mjesto za razumijevanje Tomine filozofije uopće. Znamo da je riječ o filozofiji zdravog razuma kojom on pokušava pružiti zaokružen, argumentiran i prije svega istinit odgovor na temeljna pitanja kršćanske vjere. U taj je odgovor uključen doprinos generacijâ prethodnih mislilaca. On se služi Platonom i Aristotelom, ali je isto tako smatrao da je istina razasuta o cijelome svijetu zbog čega je doslovce treba sabirati a ne se ograničavati samo na jednog ili drugog filozofa, koliko god oni bili veliki.³⁴ Stoga i sinteza koju nam donosi Toma u svojim djelima nije tu, niti je tako zamišljena, da do kraja iscrpi svu moguću spoznaju stvarnosti jer takvo što niti je moguće niti je to bio Tomin cilj. Međutim, ta je sinteza, kao plod zdravog razuma, *istinita* u svojim temeljnim principima, te iz tog razloga omogućava siguran napredak u daljnjoj spoznaji stvarnosti.³⁵

³² Heinrich Denzinger, Peter Hünermann, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i čudoređu* (Đakovo: Karitativni fond UPT, 2002), br. 3139. Uobičajeno se ovaj izvor navodi kraticom *DH* s pripadajućim kanonima što i mi činimo u nastavku.

³³ Usp. Pavlović, »Uvod«, p. 35.; *TAI*, p. 19. Negdje na tom će tragu i jedan drugi poznati teolog sv. Tomu gledati kroz prizmu »spajanja vremenâ«, odnosno prošlosti, sadašnjosti i (očito) budućnosti (usp. Jordan Kuničić, »Sv. Toma spaja vremena«, *Obnovljeni Život* 29/4 (1974), pp. 302–309). Bitno je naglasiti i kontekst same enciklike koja pokušava pružiti odgovor na pitanje: kakvo je kršćansko shvaćanje filozofije? Na tom je tragu korisno, radi šire kontekstualizacije enciklike i njezina naglašavanja Tome Akvinskoga, konzultirati studiju kod: Philibert Secretan, »Kršćanska filozofija prema *Aeterni patris* i *Fides et ratio*«, u: Anto Mišić (ur.), *Oči vjere* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2002), pp. 229–232.

³⁴ Pavlović, »Uvod«, p. 35. Kao što ističe Umberto Eco, Toma nije aristotelizirao kršćanstvo već je kristijanizirao Aristotela (možda, bliže Zimmermannu, »modernizirao« kršćanstvo aristotelizmom) kojeg je, kao što je poznato, 1210. godine bilo zabranjeno poučavati u školama. Toma nije naučavao da se razumom može sve razumjeti, već da se sve razumije kroz vjeru. Upravo zato središnje mjesto u njegovoj teološkoj arhitekturi zauzimaju Bog, anđeli, duša, vrline, vječni život i slične teme. No unutar tih poglavlja sve nalazi svoje mjesto što je više nego racionalno – razložno (usp. Umberto Eco, »In Praise of Thomas Aquinas«, *The Wilson Quarterly* 10/4 (1986), p. 85; Stjepan Zimmermann, *Putem života* (Zagreb: Velebit, 1945), p. 90). Zato ćemo s vremena na vrijeme nailaziti i na Tomino oslovljavanje kao »novog Aristotela« (usp. Werner Jaeger, »Humanizam i teologija«, *Obnovljeni Život* 29/4 (1974), p. 314).

³⁵ Usp. Ivan Zelić, »Toma Akvinski i tomizam na kraju tisućljeća: retrospektiva i perspektiva«, *Filozofska istraživanja* 21/4 (2001), p. 798. Ispravno kaže Josip Ćurić: »Vjernost starini nije u pukom ponavljanju davnih izričaja koji, nakon niza stoljeća, ne mogu više imati posve isto značenje. Tradicija zahtijeva vjernost prvotnom *smislu* davnih nazora i, povrh toga, zdravu inicijativu koja će drevnoj istini dati novi zamah u novom povijesnom trenutku« (Josip Ćurić, »»Actio est in passo': Jedan ulomak Akvinčeve metafizike«, u: Anto Gavrić (prir.), *Ljubav prema istini: Zbornik u čast Tome Vereša O.P.* (Zagreb: Dominikanska naklada Istina, 2000), p. 100).

Napomenuli bi samo kako se tu ne radi o nekakvom filozofskom eklekticizmu i sinkretizmu budući da Toma sâm kaže kako se »filozofija ne proučava zbog toga da se zna što su ljudi mislili, nego što je istina u zbilji«. Toma je razvijao filozofiju koja ide za tim da domisli ono što još nije mišljeno, te koja, težeći za sveobuhvatnim sabiranjem istine tuđe filozofske misli, biva maksimalno obaviještena o njezinim postignućima tijekom povijesnoga razvitka.³⁶ U tom je smislu za Tomu filozofija bila sredstvo i oruđe u njegovim ipak dominantno teološkim raspravama a koje su istovremeno vrlo često ocrtavale njegov specifičan filozofski nazor. I kada Ivan Pavao II. u jednom svom govoru prigodom stote godišnjice enciklike *Aeterni Patris* opisuje Tominu filozofiju on kaže da su njezina temeljna obilježja otvorenost i svestranost, »a to su značajke koje je teško naći u mnogim strujama današnje misli« poentira Wojtyła.³⁷

»Ova se *otvorenost* temelji i izvire iz činjenice da je filozofija svetog Tome filozofija *bitka*, tj. zbiljnosti bivstvovanja (*actus essendi*), čija je transcendentalna vrijednost najizravniji put da se uzdignemo do spoznaje *samostojnog Bitka* (*Esse subsistens*) i *čiste Zbiljnosti* (*Actus purus*), Boga. S tog razloga ova bi se filozofija mogla čak nazvati navjestiteljicom bitka, pjesmom u čast bivstvujućeg bitka.«³⁸

Povodom prve obljetnice ove enciklike u rujnu 1880. godine u Glasniku se donosi izvorni (latinski) tekst apostolskog pisma pape Lava XIII. *Cum hoc sit* o proglašenju Tome »nebeskim zaštitnikom filozofskih i teoloških znanosti« (lat. »*Patronus caelestis studiorum optimorum*«).³⁹ I kada Pavao VI. bude skoro stotinjak godina kasnije (1974.) pisao ondašnjem dominikanskom poglavaru prigodom sedamstote godišnjice Tomine smrti on će istaknuti još jednom važnost ovog pisma riječima:

»Nema sumnje da ga je (Tomu, op. a.) naš predšasnik Lav XIII. zbog toga što je bio svetac – i to najsvetiji među učenjacima i najučeniji među svecima, kako je o njemu rečeno – ne samo predložio kao učitelja i vođu, nego ga je proglasio i postavio nebeskim Zaštitnikom svih katoličkih škola bilo koje vrsti i stupnja; mi taj naslov s radošću potvrđujemo.«⁴⁰

³⁶ Usp. Stjepan Kušar (prir.), *Srednjovjekovna filozofija* (Zagreb: Školska knjiga, 1996), p. 460.

³⁷ Ivan Pavao II., *Naučitelj čovječnosti* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998), p. 14.

³⁸ Ibid.

³⁹ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 8/17 (1880), pp. 140–141; usp. Ivan Pavao II., *Naučitelj čovječnosti*, p. 9. Nailazimo i na podatak da je u zagrebačkom *Katoličkom listu* (31 [1880] 38, pp. 299–300) također objavljen tekst pod naslovom »Na vječnu uspomenu, *Breve kojim Sv. Otac svetoga Tomu Akvinjanina proglašuje zaštitnikom svih kat. učilišta*« (usp. *TA1*, p. 373).

⁴⁰ Pavao VI., *Svjeto Crkve* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975), br. 30.

Očekivano da nakon objave izvornog teksta same enciklike u ondašnjem đakovačkom *Glasniku* slijede i osvrti kako na encikliku tako i na samog Tomu Akvinskog. Tako nalazimo nekoliko tekstova koji se dotiču prirode i sadržaja Tomine filozofije kao stožera za tumačenje i opravdanje kršćanske/katoličke teologije. Već 1882. godine ondašnji *Glasnik* donosi tekst pod naslovom *Opazke na encykliku 'Aeterni Patris'* pisan pod pseudonimom B-ć.⁴¹ Prilično opširan prikaz za prilike jednog pastoralno-teološkog časopisa onoga doba govori o općoj važnosti same enciklike u vremenu kada gotovo sve suvremene znanosti »neprijateljskim upravo duhom dišu pram objavljenoj vjeri kršćanskoj, koja se tobože ne može održati više pred sudištem naprednog uma čovječjega«. ⁴² Tekst je važan i zbog toga što čitateljstvu pokušava rastumačiti što se misli pod konstrukcijom Tomina filozofija. Tako Bujanović prenosi⁴³ pojašnjenje:

»Pod filozofijom sv. Tome ne razumijeva (se) nikakav filozofski sustav, komu bi sv. Toma početnikom bio, nego se pod tim imenom misli ona filozofija koja je od XIII. stoljeća pa sve do XVIII. u kršćanskim školama predavana, te nam je inače poznata pod imenom skolastičke filozofije. Dapače, sv. Toma nije ni napisao kakvu filozofsku knjigu u kojoj bi sve grane filozofske znanosti sustavno poredao i razvio. No budući da je on glava i središte velike škole, a oko njega se redaju ostali učenjaci kao viši ili niži brežuljci, to se cijela skolastička filozofija nazvala njegovim imenom«. ⁴⁴

⁴¹ Ovdje se nesumnjivo pod pseudonimom krije dr. Ivan Bujanović († 1927.) koji je u to vrijeme (tada još kao profesor na osječkoj Realnoj gimnaziji) bio jedan od suradnika tadašnjeg *Glasnika* (usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 50/4 (1922), p. 33; M. Srakić, »Urednici i suradnici Glasnika / Vjesnika Đakovačke i Srijemske biskupije od 1873. do 1997. godine«, p. 34). Očekivano, u bibliografiji njegovih radova ovaj tekst ne nalazimo (usp. Tomislav Mrkonjić, »Ivan Bujanović – prinosi za životopis teologa Ivana Bujanovića (1852 – 1927)«, *Bogoslovska smotra* 51/1 (1981), pp. 83–84). Vereš primjerice u svojoj bibliografiji navodi da je riječ o autoru Stevi (Stjepanu) Babiću, rektoru Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu no nije nam poznata njegova argumentacija (usp. *TAI*, p. 374). Također prema Verešu, ovaj je članak prvi tekst u *Glasniku* u kojem se tematizira važnost i uloga Tome Akvinskog (Ibid.). Korisno je ovdje uputiti na refleksije ne samo na ovu encikliku već i na cjelokupni Tomin nauk u govorima Ivana Pavla II. (*Naučitelj čovječnosti*), a zatim i na dva opširnija prikaza ove enciklike kod: Ivan Kešina, »Značaj enciklike 'Aeterni Patris' za obnovu tomističke filozofije u 19. i 20. stoljeću«, *Obnovljeni Život* 56/2 (2001), pp. 219–228; «, *Obnovljeni Život* 5/2 (1924), pp. 74–77.

⁴² *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 10/4 (1882), p. 60. Na drugom mjestu čitamo cilj enciklike *Aeterni Patris* koji kongruira s ovdje iznesenim stavom: »Enciklika *Aeterni Patris* nastala je kao reakcija na Kanta i modernizam, osobito na postavku o nespoznatljivosti 'stvari po sebi' i nemogućnosti objektivne spoznaje« (Ivan Čulo, »Recepcija Jacquesa Maritaina u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 43/1(85) (2017), p. 98).

⁴³ Ističemo da se đakovački autor ovoga teksta očito služio tekstem pod naslovom *Reflexionen zur Encyklica Aeterni Patris* (Linz, 1880) dr. Martina Fuchsa.

⁴⁴ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 10/4 (1882), p. 61.

Autor đakovačkog teksta oslanja se na maloprije spomenuti stav pape Lava XIII. da je Toma »sabradio i okupio« ono što su veliki umovi prije njega rekli o Bogu ili pak o putevima do Njega i to na način da su oni nakon njega »mogli malo samo što nova nadodati«. ⁴⁵ Njegov način pisanja i razmišljanja Bujanović opisuje kao »silogističan« te se njime i dalje služe »svi kršćanski filozofi <...> pa makar inače pisali svoje rasprave materinskim jezikom«. ⁴⁶ U nastavku ovoga teksta Bujanović nam iznosi misli i stavove raznih autora o važnosti sv. Tome i njegove filozofije. Tako čitamo da je Tomina *Summa* »najveći spomen ljudskoga duha« ili pak da se čitajući njegova djela osjeća kao da je »čovjekov duh uzeo krila anđeoska da se dovine do otajstvene visine božanskih i ljudskih stvari, i odande nam svjetlost nebesku donese«. ⁴⁷

Autor teksta donosi i jedno upozorenje koje bi se moglo i danas izreći mnogima među nama. On prigovara kako od nas nema teologa ako se ne počnemo istinski baviti filozofijom. »Nikomu neće na um pasti«, veli naš autor, »zvati ono filozofskim učenjem što se kod nas u tom predmetu (danas, op.) radi«. ⁴⁸ Pa, ipak, Bujanović odbacuje bilo kakav servilan odnos prema sv. Tomi koji bi proizlazio iz enciklike naglašavajući da je riječ o preporuci ili pak poticaju katoličkim učilištima da se bave proučavanjem Tomine filozofije koja je zapravo sredstvo i oruđe »vjeri koja traži razumijevanje« (*fides quaerens intellectum*) odnosno »razumijevanju vjere« (*intellectus fidei*).

U tom je kontekstu važan i tekst objavljen šest godina kasnije, odnosno 1888. godine koji nosi naslov *Papa kao vrhovna glava katoličke crkve u obće a Leo XIII. napose*. U njemu tadašnji urednik Glasnika dr. Josip Kuhner između ostaloga zapisuje da se među glavnim aktima pape Lava XIII. nalazi i enciklika *Aeterni Patris* kojom papa želi

»<...> uspostaviti pravi red i sklad među umom i vjerom, među religijom i prosvjetom te krivom znanosti zabludjelu generaciju opet izmiriti s vjerom. Kao promicatelj prave i zdrave znanosti preporučuje filozofski sustav sv. Tome kao najsigurniji temelj za bogoslovne nauke«. ⁴⁹

⁴⁵ Ibid., p. 63. Dakako, ovako sročeni stav odaje autorovu sklonost prema dominaciji Tominog učenja nad svim ostalim (kasnijim) učenjima o čemu se govori nešto kasnije.

⁴⁶ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 10/4 (1882), p. 63.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 16/1 (1888), p. 5. Na istome mjestu odmah u nastavku Kuhner donosi podatak da je naredne godine (1880.) isti papa naredbom *Placere nobis* naredio novo potpuno izdanje Tominih djela (riječ je o kritičkom izdanju poznatom kao tzv. »Editio Leonina«).

Ovo je vrlo važno uočiti obzirom na kasnije vrlo burne rasprave u hrvatskoj teološkoj zajednici tridesetih godina 20. stoljeća koja se vodila oko »integralnog tomizma«, pantomizma i povratka skolastike. Naime, po objavi ove enciklike, koju će neki nazivati »magna charta neotomizma«⁵⁰, sve su glasnija bila razmišljanja da se kršćansku istinu poistovjeti s »integralnim tomizmom« što je impliciralo zaključak da ostale škole i tradicije nisu »kroz prošla stoljeća ispravno shvaćale dogme, ni uspješno branile istinu«.⁵¹ Teološke rasprave su i kod nas krenule putem svojevrsnog razračunavanja »ostalih« s domaćim neotomistima (dovoljno je spomenuti ovdje fra Karla Balića [† 1977.] s jedne te o. Hijacinta Boškovića [† 1947.] s druge strane »barikade«) što je rezultiralo i većim brojem kvalitetnih radova u našoj domaćoj periodici između 20-ih i 40-ih godina prošloga stoljeća od kojih se jedan (do sada uglavnom anonimni) dio odnosi i na đakovački časopis.⁵² U tom je kontekstu potrebno iščitavati i naslov koji slijedi nakon ovoga gdje se susreću dva najistaknutija aktera cijele ove rasprave.

Uz ranije spomenutu encikliku *Aeterni Patris*, drugi važan tekst Učiteljstva o potrebi suvremenog proučavanja Tomine filozofije poradi sve naglašenijeg i opasnijeg modernizma jest motu proprio *Sacrorum antistitum* (1910.) Pija X. koji je također na latinskom izvorniku objavljen u *Glasniku* kroz pet nastavaka.⁵³ Naime, riječ je o dopuni ranijeg dekreta *Lamentabili* (1907.) kojim su osuđeni tzv. modernizam i Alfred Loisy.⁵⁴ U dijelu gdje se govori o obrazovanju Papa

⁵⁰ Usp. Kuhn, »Toma Akvinski (1225 – 1274)«, p. 192.

⁵¹ Balić, »Sv. Toma Akvinski i drugi naučitelji«, p. 47. Vereš će na jednom drugom mjestu napisati da je Toma »najviši – ali ne isključivi – doktrinarni autoritet« nadovezujući se na misao pape Pavla VI. koji će u svojoj poslanici u povodu sedamstote obljetnice Tomine smrti (1974.) reći: »Ali bez sumnje sv. Toma je, prema rasporedu Božje providnosti, podigao do najvišeg vrhunca djelo cjelokupne teologije i filozofije koja se zove 'skolastička'. Njegova djela predstavljaju glavni stožer u Crkvi oko kojega se i tada i kasnije mogla razvijati kršćanska nauka i napredovati sigurnim putem« (usp. oba ova navoda po redoslijedu navođenja: Pavao VI., *Svjetlo Crkve*, br. 13, p. 38).

⁵² Pregled periodike u navedenom vremenu može se naći kod: *TAI*, pp. 375–380. Dobro je ovdje natuknuti i da se u tadašnjem đakovačkom *Glasniku* često pojavljuju informacije pa čak i cijeli radovi o pojedinim neoskolastičkim teolozima i filozofima u Hrvatskoj poput S. Zimmermanna, J. Stadlera i A. Bauera. Sve su to odreda predstavnici tada vrlo snažne tomističke struje u hrvatskoj teološkoj i filozofskoj zajednici. O Zimmermannu kao filozofu primjerice piše naš poznati i zasigurno jedan od najzanemarenijih filozofa Franjo Zenko († 2017.) i u suvremenom *Vjesniku* (141/11–12 (2013), pp. 935–942).

⁵³ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 39 (1911): 1, pp. 1–4; 2, pp. 9–11; 4, pp. 29–32; 5, pp. 38–40; 6, pp. 45–47.

⁵⁴ Izraz modernizam skovan je od strane Katoličke crkve (enciklika *Pascendi* iz 1907.) kako bi se imenovali krivi teološki stavovi o određenim dijelovima Crkvenog Učiteljstva koji su se razvili iz opravdanog htijenja unutarcrkvenih krugova da se sadržaji kršćanske vjere objave

izrijekom piše:

»Glavna stvar je u tome da, kada propisujemo skolastičku filozofiju koju treba slijediti, posebno podrazumijevamo onu koju je prenio sveti Toma Akvinski <...> jer čak i malo napustiti Akvinca, osobito u pitanju metafizike, nije bez velikog gubitka. Mala greška na početku, da se poslužim riječima samog Akvinca, velika je greška na kraju.«⁵⁵

Ovaj motu proprio u svom uvjetno rečeno drugom dijelu jest zapravo antimodernistička prisega koja je suspendirana tek 1967. godine.⁵⁶ Osvrt na ovaj službeni dokument Crkve u *Glasniku* je dao u svome tekstu pod naslovom *Ideologija Katoličke akcije* 1927. godine dr. Zvonimir Marković, tadašnji urednik *Glasnika* i profesor moralne i pastoralne teologije u Đakovu, koji se na ovome mjestu nije posebno doticao Tome.⁵⁷

Profesor Andrija Živković donosi u *Glasniku* iz 1929. godine tekst *Nakon enciklike 'Mortalium animos'*⁵⁸ gdje se usputno ali bitno osvrće na izjave ne-

suвременom čovjeku na odgovarajući način (usp. Karl Rahner; Herbert Vorgrimler, *Teološki rječnik* (Đakovo: Forum bogoslova, 1992), p. 320). O samom dekretu *Lamentabili* pisao je i đakovački profesor sociologije dr. Vilko Anderlić u svojoj knjižici *Što uče modernisti?* (Zagreb: Knjigotiskara E. Fischer, 1911) u kojoj se sažeto osvrće na svih šezdeset i pet točaka dekreta. Općenito o modernizmu (prethodno poznatom i kao »loisyzam« po začetniku Alfredu Loisyu kod kojega kažu autori i treba tražiti »rodni list« samoga modernizma) u okvirima katoličke teologije dobro je konzultirati: Ivan Antunović, »Katolička crkva i modernizam«, *Obnovljeni Život* 65/1 (2010), pp. 77–94; Bedouelle, *Povijest Crkve*, pp. 152–155; Rosino Gibellini, *Teologija dvadesetoga stoljeća* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1999), pp. 151–157.

⁵⁵ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 39/1 (1911), p. 2. »Budući da mala pogreška u početku biva velika na kraju« Tomine su riječi iz Proslava njegova djela *De ente et essentia* u kojem se poziva na Filozofa i njegovo djelo *O nebu i svijetu* [I, 271 b 8–13] (usp. *TAI*, p. 68). Riječ je o kapitalnom i prijelomnom Tominom filozofskom djelu (»izvornom manjem djelu«) pisanom u Parizu između 1252. i 1256. godine čiji je autentičan izvornik objelodanjen tek 1976. godine. Hrvatski prijevodi Augustina Pavlovića i Tome Vereša ovog teksta datiraju iz 1996. godine. Detaljnije se i kompetentnije kako o ovome djelu tako i o njegovoj važnosti može čitati kod: Tomo Vereš, »Toma Akvinski: 'De ente et essentia'«, *Obnovljeni Život* 53/2 (1998), pp. 131–140.

⁵⁶ Usp. *DH* 3401, 3537–3550.

⁵⁷ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 55/24 (1927), pp. 202–204. Riječ je o posljednjem nastavku Markovićevog članka koji je objavljivan kroz nekoliko nastavaka u ovome godištu. Inače, prof. Marković je ovu temu i »ukorio« u knjizi istoga naslova baš te 1927. godine u Đakovu.

⁵⁸ Riječ je o enciklici pape Pija XI. iz siječnja 1928. godine na temu vjerskog jedinstva, pri čemu se osuđuju neke pretpostavke ranog ekumenskog pokreta te izrijekom potvrđuje da je jedinstvena Crkva koju je utemeljio Isus Krist – Katolička Crkva. Živković je o ovoj enciklici opširnije pisao u svom kasnijem djelu *Enciklike pape Pija XI.* (pp. 57–60) u kojima je sabrao svoje ranije tekstove na naslovnu temu koje je objavljivao u časopisu *Bogoslovska smotra* između 1929. i 1931. godine.

kih protestantskih teologa da je u Katoličkoj crkvi za vrijeme Lava XIII. nauk sv. Tome podignut na razinu »obvezatne vjerske norme«. Đakovački profesor odgovara:

»A svaki i najslabiji naš bogoslov znade da je sv. Toma u našim bogoslovskim učilištima po izjavama Leona XIII., Pija X. i Pija XI. samo najpouzdaniji vođa i najbolji tumač katoličke dogmatike i morala. Da o njegovim tezama kao kakovim vjerskim normama nema ni govora.«⁵⁹

1936. godine u tadašnjem se Glasniku kroz šest brojeva⁶⁰ donosi hrvatski prijevod enciklike Pija XI. *Ad catholici sacerdotii fastigium* (iz 1935.) gdje se

⁵⁹ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 57/4 (1929), p. 29. Tadašnji đakovački profesor filozofije i raniji (1918. – 1920.) urednik *Glasnika* te kasniji (1938.) rektor zagrebačkog sveučilišta Živković u svome se tekstu osvrće i na tada poznatu raspravu o tezama tomističke filozofije koje su izazvale prilično negodovanje u nekim krugovima. Naime, nakon objave motu proprio *Doctoris Angelici* Pija X. 1914. godine neki su tomisti Kongregaciji za studije predložili na provjeru 24 metafizičke teze koje su i sami zastupali. Filozofske škole drugih predaja, a očitio i drugih kršćanskih zajednica, su se žalile da su im navedene teze nametnute (tzv. neotomizam) ili da su pak proglašene nekom vrstom vjerske dogme na što ovdje očitio reagira i Živković. 1916. godine Kongregacija izjavljuje da »sve one 24 tvrdnje izražavaju pravo učenje sv. Tome, i one se iznose kao sigurni smjerokazi«. Time one dakako nisu postale bezuvjetno obvezujuće. »Kako bi se slijedilo sv. Tomu« nije potrebno prihvatiti čitav njegov sustav mišljenja. Benedikt XV. će 1917. godine pojasniti da navedene teze »u dovoljnoj mjeri pristaju uz učenje Andeoskog učitelja« te da ih »treba prihvatiti kao sigurni smjerokaz u njihovoj cjelovitosti, a da se nipošto ne nameće obveza prihvatiti sve tvrdnje«. U konačnici, »svakome ostaje slobodno raspravljati u oba smjera (teološkom i filozofskom, op. a.), o čemu se može i običava raspravljati«. O svemu ovome kao i same teze mogu se vidjeti u: *DH* 3601–3624. Cijela ova situacija dakako da je našla svoga odjeka i u ondašnjoj hrvatskoj teološkoj zajednici o čemu je na osobiti način progovorio u svome članku Karlo Balić (»Sv. Toma Akvinski i drugi naučitelji« objavljen u *Bogoslovskoj smotri* kroz četiri nastavka tijekom 1937. godine da bi iduće godine bili preštampani u zasebnu knjigu istoga naslova) ističući kako »Crkva ne nalaže kao stalnu istinu nečija mišljenja, niti istovjetuje istinu sa sistemom« što nije slučaj s nekim tomistima koji se zalažu za svojevrsno nametanje tzv. »integralnog tomizma« koji, unatoč svim nespornim kvalitetama samoga Tome, »nije nauka Crkve« (usp. Balić, »Sv. Toma Akvinski i drugi naučitelji«, pp. 47, 65). U rasplamsavanju ovih rasprava sudjelovali su dakako i domaći filozofi tvrdnjama da je Tomin sistem »1879. (objavom enciklike *Aeterni patris*, op.) katolička crkva priznala kao svoju službenu filozofiju« (Bošnjak, »Od Aristotela do renesanse«, p. 105). Dodatna pojašnjenja kao i »posljedice« koje su izazvale ove teze u našoj domaćoj teološkoj zajednici vidi kod: Karlo Balić, »Crkveni auktoritet prema tomizmu i drugim katoličkim školama«, *Bogoslovka smotra* 26 (1938), pp. 81–92, 180–193, 255–282, 375–392. Korisno je ovdje uputiti i na jedno problemski postavljeno razmišljanje o Tomi i (otvorenom) dijalogu s drugima i drugačijima kod: Jordan Kuničić, »I dijalog ima svojih granica«, u: Jordan Kuničić (ur.), *Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskoga (1274 – 1974)* (Zagreb: Dominikanski provincijal, 1974) pp. 175–186.

⁶⁰ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 64 (1940): 1, pp. 1–6; 2, pp. 18–19; 3, pp. 26–27; 4, pp. 29–34; 5, pp. 37–41; 6, pp. 45–48.

spominje Toma (*STh*, 2a 2ae q. 189, a. 1, ad 3ae) u kontekstu govora o kandidatima za svećeništvo:

»Sveti Redovi pretpostavljaju svetost... stoga teret svetih Redova može se nadozidati na zidove koji su se već pomoću svetosti osušili od vlage strasti.«⁶¹

Papa izrijeком opominje odgovorne u Crkvi (biskupe i poglavare u samostanima) da po tom pitanju ne budu popustljivi a sve iz straha da će se smanjiti broj svećenika. Jer, kako je upozorio upravo sv. Toma,

»Bog nikada ne ostavlja svoje Crkve, a da se ne bi našlo dovoljno sposobnih svećenika za potrebe puka, kad bi se dostojni unaprijedili a nedostojni otjerali. Uostalom, taj isti preslavni učitelj, pozivom na riječi općeg crkvenog sabora lateranskog IV (g. 1215. kan. 22) sasvim zgodno opominje: 'Kad se ne bi moglo naći toliko svećenika koliko ih sada ima bolje bi bilo imati malo svećenika dobrih nego dosta zločestih' (Ibidem 1. c.)«.⁶²

Iako postoje tek četiri istine koje sadrže vjeru Crkve o Mariji, ovdje vrijedi istaknuti jednu kasniju crkvenu dogmu odnosno definiranu istinu o Mariji – onu o njezinom uznesenju na nebo. Tako 1950. godine susrećemo jedno usputno ali ipak važno spominjanje Tome u kontekstu tada vrlo aktualne teološke teme – proglašenja dogme o Marijinom uznesenju na nebo 1. studenoga 1950. godine. U ondašnjem se *Glasniku* kroz nekoliko nastavaka tumači navedena dogmatska istina o uznesenju,⁶³ zatim se donose dogmatski dokumenti za uznesenje Mari-

⁶¹ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 64/5 (1940), p. 41. Sv. Tomu se u ovoj enciklici izrijeком navodi četiri puta.

⁶² Ibid. U izvornom latinskom tekstu enciklike stoji upozorenje koje je čini nam se i danas vrlo aktualno: »<...> melius esset habere paucos Ministros bonos quam multos malos« (*Summ. Theol.*, Supplem., q. 36, a. 4, ad 1°). Inače je ovaj 4. lateranski sabor poznat po tome što je uz obnovu Crkve osudio i učenja Joakima de Fiorea († 1202.) koje je ovaj iznio u svome izgubljenom djelu *De unitate Trinitatis*. Isto su učenje pobijali i sv. Toma i sv. Bonaventura (usp. Bedouelle, *Povijest Crkve*, p. 21).

⁶³ Usp. *Vjesnik biskupije Đakovačke* 3/9 (1950), pp. 74–77. Riječ je o apostolskoj konstituciji *Munificentissimus Deus* pape Pija XII. koja predstavlja svojevrsni dovršetak nastojanja prisutnih još od 1. vatikanskog sabora (1869. – 1870.) odnosno bule *Ineffabilis Deus* kojom je Pio IX. 1854. godine proglasio vjerskom istinom Marijino bezgrješno začeće. Obje ove dogme moguće je u svojim najvažnijim dijelovima čitati u: *DH* 2800–2804, 3900–3904. Korisno je, osobito u kontekstu naše teme, pročitati i šira tumačenja odnosno teološku kontekstualizaciju proglašenja dogme o Marijinom uznesenju kod: Jaroslav Pelikan, *Marija kroz stoljeća – Njezino mjesto u povijesti kulture* (Mostar: Ziral, 1999), pp. 235–264; Vlado Košić, *Marija, majka Sina Božjega* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2003), pp. 44–46; opširnija i klasična studija na ovu temu jest ona klasična kod: Raymond Winch, Victor Bennett, *The Assumption of Our Lady and Catholic Theology* (London: S.P.C.K., 1950).

jino⁶⁴ te misli različitih teologa o tjelesnom proslavljenju Marijinom⁶⁵ u kojem se očekivano poziva i na misao Tome Akvinskoga. Ondje stoji da je upravo Toma jedan od onih srednjovjekovnih teologa koji je prihvatio, dalje utvrđivao i obrađivao ovaj nauk o Marijinu uznesenju na nebo koju su »i vjernici i teolozi već odavno smatrali ispravnim«. ⁶⁶ Toma, piše dakovački autor,

»<...> ističe neke važne okolnosti, koje utvrđuju tu istinu. On baš razvija onaj dokaz o trostrukom prokletstvu kao posljedici istočnog grijeha i o trostrukoj pobjedi Krista nad đavlom. A Marija je udionica te Kristove trostruke pobjede: i nad grijehom, i nad požudom, pa i nad smrću, jer je tijelom uznesena na nebo. Sv. Toma i izričito izražava to svoje uvjerenje: 'Vjerujemo naime, da je iza smrti uskrišena i odnesena na nebo' (In salut. angel. expos.)«. ⁶⁷

⁶⁴ Usp. *Vjesnik biskupije Đakovačke* 3/10 (1950), pp. 92–96.

⁶⁵ Usp. *Vjesnik biskupije Đakovačke* 3/11 (1950), pp. 98–102. Četvrti, ujedno i posljednji, nastavak ovoga teksta objavljen je u narednom broju *Vjesnika* te nosi naslov »Proglašenje uznesenja dogmom« (usp. *Vjesnik biskupije Đakovačke* 3/12 (1950), pp. 114–118). Tekst same konstitucije kojom je proglašena navedena dogma – *Munificentissimus Deus* – objavljena je u hrvatskom prijevodu također u *Vjesniku* iduće godine a nakon samog prijevoda može se čitati i komentar naslovljen »Uz dogmu Uznesenja Marijinog« (usp. *Vjesnik biskupije Đakovačke* 4/2 (1951), pp. 17–26). Na istom mjestu čitamo svojevrsnu dopunu riječi koje smo naveli maločas: »Andeoski Naučitelj idući stopama svog uglednog učitelja (Alberta Velikog, op.), premda nikad nije ovo pitanje posebno obrađivao, ipak, kadgod ga usput dotiče, stalno drži s Katoličkom Crkvom, da je s Marijinom dušom i njezino tijelo uzneseno na nebo (Cfr. *Summa Theol.*, 3, q. 27, a. 1c.; ibid. q. 83, a. 5 ad 8; *Expositio salutationis angelicae; In symb. Apostolorum expositio*, art. 5; *In IV Sent.* D. 12, q. 1, art. 3, sol. 3; D. 43, q. 1, art. 3, sol. 1 et 2)« (*Vjesnik biskupije Đakovačke* 4/2 (1951), p. 21). Poznato je inače kako je riječ o dogmi koja je možda i najviše »strana biblijskim izvješćima« o Mariji što nije spriječilo da se o njoj intenzivnije počne razmišljati već u »vijeku Djevice« odnosno 12. stoljeću (usp. Pelikan, *Marija kroz stoljeća*, pp. 42, 151).

⁶⁶ Pelikan, *Marija kroz stoljeća*, p. 252. U Crkvi se već od 7. stoljeća slavila liturgija Marijina uznesenja na nebo, dok od 10. stoljeća većina teologa tu istinu naučava. Opširnije o ovome vidjeti kod: Winch, Bennett, *The Assumption of Our Lady and Catholic Theology*, pp. 15–56.

⁶⁷ *Vjesnik biskupije Đakovačke* 3/11 (1950), p. 98. Toma u ovdje navedenom djelu doslovce piše: »Et ab hac immunis (povratka u prašinu, op.) fuit Beata Virgo, quia cum corpore ascendit in coelum. Credimus enim, quod post mortem resuscitata fuerit et portata in Coelum«, što u hrvatskom prijevodu glasi: »I od toga (povratka u prašinu, op.) Bl. Djeвица bijaše oslobođena, jer je s tijelom uzašla na nebo. Zaista vjerujemo da je po smrti bila uskrišena i ponosena u nebo« (latinski izvornik usp.: <https://aquinas.cc/la/en/~AveMaria.S1.19> (prostupljeno: 3. 7. 2024.); hrv. prijevod: Toma Akvinski, *Stožeri kršćanske vjere* (Split: Samostan sv. Klare, 1981), pp. 217–218). Treba ovdje istaknuti da je riječ o Tominoj propovijedi iz 1273. godine koja je (vrlo vjerojatno djelomično) zapisana (a možda i prepričana) od strane nekog slušača same propovijedi (tzv. »reportata«). Prema istraživačima taj bi slušač (ujedno i prevoditelj na latinski budući je Toma tom prilikom propovijedao na narodnom jeziku) bio brat Reginald iz Piperna, dominikanac, Tomin pratitelj (*socius continuus*) i nasljednik na profesorskoj katedri u Napulju gdje je propovijed i zabilježena. Usp. o svemu ovome u: Augustin Pavlović, »Uvod«, u: T. Akvinski, *Stožeri kršćanske vjere*, pp. 11–13.

I kada u poplavi kritikâ, osobito iz protestantskih krugova koji su u ovoj dogmi vidjeli povećavanje područja neslaganja s rimskom Crkvom, švicarski psiholog i psihijatar Carl Gustav Jung († 1961.) u svom djelu *Antwort auf Hiob* 1952. godine bude govorio o Mariji on će nedokučivu Božju transcendenciju (»Deus absconditus«) u određenom smislu spustiti na razinu razumljivosti pri čemu je upravo njezino uznesenje »prototip čovjekova uskrsnuća u tijelu. Kao Božja nevjesta i Kraljica Neba«, kaže Jung, »ona zauzima mjesto starozavjetne Sofije«. ⁶⁸ Time je katoličanstvo umekšalo strogost te transcendentnosti prikazujući Boga blažim i pristupačnijim. Toma je tu misao uobličio tvrdnjom da je Marija imala puninu milosti u duši, a ta se milosna punina prelijevala i na njezino tijelo. ⁶⁹

3. »Rasprava« između Tome i Duns Skota

Rasprava koju smo prethodno već najavili, a riječ je o svojevrsnom ekskluzivizmu Tome u odnosu na ostale katoličke teologe u okvirima službenog nauka Crkve, poprimila je vrlo ozbiljne razmjere koji su (intelektualno) eskalirali između Tominih dominikanaca s jedne te franjevačkih teologa s druge strane. U središtu ovih rasprava našla su se ni kriva ni dužna dva stara »znanca« iz srednjovjekovne filozofske tradicije – Toma i »modificirani augustinovac« Ivan Duns Skot († 1308.). Hrvatski će se isusovac i skolastičar Franjo Šanc u svojoj važnoj *Povijesti filozofije* poslužiti riječima tada poznatog austrijskog filozofa i pedagoga Otta Willmanna te odnos između njih dvojice opisati riječima:

»Odnos između Tome i Skota <je> isti kao između Leibniza i Kanta. Toma i Leibniz <...> su bili dogmatisti, a Skot i Kant <...> su bili kritici, kojih tendencija ide u prvom redu za tim kako bi teze i njihove dokaze što su ih drugi postavili, glede njihove valjanosti, ispitali i otkrili njihove nedostatke i slabosti.« ⁷⁰

Ova dva srednjovjekovna »Leibniza i Kanta« postali su predmet ne samo proučavanja već i sporenja u domaćoj filozofsko-teološkoj literaturi onoga vremena o čemu je ranije već bilo riječi. Dakako da je to našlo svoga odjeka i u *Glasniku* 1888. godine u kojem se kroz sedam nastavaka donosi tekst tadašnjeg đakovačkog profesora dogmatike i povijesti Matije Pavića naslovljenog Sv.

⁶⁸ Carl Gustav Jung, *Odgovor Jobu* (Zagreb: Fabula nova, 2007), p. 60.

⁶⁹ S. Marija od Presvetog Srca, »Tomina riječ o apsolutnoj istini i ljubavi«, u: Akvinski, *Stožeri kršćanske vjere*, p. 232.

⁷⁰ Franjo Šanc, *Povijest filozofije: II. dio – Filozofija srednjega vieka* (Zagreb: Knjižnica života, 1943), p. 369. Korisno je u kontekstu ovoga odnosa uputiti na premda nešto šira a ipak korisna povezivanja ove dvojice kod: Werner Dettloff, »Johannes Duns Scot (1265/1266–1308)«, u: Fries, Kretschmar (ur.), *Klasici teologije I*, pp. 199–203.

*Toma Akvinski i Duns Skotus.*⁷¹ Riječ je o, kako kaže autor, dvojici najvažnijih teologa 13. stoljeća – Anđeoskom i Oštroumnom (*Subtilis*) Naučitelju – koji su bili nositelji dviju teoloških škola istovjetnih »u vjeri i bitnosti, razne pak u tumačenju«. Poznat nam je onaj spor između Tome i Dunska Skota uslijed kojega postaje sve naglašenija rasprava (kako u filozofiji a onda posljedično i u teologiji) o odnosu između razuma i vjere na kojem će se temeljiti i nešto kasniji ali i radikalniji empirizam jednog Occama. Za Tominu će *Summu* autor Pavić na ovome mjestu zapisati:

»Summa je sadržaj i zrcalo Tominog sistema, djelo, organskom jedinstvenošću svojom, veličajnošću ideja, preciznošću izraza, jasnoćom preglednom – u teologiji nedostižno.«⁷²

Autor se poimence bavi Tominom noetikom (logikom) i metafizikom te, na tragu Aristotela, ovako tumači razvoj pojma kao prvog dijela logike:

»Misao postaje osjetom, iza osjeta <...> intelekt motri <...> predmet <...> i tvori opći pojam, od pojmova pak sudove i zaključke pomoću kojih se diže do općih istina. <...> Tomi je pravi predmet čovjekove spoznaje bit osjetnih stvari <...> Toma uči realizam <...> po kojem su opći pojmovi (univerzalije) roda, vrste, bića, itd. pogledom na njihov sadržaj objektivno realni.«⁷³

U metafizici je Toma zastupao mišljenje, piše Pavić

»<...> da su materija i forma, principia essendi tjelesa i to materija kao pasivni i kvantitativni a forma kao aktivni i kvalitativni element.«⁷⁴

⁷¹ Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 16/16 (1888), pp. 194–196. Kao malu digresiju ističemo da je i Hijacint Bošković objavio svoju knjigu pod gotovo identičnim naslovom (*Sv. Toma Akvinski i Duns Skot* (Zagreb: Izdanje Naklade Istina, 1940)) dok je nekoliko godina ranije (1936.) u predgovoru hrvatskog prijevoda Maritainove knjige *Anđeoski naučitelj* (Zagreb: Naklada Istina, 1936, pp. 7–37) tematizirao povijesni sukob između tomizma i skotizma, što je također u duhu onodobnih domaćih teoloških rasprava. Inače, Matija Pavić je, kako saznajemo iz jednog kasnijeg teksta (usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 35/15 (1907), p. 115), bio od 1878. do 1882. na studiju u Beču gdje je zasigurno bio u doticaju s tomističkom i kršćanskom filozofijom koje su se u to vrijeme tamo intenzivno poučavale.

⁷² Prikladno je ovdje izdvojiti jednu misao koja nas i danas upućuje na čitanje ovakvih i sličnih djela: »Knjige često govore o drugim knjigama. Često je knjiga bezazlena poput sjemenke, koja će se rascvasti u opasnu knjigu, ili obratno, slatki je plod gorka korijenja« (Umberto Eco, *Ime ruže* (Zagreb: Globus media, 2004), p. 269).

⁷³ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 16/16 (1888), p. 195.

⁷⁴ *Ibid.* Koliko su Toma i Duns Skot bili različiti u svojim pristupima primjerice metafizici može se detaljnije čitati kod: Hrvoje Relja, »Metafizika biti ili metafizika bitka? Stožerna metafizička dvojba XIII. stoljeća«, *Crkva u svijetu* 57/3 (2022), pp. 389–409.

U drugom nastavku svoga teksta, Pavić se posvećuje Tominoj nauci o spoznaji.⁷⁵ »Sv. Toma razlikuje«, ističe Pavić,

»trostruku spoznaju Boga. Prva je intuitivna, druga vjerska, treća umna. *Intuitivna* <...> posve nadilazi naravnu moć uma, jer stvoreni intelekt ne može motriti božju bit, što je samo Bogu vlastito. Takva je spoznaja vrhunaravna te se istom postiže (tek, op.) u vječnom životu gdje se Bog vrhunaravnim načinom spaja s moći ljudskoga uma. <...> Niže od intuitivne stoji *vjerska* spoznaja <...> koja je već neizravna jer ne promatra božju bit <...> već pomoću objave i milosti, koja um prosvjetljuje i jača da predmete savršenije upozna. Najniža je pak spoznaja *umna* <...> koju čovjek po zakonu uzročnosti stječe motreći svijet kao djelo božje.«⁷⁶

Očekivano je ova tema dovela do Tominih puteva prema Bogu o kojima đakovački profesor zaključuje da

»<...> razvijaju jednu temeljnu misao, naime zaključak sa zbiljne (stvarne, op.) egzistencije svijeta na zbiljnu (stvarnu, op.) egzistenciju Boga, koji je nepromjenjivi razlog svih promjena, neproizvedeni uzrok svih stvari, bivstvo vječno, izvor svih savršenosti, ureditelj svemira.«⁷⁷

U nastavku se naš autor osvrće i na Tomino odbacivanje poznatog »ontologijskog« (kako ga je Kant imenovao u svojoj *Kritici čistoga uma*⁷⁸) dokaza

⁷⁵ Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 16/17 (1888), p. 200–202.

⁷⁶ *Ibid.*, pp. 200–201. Iz jednog specifično estetskog kuta gledanja zanimljive su opservacije o Tominim putevima spoznaje kod: Rajmund Kupareo, »Osebnost umjetničke spoznaje«, u: *Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskoga (1274 – 1974)* (Zagreb: Dominikanski provincijalat, 1974), pp. 187–194. Kupareo u istome zborniku nešto ranije (pp. 131–142) donosi još jedan vrijedan prilog o »umjetnosti kao posebnoj ljudskoj vrijednosti po sv. Tomi«.

⁷⁷ *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 16/17 (1888), p. 201. I nama se čini da je prikladnije govoriti o Tominim »putevima« (koji nas usmjeravaju) prema Bogu nego *dokazima* za Božju opstojnost. S druge strane, i riječ »put« ima svojih nedostataka ukoliko se pod njom podrazumijeva da će nas svaki put kojim krenemo nužno dovesti do Boga. Rasprava koju nam donosi Keith Ward u konfrontaciji s Richardom Dawkinsom pokazuje koliko su ovi Tomini putevi do Boga i danas aktualni u raspravama o temeljnom teodicejskom pitanju (usp. Ward, *Zašto gotovo sigurno ima Boga*, pp. 141–169).

⁷⁸ Usp. Immanuel Kant, *Kritika čistoga uma* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984), p. 278. Neki će autori izbjegavati ovo Kantovo »oslovljavanje« Anselmova dokaza nazivajući to »užasnim anakronizmom«. Bolje se, tvrde, držati uobičajenog kasnijeg srednjovjekovnog naziva »Anselmov dokaz« dok će sâm Anselmo govoriti o »unum argumentum«, jedinom dokazu (usp. sve ovo kod: Stjepan Kušar, *Filozofija u srednjem vijeku* (Zagreb: Matice hrvatska, 2015), pp. 144–145); Kušar, »Anselmo Canterburyjski«, u: Kušar (prir.), *Srednjovjekovna filozofija*, pp. 285–287; Richard Heinzmann, »Anselmo Canterburyjski (1033/34–1109)«, u: Fries, Kretschar (ur.), *Klasici teologije I*, pp. 151–154). Znamo »sudbinu« Anselmova dokaza u povijesti filozofije: dok ga je Toma odbacio (kroz pet svojih tekstova), Duns Scot ga je koristio kao pomoćno sredstvo, Descartes ga je prihvatio i doradio, Leibniz ga je branio a Kant u konačnici kritizirao

za Božju opstojnost Anselma Canterburyškog († 1109.) čime su u određenom smislu obojica – i Toma i Duns Skot – unaprijed odbacili Descartesove, Leibnizove pa i Hegelove afirmativne stavove i argumentaciju.

Treći nastavak ovoga teksta⁷⁹ donosi Pavićev osvrt na Tomin nauk o božjim savršenostima. Savršenosti pak spoznajemo putem uzročnosti (*via causalitatis*), niječnosti (*via negationis*) i odličnosti (*via eminentiae*). Prvim putem dolazimo do pozitivnih savršenosti, drugim do negativnih i trećim do »čistih i mješovitih« kako kaže Pavić.⁸⁰ U nastavku teksta autor se dotiče i još nekih specifičnih božjih atributa kao što su inteligencija, volja i ideje. Četvrti nastavak⁸¹ donosi osvrt na Tomin nauk o Božjoj svemoći, o Trojstvu i izlaženjima Osobâ s osobitim osvrtom na pitanje stvaranja, zatim o psihologiji (zapravo o ljudskoj duši) te milosnom stanju prije čovjekova pada. Peti nastavak⁸² donosi prikaz Tomina učenja o istočnome grijehu u kojem on nalazi dvostruki moment:

»<...> *formalni*, a to je gubitak prvotne pravednosti (*defectus iustitiae originalis*); *materijalni*, a to je neurednost nastala uslijed gubitka spomenute pravednosti (*concupiscentia*)«.⁸³

U nastavku slijedi prikaz Tominog nauka o bezgrješnom Marijinom začecu⁸⁴ te o osobi i djelu Isusovu za što će Pavić reći da je riječ o pitanju u kojem su se Toma i Duns Skot ponajviše razilazili. Šesti nastavak⁸⁵ donosi prikaze tema iz soteriologije te nauke o milosti, dok sedmi nastavak⁸⁶ obrađuje temu sakramenata ponaosob. Kad je riječ, primjerice, o sakramentu svetoga reda,

(vrijedi još uvijek konzultirati sažeti prikaz ove »sudbine« kod: Vilim Keilbach, *Problem Boga u filozofiji* (Zagreb: Izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, 1944), pp. 57–66). O nama ovdje zanimljivoj Tominoj kritici, a zapravo o dva suprotna polazišta u dokazivanju Boga od strane Tome s jedne i Anselma s druge strane korisno je pročitati analize kod: Tomo Vereš, »Ontološki aspekt Akvinčevih dokaza za Božje postojanje«, u: *Oči vjere*, pp. 19–31; Ward, *Zašto gotovo sigurno ima Boga*, pp. 166–169; opširnije o dokazu i kritici samoga Kanta mogu se vidjeti sekundarna tumačenja kod: Bernhard Welte, *Filozofija religije* (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), pp. 102–111. Željeli bismo samo dodati da je upravo Anselmov dokaz bio prva želja autora ovih redaka za pisanje diplomskog rada na tadašnjoj Teologiji u Đakovu 2002. godine.

⁷⁹ Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Sriemske* 16/18 (1888), pp. 210–212.

⁸⁰ Usp. *Ibid.*, p. 210.

⁸¹ Usp. *Ibid.*, pp. 217–219.

⁸² Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Sriemske* 16/19 (1888), pp. 223–225.

⁸³ *Ibid.*, p. 223.

⁸⁴ O Tominom tumačenju Marijina bezgrješna začeca pisao je kasnije Alojzije Vincetić u: *Glasnik Biskupija Bosanske i Sriemske* 32/23 (1904), pp. 179–186.

⁸⁵ Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Sriemske* 16/19 (1888), pp. 232–234.

⁸⁶ Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Sriemske* 16/24 (1888), pp. 257–258.

Toma je stajališta da episkopat nije sakramentalni čin već da samo označava vrhovni stupanj u hijerarhiji dok je pravi sakrament prezbiterat.⁸⁷ Ovaj prilično dugačak prilog u *Glasniku* dovršava se u prvome broju za 1889. godinu u kojem se Pavić bavi Tominim naukom o naravnome zakonu i vječnom blaženstvu, odnosno njegovom eshatologijom.⁸⁸

4. Toma kao »(na)učitelj života«

Posebno je istaknuta Tomina učiteljska strana u *Glasniku/Vjesniku* što i odgovara namjeri samoga časopisa. Kako smo ranije to već istaknuli, đakovački časopis nema primarnu namjeru donositi neke duboke i znanstvene rasprave (Uredništvo kaže »duboka bogoslovna istraživanja, suhoparne prepirke, gole i neplodne teorije«) već prije svega u »praktični život svećenstva što dublje posegnuti, pastirsko uređivanje što poukom, što savjetom olahkotiti«.⁸⁹ U takvom se ozračju donose tekstovi poput onoga naslova *Timotej u Glasniku* 1899. godine. Naime, tijekom 1898. i 1899. godine u preko trideset nastavaka⁹⁰ objavljuje se ovaj prijevod koji u punom smislu opravdava svoj naslov jer je doista riječ o jednoj vrsti suvremene »pastoralne poslanice« po uzoru na onu koju pronalazimo u Svetome pismu. Koncem travnja 1899. godine počinje niz od pet nastavaka teksta koji se bave »filozofijom Thome Akvinskoga«.⁹¹ Očekivano, prvi nastavak evocira razloge aktualnosti Tomine misli za aktualno društvo. Tako čitamo da se papa Lav XIII. u svojoj enciklici *Aeterni Patris* »tuži« da je umjesto »stare škole« otpočela

»<...> nova methoda filozofirati, koja međutim nije urodila željenim spasonosnim plodom <...> Kao bližnja posljedica toga nastade nezdravo niknuće i pomnažanje filozofskih sistema s raznim i sebi protuslovnim nazorima, pače i glede onih pitanja, što su za ljudsku spoznajnu najvažnija.«⁹²

⁸⁷ Ibid., p. 258.

⁸⁸ Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 17/1 (1889), pp. 1–5.

⁸⁹ *Glasnik biskupije Đakovačko-Srijemske* 1/1 (1873), p. 1.

⁹⁰ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 26 (1898): 8, pp. 73–74; 9, pp. 80–82; 13, pp. 112–114; 17, pp. 143–146; 18, pp. 153–155. Na početku saznajemo da je riječ o pismima »dra Franje Hettingera mladome bogoslovcu« (*Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 26/1 (1898), p. 5). Kasnije pak da je riječ o djelomičnom prijevodu djela njemačkog katoličkog teologa, homiletičara i apologete Franza Hettingera († 1890.) pod naslovom *Timotheus: Briefe An Einen Jungen Theologen* (iz 1890.) kojeg je napravio dr. Stjepan Babić (usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 50/13 (1922), p. 104).

⁹¹ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 26/8 (1898), p. 73.

⁹² Ibid.

I ovdje nalazimo refleksije nad Tominom *Summom* za koju autor kaže da je »najzreliji plod njegova duha, ali na žalost ostade nedovršena«. ⁹³ U drugom nastavku autor se bavi Tominom definicijom znanosti i čovjekovom sposobnošću spoznavanja. ⁹⁴ Znanje je, kaže autor, »aedequatio rei et intellectus«. Nastavak je posvećen epistemološkim pitanjima: koji je izvor spoznaje? Zanimljivo je da se na ovome mjestu povezuju Toma i Kant: spoznaja polazi od svijeta osjetila. Treći nastavak dotiče se naravi Boga i spoznaje Boga gdje se Tomu dovodi u izravnu vezu s pobijanjem suvremenog materijalizma i panteizma. ⁹⁵ »A sad čujte dokaze«, kaže autor, »kojima Thoma panteizam ruši i obara. On veli«:

»Bog ima svoju egzistenciju iz sebe i po sebi samom; kad bi je imao od drugoga, onda ne bi on bio Bog, nego taj drugi. Stoga se u njemu potpuno slažu i podudaraju ideja i realnost, bivstvo i postojanje (essentia et existentia), on je sam subsistirajuće esse. <...> Pa tako stoji Bog, taj savršeni, na iskonu razvića svih stvari, a ne chaos, ili nesavršeno <...>«. ⁹⁶

⁹³ Ibid., p. 74. Odmah u nastavku autor ponavlja davnu tvrdnju da je Tomu na putu prema 2. saboru u Lyonu namjerno otrovao Karlo Anžuvinski iz straha od Tomine reakcije na njegovu vladavinu. Toma je, naime, na tom saboru trebao biti imenovan za novog kardinala. Inače se ova sumnja na trovanje nalazi još u Danteovom *Čistilištu* (XX, 69) gdje firentinski pjesnik zapisuje: »Karlo je došao u Italiju i, radi ispaštanja, žrtvovao je Konradina; zatim je nagnao na nebo Tomu, opet radi ispaštanja«. Dante u svoj tekst unosi tada proširenu glasinu da je Tomu otrovao liječnik što ga je poslao Karlo Anžuvina u strahu da će veliki učitelj na saborskom zasjedanju u Lyonu svjedočiti protiv njega (usp. Dante Alighieri, *Čistilište* (Zagreb: Matica hrvatska, 2022), pp. 374–375). Tomo Vereš jednostavno ističe da to nije točno (usp. *TAI*, 18) što posebno ne obrazlaže. No, suvremeni autori pretpostavljaju, na temelju dostupnih podataka iz njegovih biografija o fizičkom stanju sv. Tome i događajima neposredno pred smrt, da su određeni čimbenici (prekomjerna tjelesna težina i intenzivan rad) mogli biti predispozicija za višestruke moždane udare ili prolazne ishemijske napade koji su mogli rezultirati agrafijom (nekoliko mjeseci pred smrt »odbijao« je pisati što autori najčešće tumače da to jednostavno više nije bio u stanju) i slabošću mišića. Autori nagađaju da je epiduralni hematoma uzrokovan njegovom ozljedom glave (udario je glavom u granu drveta) doveo do oticanja mozga i konačne smrti (usp. Gabriel J. LeBeau (i dr.), »A Plausible Historical and Forensic Account of the Death of Thomas Aquinas«, *World Neurosurgery* (veljača 2024) 182, pp. 45–51, <https://doi.org/10.1016/j.wneu.2023.11.041>; sažeto: Philippe Charlier (i dr.), »The cerebrovascular health of Thomas Aquinas«, *The Lancet Neurology* 16/7 (2017), p. 502; Dominic Legge, »Thomas Aquinas: A Life Pursuing Wisdom«, u: Eleonore Stump, Thomas J. White (prir.), *The New Cambridge Companion to Aquinas* (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), p. 23). Još je samo za istaknuti da Vjesnik iz 1963. godine (u broju 12) donosi vijest kako su posmrtni ostaci sv. Tome Akvinskoga vraćene u njegov rodni grad prigodom dovršetka obnovne ondašnje (kon)katedrale.

⁹⁴ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 26/9 (1898), pp. 80–82.

⁹⁵ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 26/13 (1898), p. 112.

⁹⁶ Ibid., p. 113.

Pri koncu ovoga nastavka autor kao da se »ispričava« svom čitatelju što je možda i previše ušao u filozofiju. No, »opravdava« se riječima:

»Ja sam, moj Timoteje, u tome listu malo dublje zašao u filozofiju nego što sam isprva namjeravao. Al što ćemo, ta ticalo se toga da obranimo čast i poštenje velikog majstora kome se u novije doba predbacivalo da je čak učio i uči senzualizam i empirizam u spoznajnoj teoriji, a panteizam u teologiji.«⁹⁷

To ga, ipak, nije omelo da u četvrtom i petom (ujedno zadnjem) nastavku saznamo nešto više o Tominoj kozmologiji i antropologiji, o duši i etici, savjesti i državi.⁹⁸ Posebno se autor osvrće na Tominu metodu kojom se služi napose u svojoj *Summi* a koju će opisati kao dijalektičku. Toma

»<...> najprije postavlja problem, zatim vadi iz svetog pisma, iz predaje te teoloških temeljnih principa, pa i iz filozofije dokaze, iz njih daje rješenje koje razvija i raspravlja, te konačno odgovara na prigovore i poteškoće.«⁹⁹

Negdje u sličnom duhu će i Stjepan Babić u svom prijevodu djela *Timotej* ovaj puta u *Glasniku* iz 1901. godine¹⁰⁰ prilično detaljno opisati važnost i bitne elemente Tomine moralne teologije riječima:

»On (Toma, op. a.) svoju Moralnu Teologiju odpočima s' pitanjem o najvišem dobru i o zadnjem opredieljenju ili cilju čovječjem. Zatim razvija predpostavu čudorednosti, čovječju slobodu, a na temelju ove čudorednu dobrinju ili zabacljivost ljudskih čina, te nauku o strastima i kriepostima i o griehu. Poslije toga prelazi na vanjska načela čovječjih čina, na naravni zakon, na božji na ljudski zakon; ovi tvore direktivu za čudoredno činjenje; al za izpunjenje potreban je drugi princip, milost naime. Pa je tek tako tlo priredio za promatranje pojedinih krieposti, imajuć pri tome vazda i obzira na protivne im griehie i poroke.«¹⁰¹

Godine 1904. u *Glasniku* nailazimo na tekst naslovljen 'Summa' sv. Tome Akvinskoga s vrlo zanimljivim podnaslovom: »Za mlade svećenike, najpače za

⁹⁷ Ibid., p. 114.

⁹⁸ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 26 (1898): 17, pp. 143–146; 18, pp. 153–155.

⁹⁹ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 26/18 (1898), p. 153. Tominu metodu prikazuje i Ivan Pavao II. u svom Govoru VIII. međunarodnom tomističkom kongresu održanom u Rimu 1980. godine (usp. Ivan Pavao II., *Naučitelj čovječnosti*, pp. 22–39).

¹⁰⁰ Riječ je o djelomičnom prijevodu djela njemačkog katoličkog teologa, homiletičara i apologete Franza Hettingera († 1890.) pod naslovom *Timotheus: Briefe An Einen Jungen Theologen* (iz 1890.) kojeg je napravio dr. Stjepan Babić (usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 50/13 (1922), p. 104) te su se objavljivali pod zbirnim naslovom *Timotej u Glasniku* u brojevima od 1898. pa sve do 1903. godine.

¹⁰¹ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 29/21 (1901), p. 182.

novajlije i početnike pa za vrlo zaposlene dušobrižnike, sastavio I. G. Eschenmoser u Švicarskoj« u prijevodu dr. Stjepana Babića, u to vrijeme prodirektora đakovačkog Liceja.¹⁰² To je tim više važna informacija obzirom na sadržaj i adresate ovoga teksta. Naime, iako je riječ o sadržajno i obujmom najopširnijem tekstu u đakovačkom listu kada je riječ o nekom pojedinačnom Tominom djelu, ovo je jedna vrsta pastoralnog poučka za mlade bogoslove i svećenike o tome kako živjeti svoje zvanje u svjetlu misli sv. Tome. Ovdje, dakako, nije riječ o sustavnoj analizi njegove *Summe* već o prikazu njezine praktične koristi u asketskom, pastirskom i znanstvenom životu mladoga svećenika.

Podijeljen u dvije veće cjeline (kako *Summa* može pomoći svećeniku i kako njezino proučavanje olakšati i učiniti korisnijim) tekst obrađuje teme kao što su asketski život, zatim kako može pomoći u propovijedanju, kao djelo za razmatranje kršćanskih istina, praktična strana *Summe* u brizi za bolesne i, konačno, neke otvorene sumnje i poteškoće u njezinom razumijevanju. Tako prvi nastavak kroz pet točaka tematizira »građu i metodu za usavršenje duha uopće«, »proširenje i udubljenje u bogoslovnim znanostima te »korisne upute u pastirovanju«. ¹⁰³ Ističe se prisutnost ali i važnost Svetoga Pisma u *Summi* obzirom na činjenicu da se »skoro sva najvažnija mjesta« iz temeljnog kršćanskog teksta nalaze ondje uporabljena. Jednako tako se u *Summi* nalazi »gorostasna zbirka najumnijeg i najljepšeg što su nam Sveti Oci i naučitelji crkveni današnjih vremena kao baštinu namrli i ostavili«. ¹⁰⁴

»U kratko, obzirom na auktoritete, što se u tom djelu spominju, to je Summa prava golema mozaična slika koja je iz nebrojenih kamena kamenčića čudnovatom harmonijom u neprispodobivo umjetno remek-djelo spojena i satkana. Tko nju uči taj time podjedno študira i djela svetih Otaca i mnogih inih duhovitih muževa davne prošlosti«. ¹⁰⁵

Drugi nastavak ovoga teksta započinje ulogom *Summe* u propovijedanju. ¹⁰⁶ Odmah na početku citira se tada poznatog njemačkog katoličkog pastoralnog

¹⁰² Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 32 (1904): 1, pp. 6–8; 2, pp. 14–16; 3, pp. 21–23; 4, pp. 28–31; 6, pp. 45–47.

¹⁰³ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 32/1 (1904), p. 6.

¹⁰⁴ Ibid., p. 7. U tekstu se poimence nabrajaju najčešće korišteni crkveni naučitelji, spominju se oci pustinjaci, te zanimljivo i precizni brojevi: »osim jur navedenih Papa još se citiraju 39, pa se navadjaju zaključci i rješenja od 19 crkvenih Sabora i važnijih Synoda. Napokon je zastupano tuj još barem 56 filozofa, govornika, pjesnika, što većinom klasičnoj starini pripadaju« (Ibid.).

¹⁰⁵ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 32/1 (1904), p. 7.

¹⁰⁶ Znamo da je Toma otajstvu spasenja poklanjao najveću pozornost te je i propovijedanje promatrao u prvom redu kao čimbenik u poslu spasenja. O ovome kao i detaljnije o Tomi i propovijedanju zanimljivo piše: Milan Šešnić, »Sv. Toma propovjednik«, u: *Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskoga (1274 – 1974)*, pp. 143–153.

teologa Albana Isidora Stolza († 1883.) i njegova *Homiletika*, točnije članak pod naslovom »O štivu propovjednikovu«. ¹⁰⁷ Tako Stolz još jednom ističe bogatstvo adekvatnih izvora u Tominoj *Summi* za kvalitetne propovijedi i kateheze što zbog svetopisamskih citata što zbog citata crkvenih otaca i saborâ. Jednako tako, *Summa* ali i Toma svojim cjelokupnim životom i radom nude primjere trezvenog, odmjerenog i mudrog rada i proučavanja. Prema autoru teksta *Summa* će podučiti svakoga u »zdravom i zreлом prosuđivanju literarnih djela«, u »dobrom sudovanju i ocjenjivanju zakučastih i zamršenih pitanja«, u pisanju »kratkih ali ipak jezgrovitih članaka«, i tako dalje. ¹⁰⁸ Ovdje se tekst nastavlja s podnaslovom »Summa kao vrelo intelektualne naobrazbe« gdje se važnost *Summe* očituje u sljedećem:

»Prije svega mu je (Tomi, op.) *Summa* izvrsna škola za čovječji duh, od koje se bolja i izvrstnija niti pomisliti ne da. Čovjek si želi nju študirajući pribaviti bogoslovno znanje, a kad tamo on se uza to neprestano i te kako, pa baš temeljito vježba u Filozofiji. Gvozdena logika, neoboriva dialektika, metafizika koja svestrano tija do najskrajnijih granica inteligibilnoga um i razum sa sigurnom rukom vodi, psihologija, bez para i premca što se finoće i sigurnosti tiče, etika, pravna znanost – sve se to uporedo i kano neopazice vječitom izmjenom uči i obrađuje, te mora s vremenom duhu takvu oštrinu, pronicavost i spremu u njegovim operacijama pribaviti, da bi se s njima i po struci i po zvanju filozof samo dičiti i ponositi mogao«. ¹⁰⁹

Treći nastavak započinje novim podnaslovom »Summa i asketički život dušobrižnikov« u kojemu se raspravlja o važnosti Tominog djela za autentičan život jednog (mladog) svećenika. Zadnji dio ovoga nastavka donosi nekoliko imena iz Crkve koji su cijevali *Summu* i isticali njezinu važnost za život svećenika. Tako se spominje papa Ivan XXII. († 1334.) koji je prilikom Tomine kanonizacije zavapio riječima: »Što će nam čudesa! Tot miracula, quot articuli!« To bi zapravo značilo da je približno tri tisuće članaka što ih nalazimo u Tominoj *Summi* svojevrsan dokaz njegove svetosti. ¹¹⁰ Očekivano, drugi papa

¹⁰⁷ Znamo da je posthumno objavljeno Stolzeovo djelo *Homiletik als Anweisung den Armen das Evangelium zu predigen* (1885.) iz kojega čini se i potječe ovaj konkretni navod u đakovačkom tekstu.

¹⁰⁸ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 32/2 (1904), p. 15.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 32/3 (1904), p. 22. Riječi koje se ovdje pripisuju Ivanu XXII. po svemu sudeći je zapravo izgovorio postulator Tomine kauze kao odgovor na pitanje jednog od kardinala koji je problematizirao nedostatak čuda pri Tominoj kanonizaciji. Prema ovom odgovoru svaki je članak Tomine *Summe* svojevrsno čudo koje dokazuje da zaslužuje biti kanoniziran. Ivan XXII. kanonizirao je Tomu 1323. godine dok ga je crkvenim učiteljem 1567. godine proglasio Pio V.

koji se spominje jest Lav XIII. i njegova enciklika *Aeterni Patris* koju »je baš u ime posebne preporuke Summine izdao i oglasio«. ¹¹¹ Uz ovu dvojicu papa u nastavku se spominju još nadbiskup Karlo Boromejski († 1584.), biskupi Franjo Saleški († 1622.) i Alfons Liguorijski († 1787.) te u nas slabo poznati dominikanski svećenik i mistik Ivan Tauler († 1361.). Upravo je ovaj potonji proučavao »Summu kroz cieli svoj život, pa je tako, budi mimogred rečeno, pružio izvrstno svjedočanstvo da njen študij ni najmanje ne škodi zadubljenosti srдца niti pravoј duševnosti, nego da nasuprot čovjeka vrlo sretno puti i upravlja čuvajuć ga faktično od pogibeljnih stranputica«. ¹¹²

Četvrti nastavak započinje podnaslovom »Kako se študij Summin dade olakšati i koristnijim učiniti« te se odmah na početku preporučuje literatura o samome djelu. Tako autor izrijekom navodi dva djela. Najprije švicarskog teologa i svećenika Antona Portmanna († 1905.) *Das System der theologischen des h. Thomas von Aquin* objavljene 1885. godine u Luzernu pomoću kojega se može »svaka poželjena materija vrlo lako naći, te se podjedno i orientirati«. ¹¹³ Drugo djelo koje se spominje jest i danas poznato i priznato *Thomaslexicon* trierskog profesora filozofije Ludwiga Schütza († 1901.) izdano u Paderbornu 1881. godine. Riječ je o jednom od najvažnijih doprinosa njemačkoј neoskolaistici u kojoj se obrađuju svi važni pojmovi, koncepti i argumenti Tomine misli iz obiju *Summa*. ¹¹⁴ »Ondje se može«, kako čitamo u originalu đakovačkog teksta,

»<...> svaka oteža rieč potražiti i naći, pa ti se pruža ne samo vjerni njemački joj prevod, nego i razne nijance njezinog znamenovanja skupa sa naznakom dotičnih miesta u samoj Summi, tako te ovo svakoga glede ma kojeg nejasnog Summina mjesta podpuno udovoljiti mora«. ¹¹⁵

Konačno, posljednji nastavak ovoga teksta bavi se određenim sumnjama i dvojbama pri uporabi *Summe*. Može li se, primjerice, njome služiti netko tko nije slušao predavanja iz teologije ili pak netko tko je već zašao u ozbiljnije godine!? Što je s onim danas tako čestim izgovorom da za tako detaljno prou-

¹¹¹ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 32/3 (1904), p. 22.

¹¹² Ibid. Tauler je inače bio učenik poznatog njemačkog mistika Meistera Eckharta († 1328.). O Tauleru se u nas detaljnije može čitati kod: Marijan Jurčević, »Iskustvo vjere u kršćanskih - rajnskih - mistika«, u: Nedjiljko A. Ančić, Nikola Bižaca (prir.), *Iskustvo vjere danas: zbornik radova teološkog simpozija, Split, 22. listopada 1999.* (Split: Crkva u svijetu, 2000), pp. 44–66. Od ostalih imena u đakovačkom se tekstu još poimence spominju francuski mističari Jean Gerson († 1429.), inače pod snažnim utjecajem sv. Bonaventure, te Pierre Fourier († 1640.).

¹¹³ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 32/4 (1904), p. 28.

¹¹⁴ Ovo djelo je dostupno i on line na web poveznici: <https://www.corpusthomicum.org/tl.html>, (pristupljeno 5. 8. 2024).

¹¹⁵ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 32/4 (1904), p. 28.

čavanje iole ozbiljnijih djela nemamo vremena? »Ta za ime božje«, kaže autor, »študij ne smije ni pod živu glavu ikoji svećenik napustiti i zanemariti, ako se nije rad izvrći očitaj pogibelji«. ¹¹⁶ Ne postoje li i lakša djela za čitanje od Tomine *Summe*? »Naše je pitanje međutim ovo: koja knjiga poslije sv. pisma pruža mnogo zaposlenom svećeniku u isto vrieme i u tako kratkoj formi toliko i tako raznovrstnih probitaka za njega i za službu mu, naposeb dušobrižničku, kano što Summa?« ¹¹⁷ Nakon kratkih odgovora autora na postavljena pitanja, niz ovih tekstova o Tominoj *Summi* dovršava se sljedećim zaključnim mislima koje donosimo u izvorniku:

»Mnogogodišnje uzko poznanstvo sa otim svakako neprocjenjivim djelom dozrievalo je postepeno do netom izloženih nazora; pa jer je čovječjem srcu svojstveno što god je liepa i koristna našlo da to i bližnjemu saobći, – tako je eto i ovo objelodanjeno – Te neka sada svaki od velečastnih kolega ono što je koristno svojim načinom upotrebi; a ostalo što mu tuj suvišnim čini neka s' izprikom i voljko odbije na našu dobru volju«. ¹¹⁸

Kada govorimo o primjeni Tome u praktičnom životu mogu nam poslužiti i akademije koje su se održavale u đakovačkom sjemeništu mahom 30.-ih godina prošloga stoljeća u organizaciji Zbora duhovne mladeži u Đakovu. ¹¹⁹ Na tim su se akademijama tadašnji bogoslovi (ali i laici intelektualci) različitim prigodnim referatima doslovce »vježbali u filozofiji« (dakako i u teologiji). Iz vijesti koje ovdje saznajemo nije razvidno jesu li to referati koje su sastavili sami bogoslovi ili je riječ o tekstovima koje su oni prigodno preuzimali ili čitali od drugih autora, moguće i samoga sv. Tome. Ono što je ipak očito jest da su tekstovi bili u duhu tada aktualne filozofske i teološke misli onoga vremena.

Tako u *Glasniku* iz 1934. godine čitamo da je održana akademija u čast sv. Tome na kojoj su se između ostaloga čitali ako je po naslovima suditi vrlo zanimljivi i aktualni referati/tekstovi »De libertate Christi in morte subeunda«

¹¹⁶ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 32/6 (1904), p. 46.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 47.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Zbor je osnovan 5. listopada 1841. godine po uzoru na onaj u Zagrebu. U vrijeme kada se razmahao Ilirski pokret ovaj je Zbor trebao biti prije svega književno društvo zbog čega je imao i svoju čitaonicu uz bogatu knjižnicu. Dolaskom apsolutizma u tadašnjoj monarhiji Zbor je zabranjen 1856. godine da bi se svega četiri godine kasnije obnovio njegov rad. Unutar Zbora se razvila i tamburaška sekcija koja je tridesetak godina (1885. – 1913.) djelovala samostalno pod imenom »Zrinski« da bi se ponovno vratila u okvire Zbora. Također vrijedi istaknuti i sociološku sekciju unutar Zbora utemeljenu 1906. godine, dakle iste godine kada je i u Zagrebu Ernst Miler osnovao Katedru za kriminalne znanosti i sociologiju na Pravnom fakultetu. Od 1930. godine počinju se održavati i ovdje spomenute akademije u čast sv. Tome. O svemu ovome i detaljnije može se čitati u: *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 70/5 (1942), pp. 36–39.

i »Križ izvor svetosti sv. Tome«. Prvi od ovdje navedenih tekstova očito je posvećen važnom teološkom pitanju o Kristovoj slobodi u smrti koju je podnio, o čemu je između ostalih raspravljao i Toma u drugom (II/II q. 104 a.2 ad 1; a.5 ad 3) odnosno trećem (q. 47 a.2 ad 1) dijelu svoje *Summe*, dok je tzv. »teologija križa« u temeljima zapadne kristologije odnosno soteriologije.¹²⁰ 1935. godine u *Glasniku* čitamo da je Zbor duhovne mladeži 7. ožujka priredio akademiju u čast sv. Tome sa sljedećim programom:

»1. De eshatologia: čita Untereiner J[akob]. II. teč[aj]. 2. Refice Adoro Te – pjevaju bogoslovi. 3. Filozofija i religija – čita Bogutovac S. 4. Nazdravica mornara – svira tamburaški zbor. 5. V. Rožman – Scripsisti bene de Me Thoma – deklamira Viktor Vincens I. tečaj. 6. Coenantibus illis od Hallera – pjevaju bogoslovi. Ova je akademija naših bogoslova u svakom pogledu uspjela.«¹²¹

Slično prethodnome 1936. godine (broj 6, 52) čitamo da je na dan sv. Tome, zaštitnika znanosti, 7. ožujka održana akademija na kojoj su se izlagale teme »Moderni literata o srednjovjekovnom filozofu«, »Narav i nadnarav«¹²² te »Sv. Toma kao pjesnik«. Godinu dana kasnije također se održava ista akademija na kojoj čitamo da su se izlagale teme »Nauka sv. Tome o društvenom životu«, »De cognitione Angelorum« i »Skolastika – spas orijentalne teologije«.¹²³ 1938. godine *Glasnik* ponovno donosi vijest o akademiji u čast sv. Tome gdje

¹²⁰ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 62/5 (1934), p. 40. Ovo su rekli bismo klasična teološka (kristološka) mjesta o čemu se detaljnije može između ostaloga čitati i kod: Joseph Ratzinger, *Uvod u kršćanstvo* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), pp. 203–217; Hans Urs von Balthasar, *Mysterium Paschale* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), pp. 67–73, 77–83, 94–104. Inače, Toma kristologiju naziva »compendium theologiae« i »verbum abbreviatum« čime želi istaknuti da je riječ o svojevrsnoj sintezi i temeljima teologije (usp. Ivan Karlič, *Bogočovjek Isus Krist – I. Uvod u kristologiju* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2001), pp. 12, 25).

¹²¹ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 63/5 (1935), p. 44. Ovdje se poimence spominje nekoliko zanimljivih imena. Tu je Stjepan Bogutovac († 1943.), kasnije doktor filozofije i vojni kapelan koji je nestao na ruskom bojištu. Vladimir (Vlado) Rožman († 1920.), svećenik i književnik (*Prigorčice*) čiju pjesmu recitira tada bogoslov I. godine Viktor Vincens († 1989.), kasnije svećenik i urednik najstarijeg lista hrvatske emigracije *Ave* (1948. – 1958.) u Buenos Airesu. Bogoslovi sviraju tamburašku fantaziju *Nazdravica mornara* češkog skladatelja Vilima Gustava Broža († 1915.), jednog od najvažnijih kompozitora za tamburaške orkestre, te pjevaju skladbu Michaela G. Hallera († 1915.), njemačkog kompozitora i jednog od najautoritativnijih predstavnika tzv. »ecelijanskog pokreta« crkvene glazbene reforme s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće.

¹²² Za istaknuti je na ovome mjestu općenitu važnost Tomine sintagme »narav otvorena nadnaravi« za katoličku teologiju o čemu je pisala: Marina Novina, »Narav otvorena nadnaravi«, *Bogoslovska smotra* 92/1 (2022), pp. 137–149. Općenitije ali povezano uz ovdje naznačenu temu vidi i kod: Hrvoje Lasić, »'Naravna' i 'nadnaravna' dimenzija ljudskog bića u filozofiji religije«, *Obnovljeni Život* 43/5 (1988), pp. 366–379.

¹²³ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 65/5 (1937), p. 40.

se također izlažu vrlo zanimljive teme: »Sv. Toma – apostol modernog doba« i »Interes Istoka na sv. Tomu«. ¹²⁴ Ratne 1941. godine bilježi se također da je u Bogoslovnom sjemeništu organizirana akademija u čast sv. Tome kojom su se prilikom čitala izlaganja pod naslovom »Kozmološki dokaz i Kant« ¹²⁵ te »Misija andeoskog naučitelja u današnjem svijetu«, s osobitim naglaskom na konkretan život bogoslovâ. Sljedeće godine (1942.), unatoč razbuktalom 2. svjetskom ratu, u Đakovu se ponovno organizira akademija u čast sv. Tome na kojoj se između ostaloga čita referat pod naslovom »De origine idearum secundum doctrinam Sti Augustini et Sti Thomae« (S. Guth). ¹²⁶ Posljednja zabilježena akademija u čast sv. Tome u sada već *Vjesniku* zabilježena je 1951. godine u broju za ožujak bez navođenja ikakvih detalja o iznesenim referatima. ¹²⁷ Sve ovdje navedene teme koje su bile izložene na ovim (ali očito i onim nezabilježenim) akademijama predstavljaju ne samo vrhunac djelovanja Zbora već su i odraz konkretnih tada vrlo aktualnih teoloških rasprava 19. i 20. stoljeća što ih čini i formativno važnima za one koji su se spremali na svećenički poziv.

Postoji još jedan kraći ali vrlo poučni tekst pod jednostavnim naslovom *Sveti Toma Akvinski (1224 – 1274) prema G. Kolb-u* anonimnog autora iz 1949. godine. Osim što autor donosi vrlo kratki životopis i nekoliko zgoda iz života sv. Tome, možda se i najveći doprinos ovoga teksta ogleda u zadnjem dijelu gdje se donosi nekoliko savjeta mladim bogoslovima iz pera Tome Akvinskoga. Tako autor prenosi sedam savjeta: ne idi odmah na otvoreno more, već ponajprije na malene potoke (to znači: prvo kreni od lakšega prema težemu); budi suzdržljiv u govoru i neprestano moli; budi uvijek ljubazan i ne vodi brigu o onome što drugi rade; ne zanemari slijediti stope dobrih i svetih ljudi; nastoj razumjeti sve što čitaš i slušaš; sve spoznaje koje možeš postići pohrani u stan svoje duše; ne teži za onime što je iznad tvojih mogućnosti. ¹²⁸

Premda je riječ o kratkom spominjanju u anonimnom tekstu, *Vjesnik* iz 1963. godine donosi nekoliko misli o naravi svećeništva pod naslovom »Configurati Christi sacerdotio« u kojem se autor poziva na misli Tome Akvinskoga iz njegove *Summe* (III, 63, 3c) gdje ovaj govori o sakramentalnom karakteru svećeništva:

»Sakramentalni karakter na osobit je način karakter – biljeg Kristov: upravo sakramentalnim karakterima (tj. na svoj način već na krštenju, zatim u potvrdi,

¹²⁴ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 66/5 (1938), p. 39.

¹²⁵ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 69/5 (1941), p. 62.

¹²⁶ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 80/5 (1942), p. 40.

¹²⁷ Usp. *Vjesnik biskupije Đakovačke* 4/3 (1951), p. 48.

¹²⁸ Usp. *Vjesnik biskupije Đakovačke* 2/3 (1949), p. 32. Po svemu sudeći riječ je o Isusovcu Georgu Kolbu, tada poznatom mariologu.

a napose u svetom redu) vjernici se preobrazuju prema Njegovu svećeništvu (quaedam participationes sacerdotii Christi), i proizlaze iz samog Krista (ab ipso derivate) <...> Premda vlast na milosti ima samo Bog, ipak ima i ljudska narav Kristova opću vlast na milosti, jer je utjelovljenom Bogu 'instrumentum coniunctum', a sakramenti – koji su također uzroci, ne samo uvjeti milosti – jesu Gospodinu, jedinom Velikom Svećeniku, 'instrumentum separatum'; onaj pak, koji je obilježen sakramentalnim karakterom, postaje Gospodinu posrednik do sakramenata, dakle, nešto između 'instrumentum coniunctum' i 'instrumentum separatum' (usp. III, 62, 5 i 63, 3 ad 2)«. ¹²⁹

Poznato je da Toma o sakramentima Crkve govori u trećem dijelu svoje *Summe* (qq. 60–65) u kojem raspravlja o Kristu pri čemu ističe da je ona nužna »za dovršenje svekolikog teološkog pothvata«. Izniman je utjecaj Tome bio i na razvoj sakramentologije Crkve pri čemu u ovom konkretnom navodu koji nalazimo u ondašnjem *Vjesniku* nailazimo na vrlo duboke misli o tome tko je i što bi trebao biti svećenik. Tomine misli u navedenome tekstu zapravo se sažimaju u činjenicu da biti svećenik prije svega znači biti »drugi Krist pa bio tko mu drago«, odnosno svećenik je istovremeno u poslanju za druge i nositelj onoga što mu je Krist predao. ¹³⁰

5. Toma i teološke teme

Ranije već spomenuti đakovački profesor sociologije i svećenik dr. Vilko Anderlič u broju 11 biskupijskog *Glasnika* iz 1913. godine donosi autorski tekst pod naslovom »Pravo privatnog vlasništva« u kojem se između ostalih služi i Tominim argumentima pri pojašnjavanju naslovne teme svoga članka. ¹³¹

¹²⁹ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 16/6 (1963), p. 103. O Tominoj sakramentologiji piše se i u nacrtima za svećeničke propovijedi u *Vjesniku* iz 1952. godine (broj 9, p. 121): »Sv. Toma Akvinski s posebnim oduševljenjem razvija u svojim djelima misao sv. Pavla, da je Krist glava Crkve. Ali s istom ljubavlju poklanja i pažnju nevidljivom djelovanju Duha Svetoga. On zove Duha Svetoga srcem Crkve. On je po sv. Tomi izvor iz kojega se izlijevaju sedmerostruki otajstveni valovi milosti po organizmu sv. Crkve. Duh Sveti je vatra ljubavi u kojoj se kuje zlatni lanac, koji spaja ljudska srca međusobno i posebno sa srcem Božjim«.

¹³⁰ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 16/6 (1963), p. 103. I papa Benedikt XVI., čini se baš na tragu ovih misli, kaže da biti svećenik »znači uvijek iznova biti pročišćen i prožet Kristom kako bi on bio taj koji govori i djeluje u nama, a sve manje mi« (Benedikt XVI., *Što je kršćanstvo: posljednji spisi* (Split: Verbum, 2023), p. 138).

¹³¹ Usp. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 41/11 (1913), pp. 96–98. O Anderliču je opširnije pisao: Marin Srakić, »Život i djelo dr. Vilka Anderlića (1882. – 1957.)«, *Diacovensia* 12/2 (2004), pp. 201–225; sažeto vidi u: *Vjesnik Đakovačke biskupije* 9/10–11 (1956), p. 174. Anderlič je između ostaloga poznat i po tome što je još 1912. godine objavio prvi priručnik katoličke društvene nauke pod naslovom *Sociologija* te je ostao zabilježen i kao jedini profesor sociologije na studiju u Đakovu.

U tekstu Anderlič govori o skolastici kao »susretu« Aristotela »poganskog mudraca« s Tomom Akvinskim »kršćanskim svecem«. Kršćanska će filozofija preuzeti jedan bitan segment Aristotelova učenja o naravnom i pozitivnom pravu pri čemu ono prvo kao svoj izvor ima samoga Boga dok ovo drugo izvor pronalazi u ljudima. »Kamo dakle uvršćuje sv. Toma privatno pravo« pita Anderlič te odgovara:

»Kao što je Aristotel uvrstio to pravo među *ius gentium*, koje se donekle približuje građanskom pravu, a opet s druge približuje se i naravnom pravu, tako i sv. Toma pravo vlasništva uzima kao naravno pravo, ali približuje ga i pozitivnom pravu, jer pozitivnom ljudskom pravu daje zadaću da pobliže odredi privatno pravo kao n. pr. sticanje, omeđjivanje itd.«¹³²

U nastavku Anderlič dodatno tumači Tomin stav koji se temelji na Aristotelovom tumačenju u njegovoj *Politici* (II, 2):

»Bog je stvorio zemlju sa svim blagom da služi čovjeku i njegovim potrebama. Kada bi ostala kao skupno vlasništvo toj svrsi ne bi služila. Čovjek mora nešto imati kao zaista svoje da sam lako za se upotrebljuje kada treba. I sv. Toma kaže: 'Da čovjek vlastito posjeduje također je potrebno za ljudski život radi trojega. *Ponajprije* svako se *brine* da si nešto steče, što njemu samome pripada više nego li ono što je zajedničko svijetu ili mnogih, kao što je to u mnoštvu drugih. Na drugi način, jer se ljudske stvari urednije rede, ako pojedinca zapada briga za pojedinu stvar; bila bi pak zbrka kada bi svako bez razlike sve ravnao. Treće, 'jer se time mirnije uzdržaje stanje ljudi' ... (S. Thom. Summa Theolog. 2 – 2. 66. 2.)«¹³³

Toma, dakle, ovaj trostruki razlog opravdanosti privatnog vlasništva temelji na povijesnom i društvenom iskustvu. Privatno vlasništvo ne predstavlja apsolutnu vrijednost već temelj veće marljivosti u gospodarskom životu te većeg zadovoljstva i mira u društvu. Za Tomu, tumači Anderlič, i privatno vlasništvo treba biti usmjereno na opće dobro što je stvar dobro uređene države i njezinih pozitivnih zakona. Stoga i zajedničko vlasništvo Toma ne odbacuje već ga smatra u sebi idealnim: ono je svojstveno svijetu anđela (usp. I, q. 108, a. 2, ad 2 m), pristaje čovjeku bez iskonskog grijeha, pa i onima koji se slobodno za njega opredjeljuju (redovnici).¹³⁴

¹³² Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske 41/11 (1913), p. 96.

¹³³ Ibid. Toma o privatnom vlasništvu govori u okvirima rasprave o pravednosti, a pobliže ga smješta u pitanje o krađi i pljački obzirom da je opći preduvjet tih poroka zapravo postojanje vlasništva (usp. *TAI*, p. 270., bilj. 1; usp. slično s određenim dopunama u: Tomo Vereš, »Pitanje privatnog vlasništva«, *Obnovljeni Život* 34/5 (1979), pp. 462–470). Na ovu se temu od recentnije literature može čitati kod: Andriy Oliynyk, »St. John Chrysostom and St. Thomas Aquinas on Private Property«, *Biblica et Patristica Thoruniensia* 12/3 (2019), pp. 249–252 (<https://doi.org/10.12775/BPTH.2019.013>).

¹³⁴ Usp. *TAI*, p. 272, bilj. 12. Toma o ovom dijelu svoje angelologije raspravlja u q. 108.

Godine 1922. u jednom od nastavaka prevedenog članka tada već pokojnog talijanskog biskupa Geremie Bonomellija († 1914.) pod naslovom *Sloboda misli* nalazimo podnaslov »Istina je mjerilo duha. Sv. Toma«. ¹³⁵ U tom će podnaslovu autor istaknuti da je »naravna i nužna svrha razuma i mišljenja« istina koja istovremeno propisuje svoj zakon i razumu i mišljenju. »S toga je zaista apsurdno i nepojmljivo«, ističe autor, »kako se može govoriti o apsolutnoj slobodi mišljenja. Kao što magnet privlači tijelo i postaje mu zakonom, tako i istina privlači duh i postaje mu naravnim zakonodavcem«. ¹³⁶ Da je tomu tako potvrđuje to i sv. Toma prema kojem je istina

»<...> bila naravska ili vrhunaravska, mjerilo našega uma, a po tome i našega mišljenja. Pa ako je to ona uvijek i nužno, to mu je onda i naravnim i nužnim zakonom, jer svaki je zakon bitno mjerilo našeg djelovanja ukoliko određuje, upravlja i u stalnoj kolotečini drži naše djelovanje. Božanski um, koji sve stvari i svako u svojim pojedinostima određuje, postaje mjerilom i zakonom sviju i svega pojedinoga. A stvorene stvari, ukoliko ih vidi naš razum s njima prirođenim istinama, mjerilom su i zakonom našega uma i mišljenja, upravo tako, kao što je opet naš um i naše mišljenje mjerilom i zakonom svakomu činu koji smo mi proizveli. (Quaest disput. de verit. Ia, art 2)«. ¹³⁷

Značajnije se, i to potpuno očekivano, Tomu spominje i u jednom tekstu naslova *Dekalog i tzv. 'etika situacije'* iz 1957. godine ¹³⁸ gdje anonimni autor,

koje je posvećeno andeoskim stupnjevima i redovima. Detaljnije se o Tominjoj i srednjovjekovnoj angelologiji uopće može čitati kod: David Keck, *Angels and Angelology in the Middle Ages* (New York – Oxford: Oxford University Press, 1998). Zgodno je ovdje dodati i jedan »insert« iz romana *Ime ruže* gdje na jednom mjestu brat Vilim kaže kako je Tomina doktrina u pogledu siromaštva i vlasništva »još smjelija« nego ona kod franjevaca. »On (Toma, op. a.) je govorio: slobodno se smatrajte vlasnicima, pod uvjetom da dopustite uporabu onoga što posjedujete onome kome to nedostaje, i da to činite iz obveze, ne iz milosrđa« (Eco, *Ime ruže*, p. 326). Naravno, Danteov *Raj* i njegov opis Tominog razgovora o Franji Asiškom u XI. pjevanju (58–66) ostaje povlašteno mjesto za ovakve i slične rasprave. Inače, o povezanosti države, privatnog vlasništva i općeg dobra Toma osobito raspravlja u svom komentaru (*In libros Politicorum expositio* iz otprilike 1272. godine) Aristotelove *Politike*. To je tim važnije istaknuti obzirom da su se Aristotelovi stavovi o građanstvu (a onda i vlasništvu kao njegovom izvoru, tzv. Kantova »građanska samodostatnost«) zadržali sve do kraja 18. stoljeća (usp. Zvonko Posavec, »Značenje Aristotelove Politike«, u: Aristotel, *Politika* (Zagreb: Globus – Sveučilišna naklada Liber, 1988), p. XXV).

¹³⁵ Ovi prijevodi objavljavani su u *Glasniku biskupija Bosanske i Srijemske* u brojevima: 50 (1922): 5, pp. 41–43; 7, pp. 57–58; 8, pp. 65–66; 9, pp. 72–76. Ovdje je riječ o broju 7, p. 58. Prijevod je također djelo Vilka Anderlića.

¹³⁶ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 50/7 (1922), p. 58.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Usp. *Vjesnik biskupije Đakovačke* 10/3 (1957), pp. 34–39. »Etika situacije« (ili »situacijska etika«) bila je osobito istaknuta teološka tema još na početku prošloga stoljeća, da bi osobito na važnosti dobila tijekom i nakon 2. vatikanskog sabora. O tome se može detaljnije vidjeti kod:

raspravljajući o naravnome zakonu, spominje na više mjesta autoritet sv. Tome. Između ostaloga, Toma u svojoj *Summi* tvrdi:

»Ovo je prva zapovijed naravnog zakona: Dobro treba činiti i promicati, zlo treba izbjegavati, i na ovoj se zapovijedi temelje sve ostale zapovijedi naravnog zakona, da naime sve ono, što praktični razum shvati kao prava čovječja dobra, spada na zapovijedi naravnog zakona, te da treba činiti ili izbjegavati.«¹³⁹

Nešto kasnije tumačeći odnos između Dekaloga i naravnoga zakona autor iznosi Tomin stav o moralu i naravnom zakonu s jedne te pozitivnog prava s druge strane:

»Moralni propisi posjeduju efikasnost po diktatu naravnog zakona, pa da i ne budu proglašeni od zakona.«¹⁴⁰

Naglasak se kod Tome stavlja na činjenicu da suvremena »etika situacije«, o kojoj e ovdje već bilo riječi, ima kobne posljedice po naše društvo. Ako pojedine prilike ili trenutna intuicija određuju što je dobro a što zlo onda ne možemo više sa sigurnošću govoriti o moralu ili nemoralu već se sve prebacuje u »carstvo sumnje, skepticizam, u nesigurnost i promjenljivost.«¹⁴¹ Time se, nastavlja naš autor, potkopavaju temelji društva, potkopava sudstvo jer se »diže temelj odgovornosti, te čovjek ne bi bio siguran za svoj život, niti slobodan u svom djelovanju, jer tko zna, da možda nekome 'situacija' ne će narediti jednostavno da te ubije, da te orobi.«¹⁴²

6. Toma u (post)koncilskom Vjesniku

Svakako jedan od opširnijih i ljepših tekstova u *Vjesniku* nalazimo na početku broja za ožujak 1962. godine pod naslovom *Toma iz Aquina – praec-*

Janko Žagar, *Djelovanje po načelima* (Zagreb: FTI Družbe Isusove – Kršćanska sadašnjost, 2020), pp. 158–167; Velimir Valjan, *Moralni zakon situacije u perspektivama Drugog vatikanskog koncila* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1977), pp. 9–33. Na ovo se tematski dobro nadovezuje razmišljanje kod: Dominik Budrović, »O savjesti prema II. vatikanskom koncilu i sv. Tomi«, u: *Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskoga (1274 – 1974)*, pp. 85–105.

¹³⁹ *Vjesnik biskupije Đakovačke* 10/3 (1957), p. 35. Na jednom ranijem mjestu »iz mape jednog dušobrižnika« čitamo nadopunjujuću misao: »Najveći teolog, sv. Toma Akvinski, piše: 'Nemoguće je da bi stvar, koju jednodušno priznaje sav svijet, mogla biti neistinita, jer krivo mišljenje proističe iz slabosti ili pomanjkanja umnih sposobnosti, a ne iz same naravi duha... U pitanju vjere i morala, mišljenje, koje svi ljudi suglasno priznaju kao istinito, ne može nikako biti krivo.« (*Vjesnik biskupije đakovačke* 3/6 (1950), p. 53).

¹⁴⁰ *Vjesnik biskupije Đakovačke* 10/3 (1957), p. 36.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 37.

¹⁴² *Ibid.*

larum christiani orbis decus...! nepotpisanog autora¹⁴³ za kojega se ipak može pretpostaviti da je neki od dominikanaca dok pri koncu teksta kaže »mi – njegova subraća«. Autor odmah na početku ističe Tominu jedinstvenost u okvirima kršćanske teološke misli:

»Svi si oni (sveci svećenici, op.) našoj Crkvi dragi, ali je Toma jedini ‘Ecclesiae lumen’ i ‘Doctor Angelici nomen iure est adeptus’; Toma, Doctor communis, caelestis scholarum omnium catholicarum patronus declaratus... Nije li to više negoli svi sveučilišni i akademski naslovi? Nije li time sin grofa Landulfa Akvinskoga i Teodore, rođakinje cara Barbarose, dignut iznad svih ljudskih počasti?«¹⁴⁴

Za njegovo će djelo autor đakovačkog teksta reći da govori i nakon njegove smrti. Tako čitamo:

»Morate priznati, da mu ni smrt nije mogla zalediti usta. Defunctus adhuc loquitur...! Njegova Summa s drugim spisima stalno se citira na našim katedrama; njegov je sistem kičma našeg nazora na svijet; njegova jasna sigurnost najbolja ograda u našim sumračnim sumnjama. <...> Kad je ostavljao ovaj svijet, iza njega je ostao blještav trag. Bila je to staza žive, spoznate i doživljene Istine, koju je vjerno ljubio. O njoj ispisa i potomstvu ostavi ono čudo od 75 napisanih djela, one nepomične i kristalno jasne miljokaze prave spoznaje.«¹⁴⁵

U nastavku teksta autor prepričava Tomin način zapisivanja svojih misli, onako kako to prenose Jacques Maritain i Tomin gotovo pa suvremenik i prvi biograf Guillaume de Tocco († 1323.).¹⁴⁶ U tonu upravo ovog potonjeg, autor đakovačkog teksta govori o Tominom nadilaženju Aristotela kojega je doslovce preveo na stranu kršćanstva ugradivši ga u svoju teološku misao:

»U Aristotelu je pronašao jaku prirodnu bazu. Ali je uvidio, da ni Filozof, kako je Stagiranina nazivao, nije riješio svega. Trebalo je smiono planirati i prebaciti

¹⁴³ Usp. *Vjesnik biskupije Đakovačke* 15/3 (1962), pp. 33–34.

¹⁴⁴ *Ibid.*, p. 33.

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ Đakovački autor izrijekom spominje Toca (p. 34) što daje naslutiti da je pred sobom imao ili je barem bio temeljito upoznat s njegovom biografijom Tome Akvinskog (*Ystoria sancti Thome de Aquino*) koju smo zahvaljujući Knjižnici Pravnog fakulteta u Osijeku uspjeli pribaviti (Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1996). O samome Toccu se ne zna mnogo osim da je slušao Tomina predavanja iz filozofije (1272. –1274.) te da je bio prior dominikanskih samostana u Napulju i Beneventu. Smatra se da je oko 1320. godine dovršio svoju biografiju sv. Tome na kojoj je duže vrijeme radio i koja je dugo slovila kao temelj za proučavanje života i djela Andeoskog naučitelja. Poznat je kao snažni zagovaratelj Tomine beatifikacije (koja se i dogodila 1323. godine). Kasnije u tekstu autor spominje i njemačkog filozofa i nobelovca Rudolfa C. Euckena († 1926.), autora također vrlo zanimljive knjige pod naslovom *Thomas von Aquino und Kant* (iz 1901.), Francesca Silvestrija († 1528.), poznatog po svom komentaru Tomine *Summa contra Gentiles* (ca. 1516.) te vrlo važnog i utjecajnog dominikanca u postrevolucionarnoj Francuskoj H.-D. Lacordairea († 1861.).

mostove između grčke misli i Božje objave. Zato je Toma promozgao toliko tekstove Svetog Pisma, proučio mnogo crkvene Oce,¹⁴⁷ osobito svog ljubljenog Augustina. Njega neprestano navodi, kao da mu je učenik. U svoju filozofiju, kao i u teologiju, unio je nebrojene misli starine, ali je na sve udario vlastiti genijalni pečat, sve je sveo u novi, golemi organski red. Danas ne možemo bez straha pomaknuti ni jednoga kamena istine, što ga je taj duhovni Titan uzidao u katedralu svoje zrele misli.¹⁴⁸

U tri će nastavka Ante Kusić 1973. godine raspravljati o *Problemu Boga u naše vrijeme*. Riječ je o referatu što ga je ovaj poznati svećenik, filozof i pisac održao na svećeničkoj tribini u veljači 1973. godine u Vinkovcima.¹⁴⁹ Taj je referat otiskan u tadašnjem *Vjesniku* te se u zadnjem nastavku spominje Tomino »dokazivanje« Boga. Naime, u raspravi o nesporazumima između marksizma s jedne te kršćanstva s druge strane, a u kontekstu razvijanja antropološkog pristupa problemu Boga, Kusić se služi s Akvincem te piše:

»U čovjeku postoji tako jaka težnja za savršenim blaženstvom (srećom) da tu težnju ne mogu ispuniti ni bogatstvo, ni časti, ni slava, ni moć, niti ikakvo tjelesno dobro, ni naslada, ni pojedinačna duševna dobra, niti ikakvo stvoreno dobro. A takve težnje ne bi moglo biti kad ona ne bi u čovjeka bila usađena, i

¹⁴⁷ Vrijedi ovdje uputiti na detaljnije uvide u Tominu uporabu istočne patristike kod: Gilles Emery, »Sveti Toma Akvinski i kršćanski Istok«, u: Gavrić (priř.), *Ljubav prema istini*, pp. 313–329.

¹⁴⁸ *Vjesnik biskupije Đakovačke* 15/3 (1962), p. 34. O ovome je instruktivno sažeto čitati i kod: Jean-Pierre Torrell, *Aquinas Ź Summa: Background, Structure, Reception* (Washington: The Catholic University of America Press, 2005), pp. 76–77. Neki će autori isticati da Toma Aristotelova djela čita i komentira u latinskom prijevodu s arapskog jezika zbog čega i njegova tumačenja i korištenja Aristotela, reći će, treba s oprezom uzimati. No, suvremena istraživanja ukazuju da je Toma poznao arapsko-latinske prijevode Aristotela koje su napravili Gerard iz Cremona († 1187.) i Michael Scotus († 1236.) koji je osobito zaslužan i za prevođenje Averroesovih djela na latinski, dok je kao predložak za svoje komentare uglavnom uzimao tada nove grčko-latinske prijevode flamanskog dominikanca Vilima iz Moerbeke († 1286.). O dostupnim prijevodima Aristotela u Tomino vrijeme mogu se vidjeti iscrpnije studije kod: Augustin Pavlović, *Pariške rasprave Tome Akvinskoga* (Zagreb: Demetra, 2001), pp. 18–34; Augustin Pavlović, »Komentari Tome Akvinskog na Aristotelova djela«, u: Damir Barbarić (priř.), *Aristotel i aristotelizam* (Zagreb: Matica hrvatska, 2003), pp. 129–150. Na ovoj važnoj opasci zahvaljujemo recenzentima.

¹⁴⁹ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 26/6 (1973), pp. 115–117. Naime, na inicijativu svećenika vinkovačkog dekanata pokrenuta je 1969. godine Svećenička tribina »za produbljivanje i širenje koncilske misli« (usp. *Vjesnik Đakovačke biskupije* 28/4 (1975), p. 62). Autor teksta Ante Kusić rođen je 1922. godine te je jedno vrijeme studirao i u Đakovu. Doktorirao je 1958. godine sa specijalizacijom iz kršćanske filozofije disertacijom *Filozofsko-kršćanska problematika kod Karla Jaspersa*. Najduže je predavao na Teologiji u Splitu (1852. – 1956.; 1963. – 1995.) a bio je član filozofskog društva Jacques Maritain i međunarodnog skotističkog udruženja. Umro je u Splitu 2007. godine. Inače, đakovački naslov kojega ovdje spominjemo nalazi se kao podnaslov i u Kusićevoj knjizi *Filozofski pristupi Bogu* iz 1980. godine premda o Tominim putevima govori u drugom dijelu knjige (»Tri smjerodavna rješenja problema Boga«, pp. 77–225).

to kao usmjerenost prema «posljednjem cilju», od nekog Bića koje u sebi nosu Puninu Dobra za ljudsku volju i Cjelovitost Istine za ljudski um, tj. od Bića – kojeg posjedovanje u vječnosti ispunja ljudske težnje u njihovu totalitetu <...> Dakle, postoji Apsolutno Dobro i Istina koje je u stanju ispuniti u cijelosti čovječju težnju za blaženstvom (srećom), i mi ga nazivamo Bogom«. ¹⁵⁰

Pri iznošenju ovakvog »antropološkog dokaza« za Božje postojanje Kusić se poslužio poznatim mjestom iz Tomine Summe u kojoj se govori o tome u čemu se sastoji čovjekova sreća, točnije kvestijama (pitanjima) iz prve sekcije drugog dijela (S. th. I–II q. 1–8) ¹⁵¹ čiji je kontekst razmatranje čovjekova kretanja kao razumskog stvorenja prema Bogu kao prvotnom načelu i posljednjem cilju. Tako će u 8. članku, u jednom od svojih odgovora Toma zaključiti:

»Cjelina stvorenog svijeta, prema kojoj se čovjek odnosi kao dio prema cjelini, ne predstavlja konačnu svrhu, nego je usmjerena prema Bogu kao svojoj konačnoj svrsi. Stoga konačna svrha čovjeka nije dobro ovoga svemira, nego Bog«. ¹⁵²

Ovaj »stari« Tomin antropološki pristup Bogu, kako ga imenuje Kusić, danas bi se mogao opisati malo drugačijim rječnikom. Tamo gdje Toma govori o »neostvarivosti totaliteta naših težnja« (ili, kako na drugom mjestu kaže, »neostvarivosti naše težnje za blaženstvom (savršenom srećom) ovdje na zemlji« ¹⁵³) danas možemo govoriti o »konstitucionalnom ili ontičkom otuđenju« čovjeka. »Ono postoji«, poentira Kusić, »u obliku nesavladivosti nekih stanja kao što su: dosada, tjeskoba, strahovanje, bolest, a posebno ona Jaspersova 'granična situacija' smrti«. ¹⁵⁴

¹⁵⁰ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 26/6 (1973), p. 116.

¹⁵¹ Kusić doduše malo drugačije navodi mjesta iz Tomine Summe. U pripadajućim bilješkama stoji napisano: »Summa theologica, 1–2, q. 1 i II«, odnosno »Summa theologica, 1–2, q. 3. a 8« (usp. *Vjesnik Đakovačke biskupije* 26/6 (1973), p. 117, bilj. 40, 41). O ovoj je temi u nas recentnije objavljena studija kod: Ivan Šestak, *Toma Akvinski o sreći i blaženstvu: (Summa theologiae I–II, q. 1–5)* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2018).

¹⁵² *TAI*, p. 222.

¹⁵³ Usp. Ante Kusić, »Reinterpretacija Tomina učenja o postojanju Boga«, *Crkva u svijetu* 6/4 (1971), p. 278. Čini se da je tekst u ovdje navedenom časopisu u nekim svojim fragmentima poslužio kao temelj za dvije godine mlađi i tematski malo šire postavljeni referat svećenicima kojega nalazimo otiskanog u đakovačkom listu.

¹⁵⁴ Usp. *Vjesnik Đakovačke biskupije* 26/6 (1973), p. 116. Koncept »graničnih situacija« potječe upravo od Karla Jaspersa koji njime opisuje one situacije u ljudskome životu kada se doslovice nalazimo na vlastitim granicama: borba, smrt, slučaj i krivnja. Tim smo situacijama potreseni do dna i dovedeni do očajja, ali nam te situacije istovremeno pružaju mogućnost da osjetimo iskonsku slobodu izbora naše vlastitosti (usp. Danilo Pejović, *Suvremena filozofija Zapada i odabrani tekstovi* (Zagreb: Matica hrvatska, ⁴1983), p. 99). Prikladno je ovaj Jaspersov koncept primijenio na sv. Tomu i njegovu filozofijsku antropologiju Ivo Stipičić u svojoj

»Ta psihička stanja, po svojoj ontičkoj usmjerenosti prema onom Najvišem, jesu korelativ naše konstitucionalne otuđenosti što je doživljavamo u čuvstvima usvjetnog očajanja, tjeskobe, mučnine, dosade, straha, unutarnjeg revolta pred smrti, itd. Drugim riječima: kao što moramo priznati *usvjetnu* usmjerenost neizbježivog očajanja, dosade, mučnine, tjeskobe, tako moramo priznati i *vansvjetnu* (vrhunaravnu) usmjerenost naše unutarnje potrebe za vjerom, ufanjem i ljubavi. Kao što postoji tjeskobna stvarnost svijeta, tako mora postojati i *vansvjetna stvarnost Božja* <...> Da li život ili smrt ima zadnju riječ? Ako smrt, mi živimo u apsolutnoj besmislenosti i uzaludnosti. Protiv toga se, međutim, buni čovječja intuicija i najdublji osjećaji. Zadnji smisao takve pobune *Netko* je uvjetovao, ucijepivši u čovjeka ujedno potrebu nade <...> U horizontu te nade smrt dobiva svoj smisao po životu: ne živi čovjek tu da umre, nego on umire da negdje živi.«¹⁵⁵

U travanjском broju *Vjesnika* iz 1982. godine vrijedi istaknuti tekst Tome Vereša kojim ovaj vrsni poznavatelj Tomine misli piše o Tomi Akvinskom koji je »krepko progovorio hrvatski«. Riječ je o svojevršnom prikazu tada dva najnovija »značajna djela velikog crkvenog naučitelja sv. Tome Akvinskoga u prijevodu na hrvatski jezik«¹⁵⁶ – prvog izdanja Verešovog *Izabranog djela* i prijevoda Tominih propovijedi o Apostolskom vjerovanju, Očenašu, Anđeoskom pozdravu, dvjema zapovijedima ljubavi i Deset zapovijedi objavljenih pod naslovom *Stožeri kršćanske vjere* dominikanca Augustina Pavlovića.¹⁵⁷ Nakon prikaza obje knjige zasebno Vereš ističe da prevedeni tekstovi u obje knjige

»<...> nisu namijenjeni samo našem filozofskom i teološkom općinstvu, premda oba prevodioca nastoje u bilješkama zadovoljiti njihove zahtjeve, nego i našim pastoralnim radnicima, katehetama i propovjednicima. Naravno, ovi se tekstovi ne mogu čitati kao što se čitaju lepršavi suvremeni romani, novele i eseji. Oni su nabijeni mišlju pa valja s njima razmišljati, a prije svega pažljivo ih čitati, poglavlje po poglavlje, članak po članak.«¹⁵⁸

Vereš zaključuje da ova dva prijevoda »znače tek početak Akvinčeve prisutnosti u nas« ali ujedno i »predstavljaju prvi snažan prodor Tomina djela na

doktorskoj disertaciji koja je nedavno konačno prevedena (Željko Pavić) i objavljena u nas pod naslovom *Čovjekova granična situacija i njegova egzistencija* (Zagreb: Dominikanska naklada Istina – HDP, 2024), osobito 4. poglavlje.

¹⁵⁵ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 26/6 (1973), p. 116. Kurziv u navodu Kusićev! U jednom usputnom spominjanju sv. Tome Akvinskoga u tadašnjem *Vjesniku* čitamo sličnu misao: »Krist je život i u njemu nema mjesta smrti« (*Vjesnik Đakovačke biskupije* 35/3 (1982), p. 51). O kršćanskoj teologiji nade i utjecaju sv. Tome vidi: Živan Bezić, »Vitalnost u Tominoj koncepciji kršćanske nade«, u: *Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskoga (1274–1974)*, pp. 107–117.

¹⁵⁶ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 35/4 (1982), p. 75.

¹⁵⁷ Usp. *TAI*; Toma Akvinski, *Stožeri kršćanske vjere* (Split: Samostan sv. Klare, 1981).

¹⁵⁸ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 35/4 (1982), p. 76.

naše kulturno i znanstveno područje«. ¹⁵⁹ Oba su ova djela od iznimne važnosti jer donose, uz opširne biografije, i pregled bibliografije radova o Tomi u nas počevši od 1879. godine, zatim rječnik nekih nosivih i osobitih izraza u Tominu djelu te kazalo latinskih pojmova. ¹⁶⁰

Četiri godine kasnije u *Vjesniku* Tomu spominje u svome tekstu *Nova svijest o miru* Marin Srakić, danas đakovačko-osječki nadbiskup u miru. ¹⁶¹ U tom će se tekstu autor osvrnuti i na teoriju pravednog rata kod Tome koji je postavio načelno pitanje: je li ratovanje uvijek grijeh? Toma odgovara da nije ukoliko se ostvare slijedeća tri uvjeta:

»ako ga proglasi nadležna vlast; ako postoji opravdan razlog; ako postoji ispravna nakana. ¹⁶² U tom slučaju voditi rat ne samo da nije grijeh, nego može biti i potrebno. Sv. Toma je pitanje dopuštenosti rata pokušao uključiti u razmatranje o moralnom redu. Tri Tomina uvjeta dopuštenosti rata bila su okosnica srednjovjekovne teologije o ratu«. ¹⁶³

¹⁵⁹ Ibid. Ističemo da je riječ o prvim prijevodima na suvremeni hrvatski jezik nakon kojih su uslijedili i drugi o čemu se bibliografski može vidjeti kod: T. Vereš, »Toma Akvinski«, u: Kušar (prir.), *Srednjovjekovna filozofija*, pp. 468–469; *TA2*, p. 63. Inače, prema Verešu najstariji prijevod nekog teksta Tome Akvinskog jest upravo na hrvatski jezik, točnije prijevod sekvencije »Lauda, Sion« kojega nalazimo u tzv. *Omišaljskom misalu* iz 1317./1323. godine (usp. Tomo Vereš, »Najstariji prijevod teksta Tome Akvinskog je na hrvatskom jeziku«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 8/15–16 (1982), pp. 179–181). Posljednji pak prijevod koji smo dobili na hrvatski jezik su iz 2023. godine pod naslovom *O Gospodinovoj molitvi* (prevoditelj Petar Marija Radelj), odnosno iz 2024. *Korizmene meditacije* (Lada Medić). U prvoj se knjizi donose prijevodi triju manjih Tominih tekstova: »Razlaganje o Gospodinovoj molitvi«, o odnosu darova Duha i prošnja Očenaša (iz 1255.) te o dvojbi da je li sedam prošnji Gospodinove molitve prikladno raspoređeno (iz 1272.). Radelj je inače autor bogate Verešove bibliografije koju valja konzultirati pri ovakvim i sličnim istraživanjima sv. Tome (usp. Petar Marija Radelj, »Bibliografija fr. Petra Tome Vereša O.P. (1951. – 2000.)«, u: Gavrić (prir.), *Ljubav prema istini*, pp. 21–67).

¹⁶⁰ Usp. *TA1*, pp. 1–31, 371–403; Akvinski, *Stožeri kršćanske vjere*, pp. 9–26.

¹⁶¹ Usp. *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 39/1 (1986), pp. 13–16.

¹⁶² Kasnije će Tomini nasljedovatelji dodati i četvrti uvjet koji je postao aktualan u novijim raspravama o nuklearnom ratu. Oni će dodati da se rat vodi »debito modo, primjerenim (a time i primjereno ograničenim) sredstvima« (navod preuzet iz: Pelikan, *Isus kroz stoljeća*, p. 227).

¹⁶³ *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 39/1 (1986), p. 14; *STh*. II–II, q. 40; Toma Akvinski, *Država* (Zagreb: Globus, 1990), pp. 220–221. Sličnu je temu dijelom spomenuo i svećenik Mate Ivanišević u svome tekstu pod naslovom »Pravedna stvar mora pobijediti« u *Glasniku* iz 1916. godine (br. 10, p. 78). Isti autor godinu dana ranije također spominje Tomu u kontekstu tadašnjih ratnih zbivanja (usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 43/24 (1915), p. 195. Inače se opširnije o Tominoj teoriji pravednog rata može vidjeti kod: Stipe Buzar, »Teorija pravednog rata kod sv. Tome Akvinskoga«, *Obnovljeni Život* 70/3 (2015), pp. 305–316 (osobito: pp. 311–315), sažetije: Pelikan, *Isus kroz stoljeća*, pp. 226–227; Iva Mršić Felbar, Danijel Tolvajčić, »Teorija 'pravednog rata' u katoličkoj misli«, *Filozofska istraživanja* 37/1 (2017), pp. 50–52. Tomina je teorija pravednog rata danas zamijenjena »opravdanom uporabom sile« pri

Tomu nalazimo gotovo pa usputno spomenutog u jednom prijevodu s talijanskog jezika teologa Tulla Goffija kojeg je napravio Marin Srakić.¹⁶⁴ Riječ je o tekstu pod naslovom *Duhovne antinomije* u kojemu autor raspravlja o različitim oblicima i razinama antinomija (suprotnosti) s posebnim naglaskom na duhovne antinomije kršćanskog života u svjetlu Kristova vazmenog otajstva. »Sadašnje antinomije se«, kaže Goffi, »proživljavaju u duhu vazmene žrtve u vidu budućeg mira«. ¹⁶⁵ Raspravljajući o antinomiji između milosti i naravi ali i unutar moralnih kreposti autor zapisuje:

»Sv. Toma je predočio splet kreposti u potpuno kompaktnom i skladnom organizmu. Svaka moralna krepost ne samo da se potencijalno nadovezuje na područje neke stožerne kreposti, nego da bi se istinski i ispravno izrazila, morala bi očitovati u svakom svom činu istovremenu suprotnost dispozicija svih stožernih kreposti. Svaki čin je dobar samo ako se za njega može reći da je pravedan tj. ispravan, jak ukoliko je postojan habitus, umjeren ukoliko sadrži čvrstu razumnu mjeru, razborit zato što je vrednovan uviđavnim sudom (S. th. I–II, q. 49 sl.).«¹⁶⁶

7. Tomistička (kršćanska) filozofija u Vjesniku

Uvjetno rečeno druga razina Tomine »prisutnosti« u *Vjesniku* je kroz tzv. »tomističku« (osobito neotomističku) filozofiju koja je bila odgovor na racionalističke zaključke iznošene tijekom 19. stoljeća »o nevjerodostojnosti kršćanskih tajni« kako čitamo u jednom tekstu Jure Krište.¹⁶⁷ Riječ je o svojevrsnom »lije-

čemu su mnogi argumenti koji se i danas iznose pri zagovaranju rata zapravo varijante ranijih Tominih kriterija (usp. Jonny Thomson, *Minifilozofija* (Zagreb: Hena com, 2024), pp. 32–33).

¹⁶⁴ Ovdje je riječ o prijevodu skraćenog Goffijevog teksta koji nosi naslov u originalu »Antinomie spirituali« koji se nalazi u poznatom *Nuovo Dizionario di spiritualità* (iz 1985. godine). Inače, Tullio Goffi († 1996.) je poznati moralni teolog koji je imao važnu ulogu u obnovi (postkoncilske) moralne teologije u Italiji (utemeljitelj je časopisa *Rivista di Teologia Morale*) te je sredinom 1980-ih između ostalih uredio monumentalno djelo u 5 svezaka (s Gianninom Pianom) *Corso di Morale*, središnji tekst moralne teologije za mnoge generacije ondašnjih studenata. Iz istog ovog izvora (*Nuovo Dizionario*) Srakić je i u 1. broju za 1990. godine *Vjesnika* (p. 18) preveo još jedan tekst (od Stefana da Fiorea) u kojem se vrlo kratko, gotovo usputno, spominje Tomino kozmološko iskustvo Boga.

¹⁶⁵ *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 42/12 (1989), p. 219.

¹⁶⁶ *Ibid.*, pp. 220–221.

¹⁶⁷ Usp. *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 136/2 (2008), p. 136. Pod tomizmom se razumijeva u užem smislu filozofsko-teološka misao naslonjena na misao Tome, dok u širem taj pojam označava nauku njegovih sljedbenika, tomista, od 13. stoljeća do danas (usp. ostala korisna pojašnjenja kod Hijacinta Boškovića u njegovim člancima »Duh tomističke filozofije« i »Tomizam u našim danima« koje nalazimo u časopisu *Hrvatska prosvjeta* za 1933. godinu u brojevima 5 (pp. 168–171) i 6 (pp. 223–226), zatim: *TA2*, pp. 54–55; Kušar, *Filozofija u sred-*

ku« za modernu filozofiju koja bi, kaže Krišto, »mogla biti izliječena od svoje imanentne bolesti samo ako se vrati čvrstoj kršćanskoj filozofiji skolastičkog razdoblja«. ¹⁶⁸ Upravo tu se, prema riječima Krište, nalazi ishodište ponovnog buđenja interesa za tomizam (tzv. »neotomizam«) koji će se razmahati tijekom druge polovice 19. stoljeća. Mnogi su se teolozi i filozofi oslanjali na misao i model filozofiranja kakav nalazimo kod Tome i njegovih nastavljača. Stoga nije niti čudno da se tomizam također pojavljuje kao jedna od sigurnih metoda borbe protiv »fetišizma, parolaštva, verbalnog zanovijetanja, teološkog polustručnjaštva i nadomještanja stručnosti kvazi-demokratskim plebiscitarnim akklamacijama« kako čitamo u jednom opisu tomizma. ¹⁶⁹

Andrija Živković 1929. godine ¹⁷⁰ donosi tekst pod naslovom *Filozofijski rad nadbiskupa Dr. Antuna Bauera* u kojem govori o najnovijem periodu filozofije u Hrvatskoj. Nama je ovdje važan autorov opis (a možda i osobni doživljaj) neotomističkog pokreta unutar kojega je obnovljena i skolastička filozofija u Hrvatskoj. Tako Živković kaže:

»Preporod kršćanske filozofije nosio je sobom kritički obrađene osnovice čitavog našeg naziranja na svijet. U opreci prema idealističkim sistemima novoskolastika je naglašavala i u svom sistematskom izgrađivanju provodila organički razvoj

njemu vijeku, pp. 232–236; Rahner, Vorgrimler, *Teološki rječnik*, pp. 617–618; Hrvoje Relja, *Tomistička filozofija* (Zagreb: Leykam international, 2021), pp. 9–12; Vereš, »Toma Akvinski«, pp. 457–459). Neotomizam je stoga smjer unutar katoličkog razumijevanja filozofije koje na tragu srednjovjekovne skolastičke teologije i filozofije, a u čijim se temeljima nalazi dakako misao Tome Akvinskoga, pokušava pružiti svoj autentičan odgovor na modernu racionalističku i individualističku filozofsku misao perioda od sredine 19. do početka 20. stoljeća. Upravo će taj period Ortega y Gasset opisivati kao »jedno od najnepovoljnijih razdoblja za filozofiju« u kojem su se zanemarivale vječne vrijednosti kako bi se spasile relativne (usp. Ortega y Gasset, *Što je filozofija?*, p. 38). Postoje dakako i autori koji u neotomizmu vide »katastrofu« kada je po srijedi Tomin autentični nauk. Tako će francuski povjesničar Jacques Le Goff u jednom intervjuu izjaviti da je »sveti Toma bio jedan od najvećih umova ne samo srednjega vijeka već bilo kojeg vijeka; no u usporedbi s njime neotomisti su bili patuljci« (Paul Archambault; Jacques Le Goff, »An Interview with Jacques Le Goff«, *Historical Reflections / Réflexions Historiques* 21/1 (1995), p. 169). Na temu tomizma i njegovih varijacija svakako su korisna opširnija tumačenja kod: Étienne Gilson, *Thomism: The Philosophy of Thomas Aquinas* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2002); Bernard McGinn, *Thomas Aquinas's 'Summa Theologiae': A Biography* (Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2014), pp. 163–185.

¹⁶⁸ *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 136/2 (2008), p. 136.

¹⁶⁹ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 27/3 (1974), p. 57. Na istome mjestu iz usta Tome Vereša čitamo što znači biti »tomistički teolog« i zastupnik »živog tomizma«: sustavnost i jasnoća u pisanju te uporan, dosljedan i neslomivi borac za pravovjerje. Sve je to, naime, bio dominikanac Jordan Kuničić († 1974.) kojem je i posvećen ovaj Verešov nekrolog.

¹⁷⁰ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 57/13 (1929), pp. 110–112.

filozofskog umovanja, nadovezujući na Platona i Aristotela preko sv. Tome Akvinskoga i sredovječnih velikih mislioca. Vremenom je ona postala struja ili smjer, preko kojeg savremeno filozofijsko umovanje ne može neobazrivo prijeći na dnevni red«. ¹⁷¹

1936. godine u Rimu se od 23. do 28. studenoga održavao 2. međunarodni tomistički kongres na kojem sudjeluje i đakovački profesor Pero Ivanišić koji ujedno i donosi kratki prikaz održanog sastanka u *Glasniku*. ¹⁷² Autor teksta ističe da su se tijekom održavanja ovoga sastanka raspravljale tri vrlo važne teme: o spoznaji, o filozofiji i znanostima te filozofiji i religiji. Među referatima osobito se ističu vodeći nizozemski neotomist Petrus Hoenen († 1961.), francuski filozof-laik Jacques Maritain († 1973.), talijanski franjevac Agostino Gemelli († 1959.) te francuski dominikanac i predvodnik neotomizma Réginald Garrigou-Lagrange († 1964.) koji će Tomu usporediti s Newtonom riječima da je ovaj potonji »otkrio opću gravitaciju« tjelesa dok je onaj prvi »opazio univerzalnu gravitaciju vjernih duša«. ¹⁷³

U godini 1940. čini se prikladnim spomenuti dio teksta autora Andrije Spiletka pod naslovom *Pouke Sv. Oca Pape Pija XII. mlađemu kleru* ¹⁷⁴ gdje autor ističe da je papa »prošle godine« na dan sv. Ivana Krstitelja »održao u dvorištu sv. Damasa oduševljen govor stotinama mladića, koji su sa svih strana došli u Rim, da u raznim crkvenim sveučilištima obavljaju svoje studije«. ¹⁷⁵ U ovom se tekstu nalazi nekoliko naslova među kojima i onaj »Filozofija« u kojem se ističe:

»<...> u filozofiji sv. Toma je uvijek vodič i učitelj – norma uzakonjena u § 2. kan. 1366, koji nam kaže, da slijedimo rationem doctrinam et principia Doctoris Angelici. To ne znači, da se samo ima ponavljati i ništa više; nego kao što su Njegovi pretšasnici tako i Pijo XII. hoće da obrani 'napredak prave znanosti i zakonitu slobodu u studijama.' I stoga hvali i preporuča djelo, koje hoće da staru mudrost dovede do stupnja najnovijih znanstvenih otkrića, kao i povijesno istraživanje koje olakočuje razumijevanje velikih Doktora počinjući od Akvinca, čija nauka ostaje uvijek ona, koja znade 'obasjati živahnim svjetlom istine pristupačne

¹⁷¹ Ibid., p. 110. Nije na odmet uputiti i na širu raspravu o prisutnosti srednjovjekovne skolastičke filozofije u Hrvatskoj kod: Josip Ćurić, »Srednjovjekovna skolastička filozofija na hrvatskom tlu«, u: Pavo Barišić (prir.), *Otvorena pitanja hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), pp. 237–243.

¹⁷² Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 64/24 (1936), pp. 197–198. Inače, prvi ovakav kongres održan je 1925. godine, a za sada posljednji (11.) u rujnu 2022. godine.

¹⁷³ Usp. *Vjesnik đakovačke biskupije* 16/5 (1963), p. 88.

¹⁷⁴ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 68/19 (1940), pp. 153–156.

¹⁷⁵ Ibid., p. 153.

ljudskom razumu, zgodno ih povezujući u čvrstu vezu jedinstva, prilagoditi se u najvećem stupnju dokazivanju i obrani vjerskih dogmata: uspješno pobijati i slavodobitno rušiti temeljne zablude, što u bilo koje doba bjesne kao oluja?«. ¹⁷⁶

O Tomi Akvinskom *Glasnik* 1941. godine donosi opširniji i nepotpisani članak pod naslovom *Doctor Angelicus* koji bi, po svemu sudeći, mogao potjecati također od dr. Pere Ivanišića, tadašnjeg glavnog urednika. ¹⁷⁷ Ovaj je tekst također na tragu, čini se, tada prilično aktualnog neotomizma vrlo isključiv po pitanju presudne važnosti samoga Tome. Autor izrijeком kaže:

»Pojava sv. Tome kao učenjaka je tako velika, da je ona u svjetlu crkvenog prosuđivanja, s najvišeg mjesta, dobila upravo nadnaravno obilježje. <...> Zato genijalni *Lav XIII.* kao Faraon u doba materijalne bijede, kad je govorio patnicima: *Ite ad Joseph!* Tako je i papa u doba intelektualne bijede zavapio: *Ite ad Thomam!* <...> Posljednji se pape upravo natječu koji će više istaknuti važnost i potrebu proučavanja sv. Tome. – Nećemo zalaziti u sterilnu disputu o ulozi drugih velikih imena u katoličkim raznim školama i smjerovima. Svima i svemu pozitivnom – čast i priznanje, ali ako nam je sv. Otac dao baš sv. Tomu kao učitelja u filozofiji i teologiji, onda je to nama dosta da shvatimo želju sv. Crkve i onaj duh koji ima formirati naš stav i naš rad«. ¹⁷⁸

¹⁷⁶ Ibid., p. 155. Zanimljivo je da se ovaj govor pitomcima sjemeništa Pija XII. iz 1939. godine izričito citira u dekretu *Optatam totius* 2. vatikanskog sabora o odgoju i obrazovanju svećenika (iz 1965.). Na istome mjestu čitamo: »Time što se nauka Sv. Tome preporučuje, ne isključuje se natjecanje <...> u istraživanju istine, nego se, dapače, potiče i sigurno usmjeruje« (Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, ⁵1998), p. 356, bilj. 36).

¹⁷⁷ Usp. *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 69/4 (1941), pp. 41–42. Ističemo da članci u *Glasniku/Vjesniku* nisu bili potpisivani sve do 1964. godine! Pojašnjenje ove prakse nalazimo u povezivanju s tadašnjom političkom represijom koja je pozorno pratila tko i što piše osobito u kontekstu svećeničkih i uopće vjerničkih krugova (usp. Matko Zovkić, »Čitatelji i suradnici *Glasnika/Vjesnika* iz Vrhbosanske metropolije«, *Diacovensia* 6/1 (1998), p. 59). Inače, Crkva gotovo od trenutka smrti Tomi dodjeljuje različite naslove: »Doctor venerabilis« i »Doctor eximius«, dok ga pape od 1317. godine nazivaju »Doctor communis«. U 15. st. dobiva ovdje spomenuti naslov »Doctor angelicus« a 1567. godine »Doctor ecclesiae«. Zaštitnikom svih katoličkih škola (»Patronus caelestis studiorum optimorum«), kao što smo vidjeli i ovdje nešto ranije, proglašen je 1880. godine apostolskim pismom *Cum hoc sit*, a naslov »Doctor humanitatis« podijelio mu je sv. Ivan Pavao II. 1980. godine na završetku 8. međunarodnog tomističkog kongresa održanog u Rimu (usp. sve ovo kod: Tomo Vereš, »Toma Akvinski«, u: Kušar (prir.), *Srednjovjekovna filozofija*, p. 457; Ivan Pavao II., *Naučitelj čovječnosti*, pp. 9, 22, 49).

¹⁷⁸ *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* 69/4 (1941), p. 41. Inače se ova misao »idite k Tomi« izvorno javlja u enciklici *Studiorum ducem* (1923.) pape Pija XI. (usp. Pavao VI., *Svjetlo Crkve*, br. 3, bilj. 5; A. Živković, *Enciklike pape Pija XI.*, p. 27) o čemu piše i *Glasnik* iz 1929. godine (br. 8, p. 63). Ovdje u pripadajućoj »đakovačkoj« bilješci (br. 16) čitamo da je tekst ove enciklike preveden i u sarajevskom teološkom časopisu *Vrhbosna* (god. 1923., p. 118).

Ovdje anonimni autor govori o svetosti i učenosti Tominoj prenoseći misao kardinala Basilija Bessariona († 1472.) kako je riječ o »najsvetijemu među učenicima – najučenijem među svetima«. Također, autor kao da se izravno (doduše anonimno) želi svrstati među neotomiste te rasprave o važnosti nekih drugih teologa smatra sterilnima obzirom na veličinu i važnost sv. Tome.

Sada već u *Vjesniku đakovačke biskupije* iz 1967. godine susrećemo kvalitetan tekst Čedomila Čekade pod naslovom *Kršćanska filozofija*.¹⁷⁹ Iako ova konstrukcija sugerira nešto šire razumijevanje od tomističke filozofije, Čekada u njemu tvrdi da se pod kršćanskom filozofijom podrazumijevala

»<...> aristotelovska (peripatetička) grčka filozofija, koja je bila, malo pomalo, tokom vjekova, a raznim kanalima – preko crkvenih otaca, preko arapskih filozofa, preko Carigrada – ušla u idejni i misaoni svijet kršćanskoga zapada i bila, na kraju, od njega općenito prihvaćena, pa na neki način i asimilirana, 'pokrštena'. Pokrštena ne, dakako, u smislu kakve bitne promjene u njezinu misaonom sistemu, nego tako, što je bila primijenjena i na teološku spekulaciju u Crkvi i uzeta za sredstvo razumskog objašnjavanja i apologiziranja vjere i za, filozofski, temelj cjelovitom kršćanskom gledanju na život i na svijet.«¹⁸⁰

Ovdje se dakako može problematizirati ovaj Čekadin stav s pitanjem da li je kršćansku filozofiju moguće podvesti *samo* pod Aristotela te jednako važno pitanje u kolikoj su mjeri Aristotel i njegova filozofija *zaista* ušli u (srednjovjekovnu) kršćansku (ponajprije teološku) misao? Primjerice, metafizike ljudske osobe kod epikurejaca, stoika, Platona i Aristotela uopće nema već ju je »prvi put u povijesti čovječanstva dala kršćanska filozofija srednjega vijeka.«¹⁸¹ Isto tako se može spomenuti i stav Ortege y Gasseta koji će tvrditi da je ideja svijesti

¹⁷⁹ Usp. *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), pp. 174–176. Čedomil Čekada († 1981.) je bio svećenik Vrhbosanske nadbiskupije koji je od 1958. godine objavio veliki broj svojih tekstova u đakovačkom listu (doduše nepotpisano). Bio je poznat po svom pisanju protiv komunizma (osobito u *Katoličkom tjedniku*) zbog čega je od 1945. do 1957. bio politički zatvorenik, uglavnom u Zenici (usp. Zovkić, »Čitatelji i suradnici Glasnika/Vjesnika iz Vrhbosanske metropolije«, pp. 60–61).

¹⁸⁰ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), p. 174.

¹⁸¹ Borislav Dadić, »Otkriće kršćanske filozofije i Étienne Gilson«, u: Étienne Gilson, *Uvod u kršćansku filozofiju* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1995), p. 17. Ovu knjigu ističemo kao jednu od važnijih u našem obrazovanju, osobito na području skolastičke i Tomine filozofije. Upravo na njoj počiva i naš rad na posljediplomskom studiju iz filozofije 2004. godine kada smo pisali na temu *Tomina metafizika bitka* u sklopu kolegija »Mogućnosti metafizike« kod prof. dr. sc. Nikole Stankovića na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. S druge strane, svjesni Le Goffove izjave da je Gilson »puno bolje poznao Tominu misao nego neotomističku«, ističemo da je riječ o djelu, kako kaže sam Gilson, koje služi kao »vježba o teološkim temama posuđenim od svetog Tome i predloženim razumu za razmišlja-

koja se pojavljuje kod sv. Augustina sazrijevala tijekom čitavog srednjeg vijeka pri čemu je »samo jednom posrnula: sveti Toma Akvinski, koji napušta ideju kršćanskog podrijetla kako bi se vratio Aristotelovoj kozmičkoj duši, ponovno podvrgavajući izvorno kršćansko nadahnuće neprikladnom kalupu antičke misli«. ¹⁸² Kako god tematizirali ovaj složeni odnos Čekada je zanimljiv u svom povezivanju ove kršćanske (a zapravo aristotelovske) filozofije s »najvećim i najumnijim« među katoličkim srednjovjekovnim teolozima Tomom Akvinskim po kojem je, kaže Čekada, »ona i dobila svoje drugo ime u Crkvi: 'tomizam', 'tomistička filozofija'«. ¹⁸³ No, ista je ta, tomistička filozofija, kasnije doživjela i svoj uzmak, jednu vrstu krize obzirom da su se njezini epigoni u kasnom srednjem vijeku

»<...> gubili u jalovoj i neozbiljnoj spekulaciji i verbalizmu i udaljavali se, malo pomalo, od njezinih temeljnih zasada o objektivnosti materija i vidljivoga svijeta, pa tako sve više, preko svoga 'nominalističkog' krila, upadali u subjektivizam – i filozofski i religiozni – postali preteče filozofske revolucije, u dekartizmu i kasnijim 'idealističkim' filozofskim školama, od Kanta do Hegela, ali i one teološke, u protestantizmu i reformaciji«. ¹⁸⁴

Na ovome mjestu Čekada zapravo povezuje u jednu liniju povijest filozofije od srednjega vijeka do danas. »Pokršteni« Aristotel ulazi u srednjovjekovnu kršćansku misao koja će tijekom vremena, pod utjecajem različitih filozofijskih struja, izvršiti snažan utjecaj na razvoj cjelokupne moderne i suvremene filozofije. Nominalizam, kojega Čekada izrijeком spominje u svome tekstu, je bio jedan od najznačajnijih filozofskih struja u srednjem vijeku koja je pripre-

nje« (usp. Archambault, Le Goff, »An Interview with Jacques Le Goff«, p. 170; Gilson, *Uvod u kršćansku filozofiju*, p. 34).

¹⁸² Ortega y Gasset, *Što je filozofija?*, pp. 190–191. Nešto opreznije će slično tvrditi i: Vladimir Merćep, *Problem duše* (Split: Crkva u svijetu, 1974), pp. 8–10. Ističemo da Toma o duši poglavito raspravlja u 1. (q. 75-90) odnosno 2. (22–48) dijelu svoje *Summe*, te naravno u Raspravljenim pitanjima *O duši* i *O duhovnim stvorovima* (usp. *TAI*, pp. 187–198; Pavlović, *Pariške rasprave Tome Akvinskoga*, pp. 574–581). Radi konteksta Ortegeine tvrdnje vrijedi ovdje uputiti na razmišljanje kod: Rudolf Brajičić, »Problem duša – tijelo«, *Obnovljeni Život* 31/3 (1976), pp. 222–234. Nadalje, korisno je ovdje istaknuti i razmišljanje o Tominoj metafizičkoj raspravi oko bića kod: Marijan Cipra, *Temelji ontologije* (Zagreb: Matica hrvatska, 2003), pp. 78–95.

¹⁸³ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), p. 174. Čitamo drugdje: »U njima je (u svojim *Sumama*, op. a.) sintetizirao srednjovjekovnu misao i ujedinio grčki i kršćanski svjetonazor pa su znanstvena i filozofska postignuća antičkih mislilaca uključena u širu viziju kršćanske teologije« (*Kasni srednji vijek: Izgradnja nacionalnih kraljevstava* (Zagreb: Stilus knjiga, 2023), p. 60).

¹⁸⁴ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), p. 174.

mila mjesto novovjekovnom empirizmu. Logičko učenje da je pojam »samo zajedničko ime za pojedinačne stvari« koje postoje odijeljeno u suprotnosti je s tada dominantnim realizmom, a koji je zapravo bio oblik idealizma »jer je pretpostavljao realno postojanje ideja«¹⁸⁵ (tzv. idejni realizam), nije ni mogao završiti drugačije nego u jednoj vrsti modernog subjektivizma kojega je pripremio Vilim Ockham († 1349.) odnosno, kako ga još nazivaju, »Venerabilis Inceptor«.¹⁸⁶

Čekada se očekivano dotiče i neoskolastike nazivajući je odgovorom »na intelektualnu anarhiju i apsurdne moderne filozofije, 'idealističke' materijalističke, i na njihovo nezakonito čedo u krilu Crkve: modernizam«.¹⁸⁷ Među »oduševljenim pobornicima« neoskolastike Čekada poimence ističe dva važna imena: belgijskog kardinala Désiré-Josepha Merciera († 1926.)¹⁸⁸ i francuskog »filozofa-laika« Maritaina. Ono što, ipak, Čekadu osobito zabrinjava to je svojevrsna zbrka, odnosno kako on kaže »nejasnoće i sumnje« oko toga što bi uopće bila neoskolastika, a u krajnjem slučaju kršćanska filozofija. »Danas

¹⁸⁵ Usp. Branko Bošnjak, »Nominalizam«, u: Vladimir Filipović (gl. ur.), *Filozofijski rječnik* (Zagreb: Matica hrvatska, 1965), p. 278. Na drugom mjestu čitamo da je riječ o srednjovjekovnom logičkom smjeru »koji je tvrdio da su riječi <...> 'samo imena', 'puki glas' <...> Prema tome, opće ideje nemaju nikakve realnosti ni objektivne (izvan našeg duha), ni subjektivne (u našem duhu). Pojmovi uopće ne postoje kao stvarnosti prethodne i neovisne, niti u stvarima niti izvan stvari, a ime je oblik pod kojim se predstavljaju ljudskom umu« (Anto Mišić, *Rječnik filozofskih pojmova* (Split: Verbum, 2000), p. 186). Riječ je zapravo o poricanju ontološke vrijednosti »univerzalnih pojmova svodeći ih izričito na samu funkciju moći« (usp. Bajsić, *Filozofija i teologija u vremenu*, pp. 37, 399). O ovoj se važnoj temi može još sažeto konzultirati: Johannes Hirschberger, *Mala povijest filozofije* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), pp. 79–81; Šanc, *Povijest filozofije: II. dio – Filozofija srednjega vijeka*, pp. 384–387.

¹⁸⁶ Usp. Šanc, *Povijest filozofije: II. dio – Filozofija srednjega vijeka*, p. 384.

¹⁸⁷ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), p. 174.

¹⁸⁸ Belgijski kardinal Mercier je bio jedan od najznačajnijih tomista 20. stoljeća (tzv. lovuvainska »otvorena neoskolastika«). Prvi je 1888. godine dobio katedru tomističke filozofije u Louvainu koja je ustanovljena na poticaj pape Lava XIII. Na inzistiranje istoga pape postigao je 1889. godine da se taj filozofski tečaj razvio u Viši teološki institut kojemu je on postao i prvi predstojnik. Godine 1894. pokreće i časopis *Revue neoscolastique* koji je pod tim naslovom izlazio do 1909. godine (od 1946. godine do danas izlazi pod naslovom *Revue Philosophique de Louvain*) na temelju kojega Agostino Gemelli nešto kasnije (1909.) pokreće i talijanski »list blizanac« *Rivista di filosofia neo-scolastica* pri Katoličkom sveučilištu u Milanu. Mercier je umro u Bruxellesu 1926. godine. Opširnije o njemu u kontekstu katoličke teologije (i ekumenizma) može se vidjeti kod: Jerko Barišić, »Kardinal Mercier – korifej katoličkog ekumenizma«, *Obnovljeni Život* 32/3 (1977), pp. 253–260; Dario Škarica, »Mercierov pojam filozofije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 49/1(97) (2023), pp. 29–56.

se često«, ističe Čekada, »i sa katoličke strane, postavlja teza da ‘kršćanske filozofije’ uopće nema.¹⁸⁹ Stvarni problem Čekada ovako formulira:

»A zapravo čitavo to pitanje ne može uopće biti prijeporno, ako ga se samo jasno formulira. Sve je u tome da se dobro luče pojmovi.«¹⁹⁰

¹⁸⁹ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), p. 174. Da je tomu tako, priznaje Čekada, pokazuje i 2. vatikanski sabor koji u svom već spominjanom dekretu o odgoju i obrazovanju svećenika *Optatam totius* u dijelu koji se bavi studijem filozofije (br. 15) izravno ne spominje ni Tomu ni njegov nauk već »trajno vrijednu filozofsku baštinu« (lat. »patrimonio philosophico perenniter valido«). S druge strane, u naslovu koji se bavi studijem teologije (br. 16) nalaže se da u cjelovitijem rasvjetljavanju otajstva spasenja svećenički kandidati »nauče da u njih pod učiteljem svetim Tomom (lat. »S. Thoma magistro«) pomoću spekulacije dublje prodru i shvate njihovu povezanost« (usp. Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*, 347, br. 16). Na ovome se mjestu crkveni dokument poziva na ranije alokucije papâ Pija XII. (govor iz 1939. o kojem je ranije već bilo riječi) i Pavla VI. (govor iz 1964.). U određenom smislu ovu misao o Tomi na razmeđu filozofije i teologije sumira Ivan Pavao II. koji u enciklici *Fides et ratio* tvrdi da je Toma »od Crkve stalno bio smatran Učiteljem nauke i primjerom kako se treba baviti teologijom« (Ivan Pavao II., *Fides et ratio*, Zagreb 1998., br. 43). O ovoj se važnoj temi u tadašnjem *Vjesniku* govori i kasnije u dva nastavka iz usta isusovca Ivana Fučeka (*Vjesnik Đakovačke biskupije*: 27/1 (1974), pp. 8, 14–16; 27/3 (1974), pp. 55–56) te gotovo usputno u jednom ranijem tekstu anonimnog autora (usp. *Vjesnik Đakovačke biskupije* 14/10 (1961), p. 140). Više o ovom saborskom dokumentu u kontekstu ovdje naznačenih točaka (br. 15 i 16) i Tome Akvinskog može se čitati kod: Vladimir Merćep, *Dekret o svećeničkom odgoju i obrazovanju Optatam totius* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1988), pp. 183–192; povezano s ovim ali nešto općenitije o Tominoj ulozi u teološkoj formaciji svećenika vidjeti kod: Charles Morerod, »Uloga nauka sv. Tome Akvinskog u teološkoj formaciji svećenika«, *Obnovljeni Život* 65/1 (2010), pp. 37–45. Dodajmo još i da se Tomu u gotovo sličnom kontekstu koegzistencije razuma i vjere jedinog izrijeком spominje i u deklaraciji o kršćanskom odgoju *Gravissimum educationis* pri govoru o katoličkim fakultetima i sveučilištima (usp. Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*, 373, br. 10). Iako su i dalje otvorene i vrlo žive rasprave unutar teoloških krugova o tome u kolikoj mjeri je tomizam 20. stoljeća zapravo dovršen s 2. vatikanskim saborom, zanimljiva su Kuničićeva i Budrovićeva razmišljanja o koncilskoj moralnoj teologiji, savjesti i povezanosti s Tominom mišlju koja se mogu čitati u: *Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskoga (1274–1974)*, pp. 65–105; općenitije ali ipak sažeto o Tomi i 2. vatikanskom saboru može se čitati kod: Ivan Pavao II., *Naučitelj čovječnosti*, pp. 11–13. Iz filozofijske perspektive zanimljivo je čitati opservacije Guarina o utjecaju samoga Tome na strukturu i sadržaj nekih važnih dogmatskih tekstova 2. vatikanskog sabora u: Thomas G. Guarino, »Aquinas at the Council«, *The First Things*, 10. 2. 2022. (<https://www.firstthings.com/web-exclusives/2022/10/aquinas-at-the-council>, pristupljeno 27. 7. 2024). Inače, Tomu se, nakon sv. Augustina, najviše puta – čak šezdeset i jednom – spominje u *Katekizmu Katoličke crkve*.

¹⁹⁰ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), p. 174. Adorno također upozorava da su filozofski problemi »uglavnom problemi njezinog jezika« (Teodor V. Adorno, *Filozofska terminologija* (Sarajevo: Svjetlost, 1986), p. 7) što se osobito vidi u suvremenoj kritici filozofskog jezika. Čekada na tom tragu želi poći u razjašnjavanje temeljnih pojmova sintagme »kršćanska filozofija«. Ovo pitanje opravdanosti spomenute sintagme problematizira i: Étienne Gilson, *The Spirit of Medieval Philosophy* (New York: Charles Scribner's Sons, 1940), pp. 1–41.

Za Čekadu niti jedna filozofija sama po sebi ne može biti nazivana kršćanskom u smislu neke dogmatizirane, objavljene istine jer je filozofija »rezultat prirodnog ljudskog umovanja a ne nadnaravne božanske objave«. ¹⁹¹ Filozofija u odnosu na teologiju ima i drugačiji formalni objekt: »uzimlje život i njegove pojave sa isključivo razumskog gledišta <...> Filozofija je, kao i svaka druga profana znanost, zaključivanje i dokazivanje <...> a nije vjerovanje« ¹⁹² s time što se za razliku od drugih (prirodnih) znanosti ona bavi »zadnjim uzrocima stvari«. To znači da argumenti iz objave ne ulaze izravno u nju. Oni joj, baš kao i drugim znanostima, mogu poslužiti samo kao »indirektan korektiv«. ¹⁹³ Čekada zaključuje da rezultati filozofije i ostalih znanosti »nikada ne mogu stvarno doći u sukob sa objavljenom istinom <...> jer su obje te istine iz istoga Boga«. ¹⁹⁴ U tom kontekstu Čekada ističe:

»Aristotelsko-tomistička filozofija može se nazivati kršćanskom samo u jednom drugom smislu. U koliko je kršćansko i božansko sve, što je u prirodnom redu i u prirodnoj spoznaji istinito, ispravno, dobro«. ¹⁹⁵

Ovakav zaključak koincidira i sa stavom samoga Tome koji će u svojoj *Sumi protiv pogana* u poznatom poglavlju o skladu vjere i razuma isticati njihovu slogu (koegzistenciju). Vjera i um su odvojeni ali komplementarni zaključak je sv. Tome. Um je podređen (vjeri) ali ne i podčinjen. Svjetlo jednog i drugog proizlazi od Boga te se oni ne mogu međusobno suprotstavljati što ne znači da među njima nema razlike. »Nemoguće je da istina vjere bude suprotna onim načelima koja razum spoznaje po svojoj prirodi« veli Toma. ¹⁹⁶ I Crkva smatra, nastavlja Čekada, da je ta kršćanska filozofija u svojim bitnim elementima baš takva:

»Da je ona dosljedno provedena filozofija prirodnog zdravog ljudskog razuma. Da je u njoj ljudsko mišljenje našlo svoj najvjerniji izraz. Da je kroz nju naji-

¹⁹¹ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), pp. 174–175.

¹⁹² *Ibid.*, p. 175.

¹⁹³ *Ibid.* Poljski filozof Leszek Kołakowski na jednom drugom mjestu zaključuje: »Kršćanska filozofija, naravno, pretpostavlja dogme vjere, ali ih za razliku od teologije ne uzima kao polaznu točku svojih zaključaka, odnosno ostaje neovisna« (Kolakovski, »Dve rasprave«, p. 78). S druge strane rasprave stoji onaj Ferryev zaključak da je pojam »kršćanska filozofija« zapravo »bespredmetan i proturječan« (usp. Ferry, *Naučite živjeti*, p. 58).

¹⁹⁴ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), p. 175.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*, sv. 1 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), p. 33. Ovo je našlo svoga odjeka i u već spomenutoj enciklici Ivana Pavla II. *Fides et ratio* (br. 43). Pojednostavljeno rečeno: »Svijet je ispunjen stvarnim entitetima koje možemo vidjeti i opažati, a iza njih stoji prvo počelo«, odnosno Bog (Lesley Levene, *Mislim, dakle jesam* (Zagreb: Mozaik knjiga, 2014), p. 87).

spravnije i najautentičnije progovorio ljudski um kao stvoreni odsjev nestvorene božanske istine: naravnog zakona. <...> Odatle onda i njezin sklad s objavom. Isti im je izvor: Bog«. ¹⁹⁷

Kršćanska je, dakle, filozofija jedna vrsta pomirbe razuma i vjere, života i vjerovanja. Ona je usklađena s realnošću života. Još otvorenije: »Što je neuporabivo u životu, to je neuporabivo i u filozofiji, i u teologiji, i u vjerovanju«. ¹⁹⁸ Čekada otvoreno pita što nam je to donijela suvremena filozofija? »Sve je tu puno apsurdna, besmislice, trzanja, nereda, dekadence, desperacije«. Poimence spominje i kritizira njemački klasični idealizam s Kantom na čelu kao i »modnu« (danas bismo vjerojatno rekli pomodnu) egzistencijalističku filozofiju. ¹⁹⁹ U nastavku svoga teksta Čekada kritizira osobito svećenike koji su postali dio tog pomodarstva uz pomoć kojega pristaju na svakakve ustupke pri čemu gube iz vida svu onu tradiciju koja ih je kroz stoljeća činila ako ne superiornijim a onda barem jednakim u bitnim društvenim raspravama. »Potpuno smo izgubili«, ističe on,

»<...> počitanje prema tekovinama i iskustvima prošlosti i prema stoljetnim i tisućljetnim tradicijama i vjerovanjima. Uvijek smo (svećenici, op. a.) spremni na prengle i bolesne eksperimente. Oduševljavamo se za umjetničke i literarne apsurde. Skačemo svaki dan iz ekstrema u ekstrem. Ne znamo nigdje razlikovati bitno od nebitnoga: promjenu forme i aplikacije od promjene principa«. ²⁰⁰

Kad-tad ćemo se morati vratiti kršćanskoj filozofiji! I to ne radi toga što je riječ o kršćanskoj već jer je riječ o *ljudskoj* filozofiji. To je, zaključuje ovaj »ugledni i autentični pisac«, filozofija prirode i zdravog ljudskog razuma s kojom smo »imali posla« upravo kroz tradiciju skolastike i tomizma. Čovjek je jedino biće sposobno reflektirati nad samim sobom ali i nad svojim mjestom u

¹⁹⁷ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), p. 175. U svom poznatom odlomku Cipra govori između ostaloga o »racionalnoj metafizici« čiji je jedan od glavnih problema i »odnos razuma prema nadrazumskim, objavljenim istinama religije«. O ovome detaljnije kod: Marijan Cipra, *Metamorfoze metafizike* (Čakovec: Zrinski, 1978), pp. 290ss.

¹⁹⁸ Na tom tragu možemo još jednom istaknuti stav Ivana Pavla II. koji će u enciklici *Fides et ratio* istaknuti da se pod kršćanskom filozofijom označuje »umijeće filozofiranja na kršćanski način, to jest filozofijsko razmatranje koje je *životno* povezano s vjerom« (Ivan Pavao II., *Fides et ratio*, br. 76. Kurziv u navodu naš!). Eco to kaže na malo drugačiji način: »Toma je Crkvi dao doktrinarni sustav koji ju je usuglasio s prirodnim svijetom« (Eco, »In Praise of Thomas Aquinas«, p. 86).

¹⁹⁹ *Vjesnik Đakovačke biskupije* 20/10 (1967), p. 175.

²⁰⁰ *Ibid.*, p. 176. Na drugom će mjestu Čekada opisivati takve svećenike u Crkvi i na teološkim učilištima riječima kao što su reformatori, revolucionari, modernisti i ekstremni progresisti »na katedrama i u kleru« (usp. Čedomil Čekada, *Za Crkvu; za Papu! – članci i rasprave* (Đakovo: Stjepan Batinović, 1975), p. 119).

prirodi. Okrenuti se isključivo prema samome sebi značilo bi ignorirati ono što se nalazi izvan nas samih što nas u konačnici može dovesti u opasnost. »Priroda je«, kaže Ortega y Gasset, »u svojoj izvornoj prirodosti surova: ne tolerira one koji s nje skreću pažnju.«²⁰¹ U tom nam je kontekstu vjerujem razumijevati i ovaj Čekadin zaključak: kršćanska filozofija jest ljudska filozofija utemeljena na autorefleksiji (razumu) i stvarnosti koja nas okružuje. To u konačnici i jest mjesto za razumijevanje biti same filozofije – definiranje našeg načina bivstvovanja, te primarne zbilje koju nazivamo »našim životom«.²⁰²

Prikladno je u ovom Čekadinom duhu zaokružiti ovo naše istraživanje o sv. Tomi Akvinskom. Upravo je Toma jednom prilikom »rekao da samo malo ljudi i tek nakon dužeg vremena i ne često bez primjese zabluda, mogu riješiti temeljna pitanja filozofije«.²⁰³ Ovdje dakako nismo išli za time da rješavamo temeljna pitanja filozofije ili pak da definiramo njezin »radikalni problem« već da otkrijemo bogatstvo onoga što su oni prije nas otkrivali na svome putu filozofiranja, a zapravo u svojim meditacijama o životu koji nas okružuje i to uz pomoć jednog od najvećih filozofa ne samo srednjovjekovne već usudili bismo se reći i cjelokupne zapadne filozofije. Ono što se kroz gotovo svaki tekst moglo uočiti jest pokušaj otkrivanja i prikazivanja istine života, istine čovjeka. Znamo, i na to nas Cipra s pravom upozorava, da danas živimo u jednom vremenu otuđenja od istinskih vrijednosti zbog čega nam i sama istina (p)ostaje upitnom.²⁰⁴ No, čitajući ove svojevrzne »meditacije o životu« generacija prije nas uočavamo istinsku vrijednost i bogatstvo ljudskog života. Upravo to je »radikalni problem filozofije« na koji smo željeli ukazati ovim dijelom proučavanja naše hrvatske filozofske baštine.

8. Zaključak

Rad kojega ovdje predajemo našoj znanstvenoj javnosti plod je proučavanja službenog *Glasnika/Vjesnika* današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije čija je digitalizacija, a time i lakša dostupnost istraživačima, plod projekta dovršenog 2022. godine. Naime, koncem te godine dobili smo na korištenje obimnu građu ovog u prvom redu teološko-pastoralnog časopisa čija povijest bilježi 150 godina neprekidnog izlaženja. Sama ta činjenica govori da je riječ o obimnom ne samo projektu nego i izvoru za proučavanje hrvatske kako teološke tako i filozofske

²⁰¹ Ortega y Gasset, *Što je filozofija?*, p. 179.

²⁰² Ibid., p. 219.

²⁰³ Navod preuzet iz: Joseph M. Bocheński, *Uvod u filozofsko mišljenje* (Zagreb: Verbum, 1997), p. 29.

²⁰⁴ Usp. Cipra, *Temelji ontologije*, p. 32.

baštine koja je do sada bila uglavnom nepoznata. U ovome smo radu prigodom trostruke godišnjice – 700 godina od kanonizacije, 750. obljetnice smrti te 800. obljetnice rođenja – sv. Tome Akvinskoga, jednog od najvećih mislilaca zapadne kulture uopće, odlučili istražiti ovaj *Glasnik/Vjesnik* u potrazi za temama blisko vezanima upravo uz njega. Zbog obujma građe koja je neprekidno izlazila od 1873. godine odlučili smo se istraživanje ograničiti do 1990. godine i to iz razloga što upravo od te godine možemo svjedočiti svojevršnom, premda najčešće fragmentarnom i usputnom, »povratku« sv. Tome u ovaj časopis. I to je dovoljan razlog da ovo istraživanje ugleda svjetlost dana kako bi potaknuli zainteresiranu javnost da nastavi ondje gdje smo mi silom prilika morali stati.

Na koncu ovoga istraživanja vrijedi izdvojiti nekoliko važnih zaključaka. Iako je službeni *Glasnik/Vjesnik* današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije pastoralni časopis za konkretan život i djelovanje svećenikâ, u njemu nalazimo veliko i vrijedno bogatstvo kako teološke tako i filozofske misli koja je odražavala onodobna strujanja u obje znanosti. Ovdje nismo našli neki značajan broj zaokruženih studija o nekom pojedinom teološkom ili filozofskom problemu, ali smo zato našli vrijedne doprinose različitim tada aktualnim temama. Očekivano da su i tekstovi koje ovdje nalazimo plod uglavnom onih koji su pripadali tzv. akademskim krugovima, mahom onim iz Đakova, odnosno s đakovačkog filozofsko-teološkog studija koji svoje začetke smješta na početak 19. stoljeća.

U ovom je istraživanju razvidno da glavnina tekstova u kojima se tematizira neki dio nauka sv. Tome Akvinskoga dolazi iz perioda između 1900. i 1950-ih godina. To nas i ne treba čuditi obzirom na tada vrlo naglašenu neotomističku i neoskolastičku misao osobito unutar katoličke (protu)modernističke teološke misli koja je našla svoga odjeka i u domaćim teološkim krugovima. Primjetno je da se u ranijoj fazi časopisa više tematizira sv. Toma i određeni dio njegova nauka, dok se neotomističke i neoskolastičke teme nalaze uglavnom u brojevima nakon 2. svjetskog rata pa sve do (očekivano) 2. vatikanskog sabora (1962. – 1965.). Određeno buđenje interesa za pojedine aspekte Tomine misli zamjetno je u novijoj povijesti časopisa, točnije od 90-ih godina prošloga stoljeća koje smo ostavili za nastavak ovoga istraživanja.

U radu se zasebno izdvaja dvadeset i šest značajnijih spominjanja sv. Tome i tematiziranja određenih aspekata njegove filozofske i teološke misli. Vrijedi istaknuti da je usputnih spominjanja Anđeoskog Naučitelja puno više. Od ovdje obrađenih tekstova dva bi se teksta mogla uvjetno ocijeniti kao znanstveni radovi, naravno sukladno ondašnjim uzusima vezanima uz pisanje takvih radova. Ostali radovi su manje-više stručnog, osobito pastoralnog karaktera čija je primarna svrha pouka odnosno kratki prikaz određenog aspekta Tomine misli na neki konkretan (uglavnom pastoralni) problem. Što se tiče tomizma kao

filozofijskog pravca u prošleme stoljeću, ovdje se zasebno izdvaja pet takvih tekstova od kojih nam se dva teksta čine da su pisani na jednoj višoj (stručnoj) razini. Bez obzira o tome da li je riječ o nekoj vrsti znanstvenoga, stručnog ili pastoralnog rada, trideset i jedan tekst koji se ovdje ukupno izdvajaju predstavljaju vrijedna mjesta u proučavanju važnosti i uloge sv. Tome i njegove misli kako u intelektualnom i svakodnevnom životu svećenikâ tako i brojnih laika koji su dolazili u doticaj s đakovačkim *Glasnikom/Vjesnikom*. Svaki od ovdje izdvojenih tekstova priča svoju priču o do sada uglavnom nepoznatoj prisutnosti sv. Tome u gotovo svakodnevnom životu hrvatskoga društva tijekom 20. stoljeća. Poučno se stoga i danas sjetiti riječi pape Pavla VI. koji kaže: »Istražite i čitajte djela sv. Tome rado to ponavljamo – ne samo zato da biste u tim bogatim riznicama našli sigurnu hranu za svoj duh, nego također i prije svega zbog toga da biste se sami osobno uvjerali u uzvišenost, bogatstvo i važnost nauke koja je u njima sadržana«. ²⁰⁵ U tom smislu za nadati se da će i ovo ograničeno istraživanje naći svoje opravdanje u proučavanju hrvatske filozofske baštine.

St. Thomas von Aquin in der Tradition des *Glasnik/Vjesnik* der Erzdiözese Đakovo-Osijek bis 1990.

Zusammenfassung

Diese wissenschaftliche Arbeit widmet sich der Erforschung der Präsenz des Heiligen Thomas von Aquin in der bisher unerforschten und kürzlich digitalisierten Zeitschrift *Glasnik/Vjesnik* der heutigen Erzdiözese Đakovo-Osijek (<https://digitalna.djos.hr/>). Obwohl es sich in erster Linie um eine Pastoralzeitschrift handelt, enthält sie zahlreiche Texte, die sich, meist fachkundig und manchmal wissenschaftlich, mit bestimmten Aspekten theologischer und philosophischer Themen befassen, die eng mit dem heiligen Thomas von Aquin, einem der wichtigsten christlichen Theologen, verbunden sind, dem auch Philosophen geneigt sind. In dieser Arbeit werden bedeutende Beiträge zur Erforschung der Präsenz des Heiligen Thomas in der Zeitschrift von ihrer Einführung bis 1990 dargestellt. Diese Beiträge waren bis zur Digitalisierung der Zeitschrift selbst (2022) der breiteren kroatischen theologischen und philosophischen Öffentlichkeit größtenteils nicht für die Erforschung verfügbar. Die Erforschung der erwähnten Ausgaben von *Glasnik/Vjesnik* in dieser Arbeit offenbart zahlreiche Stellen, an denen der heilige Thomas bis heute verborgen war, und seinen Einfluss auf die Entwicklung der Theologie als Wissenschaft sowie der Philosophie als intellektueller Kontext der Suche nach Antworten auf einige grundlegende theologische Fragen. Das Ziel des Beitrags ist es, einen wichtigen Teil des bisher unerforschten, reichen theologischen

²⁰⁵ Pavao VI., *Svjeto Crkve*, br. 3.

und philosophischen Erbes Kroatiens zu entdecken. Der hier der wissenschaftlichen Gemeinschaft präsentierte Beitrag zielt darauf, ähnliche Erforschung des philosophischen Erbes und anderer vorkommender Philosophen und verwandter Themen in *Glasnik/Vjesnik* zu vertiefen und zu fördern.

Schlusswörter: St. Thomas von Aquin, scholastische Philosophie, Thomismus, Theodizee, *Summa theologiae*, Gott